

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
“Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт”

У. А. ЛОБАЧ

ЭТНАЛОГІЯ

Вучэбна-метадычны комплекс
для студэнтаў спецыяльнасці 1-21 03 01 “Гісторыя”

Наваполацк
ПДУ
2009

УДК 39(075.8)
ББК 63.5я73
Л68

Рэкамендавана да выдання метадычнай камісіяй
гісторыка-філалагічнага факультэта
ў якасці вучэбна-метадычнага комплексу (праатакол № 2 ад 03.10.2008)

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

канд. гіст. навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства,
этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі Т. І. КУХАРОНАК;
старшы выкладчык кафедры айчыннай і ўсеагульнай гісторыі УА “Полацкі
дзяржаўны ўніверсітэт” В. І. МІШЫНА

Лобач, У. А.

Л68 Этналогія : вучэб.-метадыч. комплекс для студэнтаў спец. 1-21 03 01
“Гісторыя” / У. А. Лобач. – Наваполацк : ПДУ, 2009. – 132 с.

ISBN 978-985-418-951-2.

Змяшчае лекцыйны матэрыял па дысцыпліне, матэрыял для дадатковага
чытання, пытанні і заданні для самастойнай работы. Складзены ў адпаведнасці
з базавай праграмай дысцыпліны “Этналогія”.

Прызначаны для студэнтаў спецыяльнасці “Гісторыя”.

УДК 39(075.8)
ББК 63.5я73

ISBN 978-985-418-951-2

© Лобач У. А., 2009
© УА “Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт”, 2009

УВОДЗІНЫ

На пачатку III тысячагоддзя чалавецтва сутыкнулася з мноствам праблем глабальнага характару. Пагаршэнне экалагічнай сітуацыі, энэргетычны крызіс, тэарыстычная пагроза, эканамічныя і соцыя-палітычныя супярэчнасці паміж постіндустрыяльнымі дзяржавамі Захаду і краінамі “трэцяга свету”, міжэтнічныя канфлікты і лакальныя войны – далёка не поўны пералік праблем чалавечай цывілізацыі. Іх вырашэнне вымагае надзвычай высокай ступені ўзаемадзеяння паміж краінамі і народамі ў эканамічнай, сацыяльнай, культурнай, экалагічнай і палітычнай сферах.

Такім чынам, этналогія як навука, што даследуе паходжанне, этнакультурную спецыфіку, механізмы самавызначэння і сістэму каштоўнасцяў розных народаў, з’яўляецца вельмі запатрабаванай і актуальнай дысцыплінай. Бо ўсталяванне гарманічных і прадуктыўных узаемаадносін у міжэтнічнай (міжцывілізацыйнай) сферы, аб’ектыўнае ўсведамленне месца свайго народа і культуры ў сучасным свеце немагчымыя без авалодання базавымі ведамі пра ўнутраны змест полікультурнасці і этнічнай разнастайнасці чалавецтва, прынцыпы і заканамернасці трансфармацыі і ўзаемадзеяння розных народаў.

Курс этналогіі, прапанаваны студэнтам-гісторыкам, не мае на мэце поўнае і ўсебаковае азнаямленне з усімі палажэннямі і тэарэтычнымі мадэлямі этналогіі як навукі. Прызначэнне дадзенага курса – сфармаваць комплекснае і аб’ектыўнае ўяўленне пра сучасную этнічную карціну свету, узброіць будучага гісторыка этналагічным поглядам на складаныя гістарычныя працэсы як у глабальным, так і рэгіянальным вымярэнні. Не выпадкова, што асноўныя тэарэтычныя і практычныя палажэнні этналогіі з’яўляюцца ключавымі пры вывучэнні значнай колькасці тэм “класічных” гістарычных дысцыплін: гісторыі Беларусі, краін Заходняй Еўропы, Амерыкі, Азіі і Афрыкі. Яшчэ большую ролю этналагічныя веды адыгрываюць у сумежных дысцыплінах: Этналогія Беларусі, Археалогія, Археалогія Беларусі, Гісторыя першабытнага грамадства, Соцыя-культурная антрапалогія.

Прапанаваны вучэбна-метадычны комплекс (ВМК) закліканы ў значнай ступені аптымізаваць авалоданне курсам “Этналогія” пасродкам актывізацыі працэса **самастойнай падрыхтоўкі студэнтаў**. Дапаможнік не змяшчае разгорнутага і вычарпальнага лекцыйнага курса па этналогіі, але прапаноўвае праблемны тэкставы модуль па кожнай з тэм, які змяшчае анатацыю лекцыйнага матэрыяла, заданні для самападрыхтоўкі, спіс неабходнай літаратуры і хрэстаматычныя дадаткі. Такім чынам, азнаямленне

толькі са зместам вучэбна-метадычнага комплексу **недастатковае** пры падрыхтоўцы той ці іншай тэмы для семінара (практычнага занятку). ВМК з'яўляецца каардынуючым, метадалагічным звяном паміж ведамі, атрыманымі студэнтамі на лекцыях, і вучэбнай (дапаможнай) літаратурай, абавязковае азнаямленне з якой павінна адбывацца самастойна.

Дзеля больш прадуктыўнай і творчай індывідуальнай падрыхтоўкі ў вучэбна-метадычным комплексе змешчаны інфармацыйныя дадаткі да канкрэтных тэм вучэбнай праграмы, выкарыстанне якіх у межах самастойнай працы з'яўляецца не толькі пажаданым, але і абавязковым. Для трывалага і глыбокага засваення этналагічных катэгорый (паняццяў) і вызначэнняў у структуры вучэбна-метадычнага комплексу змешчаны **слоўнік** усіх асноўных этналагічных тэрмінаў. Па кожнаму з раздзелаў прапанаваны тэмы рэфератаў і дакладаў, падрыхтоўка і абарона якіх у межах практычных заняткаў стымулюе зацікаўленае і паглыбленае авалоданне праблематыкай.

МЭТЫ І ЗАДАЧЫ ДЫСЦЫПЛІНЫ

1.1. Мэта выкладання дысцыпліны

Паглыбленае азнаямленне студэнтаў з сучаснай этнічнай карцінай свету, працэсамі міжэтнічнага ўзаемадзеяння і засваенне базавага катэгорыяльнага апарата этналогіі.

1. 2. Задачы вывучэння дысцыпліны

1. Вызначыць змест этналогіі, яе аб'ект і прадметнае поле даследвання.
2. Авалодаць асноўнымі паняццямі і катэгорыямі этналогіі.
3. Азнаёміць з прынцыпамі і відамі класіфікацыі ў этналогіі.
4. Даць веды па асноўных метадах этналагічных даследаванняў.
5. Азнаёміць з асноўнымі палажэннямі тэорыі этнасу.
6. Складзі ўяўленне пра асноўныя накірункі этналагічнай навукі ў мінулым і сучаснасці.
7. Даць характарыстыку асноўным тыпам міжэтнічнага ўзаемадзеяння.
8. Азнаёміць з этнакультурнымі асаблівасцямі народаў Аўстраліі і Акеаніі, Азіі, Афрыкі, Еўропы і Амерыкі.

Віды заняткаў і формы кантролю ведаў

Віды заняткаў, формы кантролю ведаў	Дзённая форма	Завочная форма
Курс	1	1
Семестр	1	1
Лекцыі	18	4
Семінарскія (практычныя)	18	2
Экзамен	15	10
Самастойная работа студэнтаў пад кіраўніцтвам выкладчыка	6	–
Кансультацыі	4	2
Кантрольная работа	–	19

Лекцыйны курс

Назва раздзелаў, тэм, лекцый і іх змест	Коль- касць гадзін Д	Коль- касць гадзін З
<p>1. Уводзіны ў этналогію Азначэнне этналогіі і яе месца ў сістэме гуманітарных ведаў. Аб'ект і прадмет этналагічных даследаванняў. Этнос. Кампаненты этнічнай сістэмы. Этнічная псіхалогія і тыпы этнічнай ідэнтычнасці. Гістарычныя формы этнічных супольнасцяў. Паняцце аб традыцыйным і індустрыяльным грамадстве. Нацыянальная дзяржава. Праблема нацыянальных меншасцяў і міжэтнічных адносін. Этнічныя працэсы. Крыніцы і метады этналагічных даследаванняў: палявыя этнаграфічныя матэрыялы, пісьмовыя крыніцы, архіўныя і музейныя калекцыі і дадзеныя іншых навук.</p>	4	2
<p>2. Гісторыя этналогіі Этнаграфічныя веды на Старажытным Усходзе, Антычным Свеце і ў Сярэдневечнай Еўропе (Іардан, П.Кесарыйскі, К.Парфірагент, М.Пола). Вялікія геаграфічныя адкрыцці і іх уплыў на этналагічную думку. Тэорыя “добрага дзікуна” П.Марціра. Уплыў эпох Асветніцтва і Рамантызму на этналагічную думку. Эвалюцыянізм як першая навуковая школа ў этналогіі (Д.Мак-Ленан, Э.Тэйлар, Л.Г.Морган, Д.Фрэзер і інш.). Дыфузіянізм. Французскае сацыялагічная школа (Э.Дзюркгейм, М.Мос, Л.Леві-Бруль). Этнапсіхалагічны накірунак у этналогіі (З.Фрэйд, Ф.Боас, А.Кардынер, Р.Бенедыкт, М.Мід). Руская (Савецкая) этналогія. Сучасныя накірункі ў замежнай і айчынай этналогіі.</p>	2	2
<p>3. Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Тасманіі Этнічная гісторыя, антрапалагічны тып, мова, асаблівасці гаспадаркі, матэрыяльнай і духоўнай культуры, сацыяльнай арганізацыі. Этносы папуа. Антрапалагічны тып і моўная сітуацыя. Гаспадарча-культурная спецыфіка. Феномен “біг мэнства” і рэгіянальныя вераванні. Этнічныя супольнасці Меланэзіі. Гаспадарча-культурная характарыстыка. Асаблівасці сацыяльнай арганізацыі і рэлігійных вераванняў. Уяўленні пра “мана” і культ “карга”. Супольнасці Палінэзіі. Асаблівасці гаспадаркі, матэрыяльнай і духоўнай культуры. Сацыяльная арганізацыя. Касты. Дзяржаўныя утварэнні. Культ правадыроў. Этнічныя супольнасці Мікранэзіі. Асаблівасці гаспадаркі, матэрыяльнай і духоўнай культуры. Сацыяльная арганізацыя. Жаночыя саюзы.</p>	2	
<p>4. Этнічныя супольнасці Амерыкі Праблема першапачатковага засялення Амерыкі. Моўная і антрапалагічная сітуацыя да Вялікіх геаграфічных адкрыццяў. Гаспадарча-культурныя тыпы Паўночнай Амерыкі: 1. Арктычныя паляўнічыя і рыбаловы (эскімосы і алеуты), асаблівасці гаспадаркі, матэрыяльнай і духоўнай культуры, рэлігійныя ўяўленні. 2. Збіральнікі Каліфорніі. Сацыяльная арганізацыя, матэрыяльная і духоўная культура. 3. Паляўнічыя лясной зоны. Гаспадарка і матэрыяльная культура. Грамадская арганізацыя (племя, род, фратрыя) і рэлігійныя ўяўленні.</p>	2	

Назва раздзелаў, тэм, лекцый і іх змест	Колькасць гадзін Д	Колькасць гадзін З
<p>4. Паляўнічыя прэрыі. Племенная арганізацыя, асаблівасці гаспадаркі і духоўнай культуры. Фарміраванне ваеннай дэмакратыі.</p> <p>5. Аселыя рыбаковыя паўночна-заходняга ўзбярэжжа. Спецыфіка экалагічных умоў і яе ўплыў на гаспадарку і сацыяльную арганізацыю. Развіццё абмену. Потлач.</p> <p>6. Ручныя земляробы Паўночнай Амерыкі. Спецыфіка гаспадаркі і сацыяльнай арганізацыі. Авачыра іракезаў. Рэлігійныя ўяўленні. Гаспадарча-культурныя тыпы Паўдневай Амерыкі. Цывілізацыі Меза-амерыкі.</p>		
<p>5. Этнічныя супольнасці Афрыкі</p> <p>Антрапалагічны склад насельніцтва. Негрыльскі, эфіопскі і бушменскі расавыя тыпы. Лінгвістычная сітуацыя. Гісторыка-культурныя рэгіёны. Этнічная гісторыя: кароткі агляд. Гаспадарча-культурныя тыпы Трапічнай і Паўднёвай Афрыкі. Паляўнічыя і збіральнікі. Асаблівасці гаспадаркі, матэрыяльнай і духоўнай культуры. Сацыяльная арганізацыя і рэлігійныя ўяўленні.</p> <p>Жывёлаводы. Фульбэ, туарэгі, масаі. Матэрыяльная культура. Каставы лад. Становішча жанчыны. Духоўная культура і рэлігія.</p> <p>Ручныя земляробы трапічных лясоў і саван. Тэхналогія земляробства і асаблівасці матэрыяльнай культуры. Сацыяльная структура. Таемныя мужчынскія і жаночыя саюзы. Духоўная культура і рэлігійныя ўяўленні. Этнасы Паўночнай і Паўночна-Усходняй Афрыкі. Асаблівасці гаспадаркі і матэрыяльнай культуры.</p>	2	
<p>6. Этнічныя супольнасці Азіі</p> <p>Гісторыка-культурныя рэгіёны ў Азіі. Этнасы Заходняй Азіі. Этнічны склад насельніцтва. Лінгвістычная і антрапалагічная сітуацыя. Традыцыйная матэрыяльная культура і гаспадарчыя заняткі. Адметнасць промыслаў і раместваў рэгіёну. Іслам і яго уплыў на сацыяльнае жыццё і культуру. Спецыфіка сацыяльнага жыцця і культуры яўрэяў. Сістэма забаронаў. Інстытут равіната. Традыцыйныя абрады і святы яўрэяў.</p> <p>Этнічныя супольнасці Сярэдняй Азіі і Казахстана. Этнічны склад і моўная характарыстыка насельніцтва. Асаблівасці этнічнай гісторыі. Традыцыйныя формы гаспадарчых заняткаў. Асаблівасці матэрыяльнай культуры і сацыяльнай арганізацыі. Духоўная культура і традыцыйнае мастацтва.</p> <p>Этнічныя супольнасці Паўднёвай Азіі. Кароткі агляд этнічнай гісторыі. Этна-лінгвістычная і антрапалагічная сітуацыя. Перэферычныя гаспадарча-культурныя тыпы: паляўнічыя і збіральнікі, ручныя земляробы, жывёлаводы. Ворыўнае земляробства: тэхналогія і культуры. Адметнасць рамесніцкіх традыцый.</p> <p>Рэлігійная культура і яе ўплыў на сацыяльныя адносіны і сямейнае жыццё. Паходжанне індуізму. Брахманізм і каставы лад. Ідэя рэінкарнацыі і канцэпцыя “кармы”. Асноўныя прынцыпы джаінізму і будызму. Народы Паўднёва-Усходняй Азіі. Этнічная, антрапалагічная і лінгвістычная класіфікацыя. Гаспадарча-культурныя тыпы. Паляўнічыя і збіральнікі (кубу, семангі). Ручныя земляробы (сеноі, даякі). Ворыўныя земляробы (в’еты, кхмеры). Спецыфіка матэрыяльнай і духоўнай культуры.</p>	4	

Назва раздзелаў, тэм, лекцый і іх змест	Колькасць гадзін Д	Колькасць гадзін З
<p>Этнічныя супольнасці Цэнтральнай і Усходняй Азіі. Этнічная, антрапалагічная і лінгвістычная сітуацыя. Феномен іерагліфічнай пісьмовасці і яе роля ў развіцці культуры рэгіёна. Гаспадарча-культурныя тыпы. Айны – аселяю рыбаловы і збіральнікі. Айнскі антрапалагічны тып; асаблівасці гаспадаркі, матэрыяльнай і духоўнай культуры. Жывелаводы Цэнтральнай Азіі. Асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры.</p> <p>Рольныя земляробы. Кітайцы, карэйцы, японцы. Тэхналогія земляробства і ірыгацыі. Спецыфіка рэлігійных сістэм (даасізм, канфуцыянства, сінтаізм, дзэн-будызм).</p> <p>Этнічныя супольнасці Сібіры. Лінгвістычная і антрапалагічная сітуацыя. Спецыфіка традыцыйных гаспадарчых заняткаў, матэрыяльнай культуры і рэлігійных ўяўленняў. Змены ў жыцці народаў Сібіры ў сувязі з яе каланізацыяй.</p>		
<p>7. Этнічныя супольнасці Еўропы</p> <p>Класіфікацыя этнічных супольнасцяў Еўропы: антрапалагічная, лінгвістычная, гаспадарча-культурная. Гісторыка-культурныя вобласці.</p> <p>Этнічныя супольнасці Заходняй Еўропы. Этнічныя праблемы Францыі, Італіі, Іспаніі, Вялікабрытаніі, Бельгіі, югаслаўскі крызіс. Вопыт вырашэння міжэтнічных праблем у Швейцарыі, Даніі, Фінляндыі.</p> <p>Раманскія народы Зах.Еўропы. Традыцыйная матэрыяльная і духоўная культура. Германскія народы. Гістарычны лес кельтаў. Фальклор і музычнае мастацтва. Сучаснае кельцкае адраджэнне.</p> <p>Этнічныя супольнасці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Праблема паходжання, моўная і антрапалагічная характарыстыка. Асаблівасці традыцыйных гаспадарчых заняткаў і матэрыяльнай культуры. Духоўная культура: традыцыйныя святы і абрады, фальклор, харэаграфія і музычнае мастацтва.</p> <p>Этнічныя супольнасці Еўрапейскай часткі Расіі. Рускія. Дыялектны і гісторыка-этнаграфічны падзел. Паўночная, паўднёвая і сярэдня-руская зоны. Суб'этнічныя і этнаграфічныя групы. Традыцыйная культура: матэрыяльна-гаспадарчы і духоўны аспект.</p> <p>Сучасныя этна-нацыянальныя працэсы ў Еўропе: праблемы культурнай рэгіянальнай ідэнтычнасці ва ўмовах глабалізацыі і магчымыя ўляхі іх вырашэння</p>	2	
УСЯГО:	18	4

Практычныя заняткі

№ п/п	Тэма семінарскага занятка	Змест	Коль- касць гадзін	
			Д	З
1	Уводзіны. Асноўныя паняцці, крыніцы і метады даследавання ў этналогіі	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вызначэнне этналогіі і яе месца ў сістэме гуманітарных ведаў. 2. Паняцце аб этнасе; кампаненты этнічнай сістэмы. 3. Крыніцы і метады ў этналогіі. 	2	2
2	Псіхалогія этнаса і тыпалогія міжэтнічнага ўзаемадзеяння	<ol style="list-style-type: none"> 1. Структура псіхалогіі этнасу 2. Этнічныя працэсы: тыпалагічная характарыстыка. 3. Праблема міжэтнічных адносін у нацыянальнай дзяржаве і шляхі яе вырашэння. 	2	2
3 – 4	Гісторыя этналогіі	<ol style="list-style-type: none"> 1. Этнаграфічныя веды ў Старажытным Свеце і Сярэднявечнай Еўропе. 2. Эвалюцыянізм і дыфузіянізм у этналогіі. 3. Функцыяналізм, структуралізм і сацыялагічная школа ў этналогіі. 4. Этнапсіхалогія; развіццё этналогіі ў краінах Усходняй Еўропы. 5. Сучасныя накірункі ў культурнай антрапалогіі і этналогіі. 	4	
5	Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Акеаніі	<ol style="list-style-type: none"> 1. Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Акеаніі: этна-культурная характарыстыка. 2. Этнасы папуа: гаспадарча-культурная спецыфіка. 3. Этнічныя супольнасці Мікранэзіі і Меланэзіі: асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры. 4. Палінэзія: этна-культурная характарыстыка. 	2	
6	Гаспадарча-культурныя тыпы Амерыкі	<ol style="list-style-type: none"> 1. Гаспадарча-культурныя тыпы Паўночнай Амерыкі 2. Гаспадарча-культурныя тыпы Паўднёвай Амерыкі. 3. Цывілізацыі Цэнтральнай і Паўднёвай амерыкі: сацыяльны лад, асаблівасці гаспадаркі і духоўнай культуры. 	2	
7	Этнічныя супольнасці Афрыкі	<ol style="list-style-type: none"> 1. Этнасы Трапічнай Афрыкі: гаспадарка, духоўная культура, рэлігія. 2. Этнічныя супольнасці Паўночнай Паўднёва-Усходняй Афрыкі: этна-культурная характарыстыка. 	2	

№ п/п	Тэма семінарскага занятка	Змест	Колькасць гадзін	
			Д	З
		3. Жывелаводы Афрыкі (фульба, туарэгі, масаі): асаблівасці гаспадаркі, сацыяльнага ладу і духоўнай культуры.		
8	Этнічныя супольнасці Азіі	1. Народы Паўднева-Усходняй Азіі: этнічная гісторыя і культурная спецыфіка. 2. Цэнтральная і Усходняя Азія: этнакультурная характарыстыка. 3. Этнічныя супольнасці Сібіры: традыцыйныя, гаспадарчыя заняткі і духоўная культура.	2	
9	Народы Еўропы	1. Народы Заходняй Еўропы: этнічная гісторыя і культурная самабытнасць 2. Народы Паўднёвай Еўропы: этнічная гісторыя і культурная самабытнасць 3. Этнічныя супольнасці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы 4. Этнакультурныя праблемы сучаснай Еўропы	2	
		УСЯГО:	18	4

Вучэбна-метадычныя матэрыялы па дысцыпліне

Асноўная літаратура

1. Бромлей, Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М., 1983.
2. Говард, М. Сучасная культурная антрапалогія / М. Говард. – Мінск, 1995.
3. Итс, Р. Ф. Введение в этнографию / Р. Ф. Итс. – Л., 1991.
4. Садохин, А. П. Этнология: Учебник для студентов ВУЗов / А. П. Садохин, Т. Г. Грушевицкая. – М., 2000.
5. Садохин, А. П. Основы этнологии: Учебное пособие для ВУЗов / А. П. Садохин, Т. Г. Грушевицкая. – М., 2003.
6. Товадов, Г. Т. Этнология: Учебник для вузов / Г. Т. Товадов. – М., 2004
7. Этнография / под ред. Ю. В. Бромлея. – М., 1982.
8. Этнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя. – Мінск, 1989.
9. Агеева, Р. А. Страны и народы: происхождение названий / Р. А. Агеева. – М., 1990.
10. Арутюнов, С. А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие / С. А. Арутюнов. – М., 1989.
11. Брук, С. И. Население мира. Этно-демографический справочник / С. И. Брук. – М., 1986.
12. Народы мира: историко-этнографический справочник. – М., 1988.
13. Сміт, Э. Нацыяналізм у 20 стагоддзі / Э. Сміт. – Мінск, 1995.
14. Страны и народы. Научно-популярное географо-этнографическое издание в 20 т. – М., 1978 – 1985.

15. Токарев, С. А. Истоки зарубежной этнографии / С. А. Токарев. – М., 1978.
16. Чебоксаров, Н. Н. Народы, расы, культуры / Н. Н. Чебоксаров, И. А. Чебоксарова. – М., 1985.

Дадатковая літаратура

1. Алексеев, В. П. Этногенез / В. П. Алексеев. – М., 1986.
2. Андрианов, Б. В. Неоседлое население мира / Б. В. Андрианов. – М., 1985.
3. Арутюнов, С. А. Народы и культуры. Развитие и взаимодействие / С. А. Арутюнов. – М., 1989.
4. Байбурин, А. К. У истоков этикета. Этнографические очерки / А. К. Байбурин, А. Л. Топорков. – Л., 1990.
5. Большая книга знаний. Страны и народы. – М., 2001.
6. Бромлей, Ю. В. Этнография: место в системе наук, школы, методы / Ю. В. Бромлей, М. В. Крюков // Советская этнография. – № 3. – 1987.
7. Бромлей, Ю. В. Человечество – это народы / Ю. В. Бромлей, Р. Г. Подольный. – М., 1990.
8. Бромлей, Ю. В. Этнические общности, их историко-типологическая и этнолингвистическая классификация / Ю. В. Бромлей, П. И. Пучков // Природа. – № 9. – 1983.
9. Брук, С. И. Население мира. Этнодемографический справочник / С. И. Брук. – М., 1986.
10. Гумилев, Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – Л., 1989.
11. Гумилев, Л. Н. Этносфера: история людей и история природы / Л. Н. Гумилев. – М., 1993.
12. Евсеев, В. А. Основы этнографии: курс лекций / В. А. Евсеев. – Иваново, 1999.
13. Елинек, Я. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека / Я. Елинек. – Прага, 1985.
14. Колпаков, Е. М. Этнос и этничность / Е. М. Колпаков // Этнографическое обозрение. – № 4. – 1994.
15. Константинов, В. Н. Этнология. Учебное пособие / В. Н. Константинов. – Владимир, 1999.
16. Краткий этнологический словарь. – М., 1995.
17. Куббель, Л. Е. Очерки потестарно-политической этнографии / Л. Е. Куббель. – М., 1988.
18. Кузьмина, О. Е. Основы этнодемографии / О. Е. Кузьмина, П. И. Пучков. – М., 1994.
19. Кухня народов мира. Путеводитель по самому вкусному / А. Байредер, А. Г. Грант, Э. Каспарек-Тюркан. – М., 1998.
20. Народы и религии мира. Энциклопедия / гл. ред. В. А. Тишков. – М., 2000.
21. Народы мира: Историко-этнографический справочник. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1988.
22. Национальные отношения: Словарь / под общ. ред. В. Л. Калашникова. – М., 1999.
23. Платонов, Ю. П. Этнический фактор. Геополитика и психология / Ю. П. Платонов. – СПб., 2002.
24. Роттенрот, Ф. Иллюстрированная история материальной культуры / Ф. Роттенрот. – М., СПб., 2002.
25. Свадьба: обычаи, обряды, поздравления. – М., 2000.
26. Семенов, Ю. И. Социально-исторические организмы, этносы, нации / Ю. И. Семенов // Этнографическое обозрение. – № 1. – 1996.
27. Страны и народы: Популярная энциклопедия. – СПб. : Дельта, 1999.

28. Тавадов, Г. Т. Этнология. Словарь-справочник / Г. Т. Тавадов. – М., 1998.
29. Шнирельман, В. А. Возникновение производящего хозяйства / В. А. Шнирельман. – М., 1989.
30. Этнография и смежные дисциплины. – М., 1994.

Электронныя рэсурсы па этналогіі і народазнаўстве

1. Журнал «Вокруг света» // <http://www.vokrugsveta.ru>
2. Народы и культуры мира // <http://www.ethno-online.ru/>
3. Геаграфія краін свету // <http://geografiya.biz/>
4. Сайт Інстытута этналогіі і антрапалогіі Расійскай акадэміі навук // <http://www.iea.ras.ru/>
5. Электронная бібліятэка “Этноконфессиональное пространство России” // <http://epr.iphil.ru/>

Прыкладныя тэмы кантрольных работ для студэнтаў завочнага аддзялення

1. Паняцце аб этнасе: кампаненты этнічнай сістэмы.
2. Этнічныя працэсы: агульная тыпалагічная характарыстыка.
3. Гістарычныя формы этнаса.
4. Паняцце аб традыцыйнай і індустрыяльнай супольнасці ў этналогіі.
5. Праблемы міжэтнічных адносінаў у нацыянальнай дзяржаве.
6. Гаспадарча-культурная класіфікацыя ў этналогіі.
7. Этнаграфічныя веды ў Старажытным свеце.
8. Этнаграфічныя веды ў Сярэднявечнай Еўропе.
9. Уплыў эпохі Рамантызму на развіццё этналогіі.
10. Эвалюцыянісцкая школа ў этналогіі.
11. Дыфузіянізм у этналогіі.
12. Функцыяналізм у этналогіі.
13. Этнапсіхалогія.
14. Сацыялагічная школа ў этналогіі.
15. Развіццё рускай (савецкай) этналогіі.
16. Аўстралія і Тасманія: этнакультурная характарыстыка.
17. Этнакультурныя асаблівасці Палінэзіі.
18. Мікранэзія і Меланэзія: этнакультурная характарыстыка.
19. Народы Паўднёва-Усходняй Азіі: этнакультурная характарыстыка.
20. Народы Усходняй Азіі: этнакультурная характарыстыка.
21. Этнакультурныя асаблівасці Паўднёвай Азіі.
22. Этнакультурныя асаблівасці Заходняй Азіі.
23. Народы Афрыкі: асноўныя этапы этнічнай гісторыі і культурная спецыфіка
24. Гаспадарча-культурныя тыпы Паўночнай Амерыкі.
25. Гаспадарча-культурныя тыпы Паўднёвай Амерыкі.
26. Цывілізацыі Мезаамерыкі: вытокі і асаблівасці.
27. Народы Заходняй Еўропы: этнакультурная спецыфіка.
28. Народы Цэнтральнай і Усходняй Еўропы.
29. Народы Прыбалтыкі: этнакультурная спецыфіка.
30. Народы Волга-Камскага міжрэчча: асноўныя этапы этнічнай гісторыі і культурная спецыфіка
31. Народы Сібіры: асноўныя этапы этнічнай гісторыі і культурная спецыфіка.
32. Этнічны парадокс сучаснасці.
33. Праблемы і перспектывы этналогіі на сучасным этапе.

Экзаменацыйныя пытанні

1. Вызначэнне этналогіі: асноўныя мэты і задачы.
2. Аб'ект, прадмет і крыніцы этналогіі.
3. Паняцце аб этнасе: кампаненты этнічнай сістэмы.
4. Этнічная самасвядомасць і этнічная ідэнтыфікацыя.
5. Этнічныя функцыі культуры.
6. Структура псіхалогіі этнаса.
7. Этнічныя стэрэатыпы, іх змест і формы.
8. Этнічныя працэсы: агульная тыпалагічная характарыстыка.
9. Аб'яднальныя этнічныя працэсы.
10. Раз'яднальныя этнічныя працэсы.
11. Гістарычныя формы этнаса.
12. Паняцце аб традыцыйнай і індустрыяльнай супольнасці ў этналогіі.
13. Праблемы міжэтнічных адносінаў у нацыянальнай дзяржаве.
14. Геаграфічная класіфікацыя ў этналогіі.
15. Антрапалагічная класіфікацыя ў этналогіі.
16. Моўная класіфікацыя ў этналогіі.
17. Гаспадарча-культурная класіфікацыя ў этналогіі.
18. Этнаграфічныя веды ў Старажытным свеце і Срэднявечнай Еўропе.
19. Уплыў эпохі Рамантызму на развіццё этналогіі.
20. Эвалюцыянісцкая школа ў этналогіі.
21. Дыфузіянізм у этналогіі.
22. Функцыяналізм у этналогіі.
23. Этнапсіхалогія.
24. Сацыялагічная школа ў этналогіі.
25. Развіццё рускай (савецкай) этналогіі.
26. Структуралізм і кагнітыўная антрапалогія.
27. Неафункцыяналізм.
28. Культурны рэлятывізм у этналогіі.
29. Навейшыя канцэпцыі і накірункі ў этналогіі.
30. Аўстралія і Тасманія: этнакультурная характарыстыка.
31. Этнакультурныя асаблівасці Палінэзіі.
32. Мікранэзія і Меланэзія: этнакультурная характарыстыка.
33. Народы Паўднёва-Усходняй Азіі: этнакультурная характарыстыка.
34. Народы Усходняй Азіі: этнакультурная характарыстыка.
35. Этнакультурныя асаблівасці Паўднёвай Азіі.
36. Этнакультурныя асаблівасці Заходняй Азіі.
37. Народы Афрыкі: асноўныя этапы этнічнай гісторыі і культурная спецыфіка.
38. Гаспадарча-культурныя тыпы Паўночнай Амерыкі.
39. Гаспадарча-культурныя тыпы Паўднёвай Амерыкі.
40. Цывілізацыі Мезаамерыкі: вытокі і асаблівасці.
41. Народы Заходняй Еўропы: этнакультурная спецыфіка.
42. Народы Цэнтральнай і Усходняй Еўропы.
43. Этна-культурныя працэсы ў сучаснай Еўропе.
44. Народы Прыбалтыкі: этнакультурная спецыфіка.
45. Народы Волга-Камскага міжрэчча: асноўныя этапы этнічнай гісторыі і культурная спецыфіка.
46. Народы Сібіры: асноўныя этапы этнічнай гісторыі і культурная спецыфіка.
47. Этнічны парадокс сучаснасці.
48. Праблемы і перспектывы этналогіі на сучасным этапе.

Тэма 1. Этналогія як навука, яе прадмет, метады і ўзаемасувязь з сумежнымі дысцыплінамі

1.1. Вызначэнне этналогіі

У самым шырокім сэнсе мы можам вызначыць **этналогію** (ад грэч. “ethnos” народ + “logos” вучэнне) як навуку, што займаецца вывучэннем народаў свету. Аднак, падобнае вызначэнне ў аднолькавай ступені падыходзіць да **этнаграфіі** і **антрапалогіі**. Адсюль, прынцыпова важна высветліць: ці пералічаныя дысцыпліны адрозніваюцца паводле прадмета і метадаў свайго даследавання ці размова ідзе пра адзін і той жа раздзел гуманітарных ведаў, які атрымаў у навуковай традыцыі розных краін асобныя назвы.

Яшчэ ў сярэдзіне XIX ст., разам з этналогіяй у якасці асобнай дысцыпліны афармляецца таксама і этнаграфія, якая мела ідэнтычны з этналогіяй аб’ект даследавання (народ), і гэта вельмі часта прыводзіла да атаясамлення абодвух накірункаў у навуцы. Разам з тым, неабходна ведаць, што ў пачатковым сэнсе пад “этнаграфіяй” (ад грэч. “ethnos” народ, племя + “grapho” пішу) разумелася апісанне культуры асобных народаў, заснаванае, галоўным чынам, на непасрэдных кантактах з носьбітамі гэтай культуры, у той час, як “этналогія” мела на мэце больш высокае ў тэрэтычным плане сістэмна-параўнальнае вывучэнне мадэляў і працэсаў у сучасных і зніклых культурах. Прасцей кажучы, калі ў функцыі этнаграфіі ўваходзілі апісанне разнастайных культур і назапашванне этнаграфічных матэрыялаў, то задачай этналогіі было іх тэрэтычнае асэнсаванне.

Справа ўскладнілася і тым, што тэрмін “этнаграфія” трывала замацаваўся за расійскім (савецкім) народазнаўствам і ў XX ст. па ідэалагічных меркаваннях, прынцыпова супрацьпастаўляўся “заходнееўрапейскай буржуазнай этналогіі”. У той жа час у краінах Заходняй Еўропы і ЗША этналогія і этнаграфія сталі разглядацца як неад’емныя часткі больш шырокай дысцыпліны – **соцыякультурнай антрапалогіі**, а тая, у сваю чаргу, з’яўляецца часткай мегадысцыпліны – **антрапалогіі** – навукі аб чалавеку.

Аднак падпарадкаванае становішча этналогіі адносна соцыякультурнай антрапалогіі з’яўляецца даволі спрэчным. Справа ў тым, што прадметнае поле этналогіі больш шырокае. І калі *соцыякультурная антрапалогія вывучае сацыяльны, сімвалічны і матэрыяльны аспекты жыцця сучасных і гістарычна блізкіх да нас грамадстваў*, то этналогія, даследуючы гэтую праблематыку, займаецца яшчэ пытаннямі этнагенэзу (пахо-

джання народаў), этнічнай гісторыі народаў і пытаннямі міжэтнічнага узаемадзеяння. Такім чынам, менавіта соцыякультурная антрапалогія з'яўляецца часткай этналагічнай навукі.

Узаемадачынненні тэрмінаў “этнаграфія” і “этналогія” адносна сучаснага этапа развіцця акадэмічнай навукі на постсавецкай прасторы можна характарызаваць як сінанімічныя. Сучасны беларускі ці ўкраінскі этнограф не ў меншай ступені выкарыстоўвае тэарэтычныя метады даследавання, чым іх заходнееўрапейскі калега – этнолаг.

Аднак, у практычнай плоскасці народазнаўчых даследаванняў ёсць сэнс адрозніваць этнолага і этнографа. У першым выпадку, размова ідзе пра спецыяліста, які займаецца толькі тэарэтычным асэнсаваннем ужо назапашаных яго папярэднікамі этнаграфічных фактаў. У другім, мы маем на ўвазе навукоўца, які спалучае палявыя (экспедыцыйныя) і тэарэтычныя метады даследавання. Падобны падзел даволі ўмоўны і мае значэнне толькі з улікам канкрэтнай тэмы і соцыя-культурных умоў, у якіх даследаванне праводзіцца. Напрыклад, пры вывучэнні кулінарных традыцый старажытных рымлян прыярытэтнымі з'яўляюцца пісьмовыя крыніцы і дадзеныя археалогіі, а правядзенне этнаграфічнай экспедыцыі не мае ніякага сэнсу. Калі ж даследчык вывучае народную медыцыну беларусаў ХХст., то ўласныя палявыя даследаванні (іх маштабнасць, сістэмнасць, выніковасць) становяцца прыярытэтнымі ў навуковым пошуку і з'яўляюцца своеасаблівай карткай прафесійнай кваліфікацыі спецыяліста.

Разам з тым, тэрмін “этнаграфія” канчаткова “прайграе” права азначаць усю навуку, і ўжо з 1973 г. у назвах міжнародных кангрэсаў выкарыстоўваецца назва “этналагічны”. Такім чынам, тэрмін “этнаграфія” у айчыннай навуцы – гэта, хутчэй, даніна традыцыі, але не адлюстраванне ўнутранага зместа і метадалагічных прынцыпаў. Маючы гэта на ўвазе, мы можам вызначыць *этналогію*, як *гістарычную навуку, якая даследуе паходжанне і этнічную гісторыю народа, вывучае фармаванне спецыфічных асаблівасцяў яго культуры, побыту, сацыяльнай арганізацыі і псіхалогіі (ментальнасці).*

1.2. Аб'ект і прадмет этналогіі

Аб'ектам даследавання этналогіі ў самым шырокім значэнні з'яўляецца ўласна *этнас* (народ) і яго складніковыя часткі: *этнічныя групы* (частка этнасу, якая пражывае па-за межамі этнічнай тэрыторыі: беларусы Сібіры, Канады, Аўстраліі і г.д.), *групы этнаграфічныя* (лакальна-тэрытарыяльныя групы, што адрозніваюцца асаблівасцямі традыцыйнай

культуры, асабліва ва ўмовах феадальнага грамадства: пінчукі, тураўляне, палачане і інш.). Пры гэтым этнас, як аб'ект даследавання выступае не як статычная адзінка, але як дынамічная сістэма і разглядаецца на ўсіх этапах гістарычнага развіцця і ў гістарычнай перспектыве.

Прадметам этналогіі выступае *культура народа* і пераважна тая яе частка, якая ўвасабляе этнічную самабытнасць і адметнасць. “Культура”, як спецыфічная катэгорыя, уласцівая толькі для жыццядзейнасці чалавечай супольнасці, мае мноства вызначэнняў у разнастайных гуманітарных дысцыплінах. Этналогія ж пад **культурай** *разумеє сукупнасць з’яў і аб’ектаў матэрыяльнага і духоўнага жыцця, а таксама сацыяльныя нормы, выпрацаваныя ў межах пэўнага этнасу, якія з’яўляюцца для яго спецыфічнымі і адрозніваюць ад іншых этнасаў*. Прыведзенае вызначэнне з’яўляецца вельмі ёмістым і шырокім, каб дакладна вызначыць прадмет этнаграфіі. Таму “разгорнем” асноўнае прадметнае поле этналогіі больш маштабна. Так, да “класічных” і новых праблем, якія этналогія даследуе пачынаючы з XIX ст., можна аднесці наступныя:

- **матэрыяльная культура народаў** (традыцыйнае жыллё, адзенне, гаспадарчыя заняткі і вытворчыя прылады, промыслы, рамёствы, кулінарныя традыцыі і інш.);

- **традыцыйная духоўная культура** (каляндарныя і сямейныя рытуалы, міфалагічныя ўяўленні і рэлігійныя вераванні, фальклор, сістэма народных ведаў);

- **сістэма сваяцтва і гісторыя сям’і** (формы сямейнай арганізацыі, іх гістарычная эвалюцыя і этнічная спецыфіка).

У XX ст. праблемнае поле этналогіі значна пашыраецца, што прыводзіць да з’яўлення новых накірункаў у навуцы:

- **этнічная антрапалогія** (даследуе пытанні этнагенэза, спецыфіку і заканамернасці антрапафізічнага развіцця народаў);

- **этнічная сацыялогія** (даследуе грамадскія аспекты функцыянавання этнаса і яго частак, формы самаарганізацыі і тыпы ўзаемадзеяння этнічных груп);

- **медыцынская антрапалогія** (вывучае комплексы медыцынскіх ведаў у розных грамадствах, формы і традыцыі лекавання, соцыякультурны кантэкст медыцынскіх практык);

- **эканамічная этналогія** (займаецца праблемамі гаспадарчай і эканамічнай дзейнасці этнасаў);

- **этнічная геаграфія** (даследуе пытанні геаграфічнага рассялення народаў, фармаванне іх этнічных тэрыторый і межаў у пэўных геакліматычных зонах);

- **этнадэмаграфія** (аналізуе спецыфіку дэмаграфічных працэсаў і дынаміку колькасці насельніцтва ў межах этнічных груп);
- **этнічная псіхалогія** (разглядае пытанні фармавання этнічных стэрэатыпаў, этнічнай самасвядомасці і ідэнтыфікацыі);
- **этнапедагогіка** (вывучае асаблівасці выхаваўчага і адукацыйнага працэсу ў розных этнасаў).

Актыўнае ўзаемадзеянне этналогіі з гуманітарнымі і прыродазнаўчымі навукамі на сучасным этапе фаміруе новыя падыходы ў даследаванні этнасаў і, такім чынам, пастаянна прыводзіць да ўз'яўлення новых навуковых накірункаў.

1.3. Этнас. Кампаненты этнічнай сістэмы

Этнас – устойлівая супольнасць людзей, якая гістарычна склалася на пэўнай тэрыторыі і характарызуецца агульнасцю мовы, культуры, побыту, рысаў псіхікі і самасвядомасці, адлюстраванай у адзінай назве і ўяўленнях пра агульнасць паходжання.

Паколькі этнас з'яўляецца асноўным аб'ектам даследавання этнаграфіі і яе галоўнай катэгорыяй, неабходна ведаць асноўныя кампаненты этнічнай сістэмы, без якіх этнас, альбо не можа існаваць увогуле, альбо аказваецца нежыццяздольным.

Падставовай умовай існавання любога этнасу з'яўляецца тэрыторыя яго пражывання. **Этнічная тэрыторыя** – гэта тэрыторыя кампактнага рассялення пэўнага народа, з якой цесна звязаны яго этнагенез і этнічная гісторыя. Этнічная тэрыторыя характарызуецца значнай устойлівасцю на працягу многіх стагоддзяў, але пры гэтым практычна ніколі не супадае з тэрыторыяй палітычнай (дзяржаўнай). Так, напрыклад, беларуская этнічная тэрыторыя, межы якой былі вызначаны навукоўцамі (Я.Карскі, М. Доўнар-Запольскі) паводле моўных, культурных асаблівасцяў і самасвядомасці мясцовага насельніцтва яшчэ ў пач. ХХ ст., далёка не цалкам увайшла ў склад БССР. У сілу неспрыяльных палітычных абставін па-за межамі беларускай дзяржавы апынуліся беларусы Паўднёвай Пскоўшчыны, Заходняй Смаленшчыны, Беласточчыны, Віленшчыны, Латгаліі, якія, з цягам часу, былі амаль цалкам асіміляваны (Пскоўшчына, Смаленшчына), альбо набылі статус этнічнай меньшасці ў краіне свайго пражывання (Польшча, Літва).

Асаблівасці прыроднага асяродка, які складае этнічную тэрыторыю, аб'ектыўным чынам уплываюць як на матэрыяльную (спецыфічныя формы гаспадаркі, промыслы, паселішчы і г.д.), так і на духоўную (адлюстраванне

знакавых элементаў прыроды ў мове, фальклоры, вераваннях) культуру. На вышэйшай стадыі развіцця этнаса шэраг вобразаў “роднай прыроды” набываюць статус нацыянальных сімвалаў, з’яўляюцца, свайго рода, “візітнай карткай” народа і краіны (як, напрыклад, для беларусаў – бусел, зубр, белавежская пушча).

З другога боку, і этнас у выніку гаспадарчай дзейнасці пераўтварае навакольнае прыроднае асяроддзе у т. зв. “культурны ландшафт” (паселішчы, палаткі, дарогі і інш.). Але, калі на ўзроўні традыцыйнай (агра-рнай) супольнасці, ва ўмовах панавання міфапаэтычнага светапогляду, які разглядаў прыроду як ажыватвораную і адухоўленую, гаспадарчая дзейнасць людзей яшчэ не парушала экалагічнай стабільнасці і раўнавагі, то на сучасным этапе праблема *экалогіі этнасу* паўстала вельмі востра. Экалагічны крызіс выкліканы не толькі імклівымі тэмпамі росту прамысловасці і шырокім выкарыстаннем штучных матэрыялаў, але, перш за ўсё, спажывецкім стаўленнем людзей да прыроды, калі апошняя ўжо не ўспрымаецца як раўнапраўны партнёр чалавека ў ягоным быцці, а выступае ў якасці мёртвай крыніцы сыравіны для гаспадарчай дзейнасці. Падобная экалагічная палітыка з’яўляецца крызіснай для самога этнасу, паколькі забруджванне (хімічнае, радыяктыўнае і г.д.) навакольнай прыроды вядзе ня толькі да канчатковага знікнення шмат якіх відаў флоры і фауны, але непасрэдным чынам (рост злаякасных захворанняў, мутацыі, скарачэнне працягласці жыцця) падрывае генафонд народа. Такім чынам, на сённяшні дзень надзвычай актуальным і важным з’яўляецца не толькі распрацоўка дасканалых прыродаахоўных тэхналогій, але і вывучэнне традыцыйнага народнага вопыту прыродакарыстання, з далейшым яго выкарыстаннем на ўсіх узроўнях адукацыі і выхавання.

Найбольш важным кампанентам этнічнай сістэмы, які факусе практычна усе адметныя рысы этнасу, з’яўляецца *культура*, якую прынята падзяляць на матэрыяльную і духоўную. **Матэрыяльная культура** – аб’екты, створаныя чалавекам, якія матэрыяльна існуюць у прасторы ў пэўны часавы прамежак (прылады працы, жылло і гаспадарчыя пабудовы, зброя, адзенне, упрыгожанні, а таксама культурныя расліны і адмашненыя жывёлы).

Духоўная культура – прадукт дзейнасці калектыўнай (індывідуальнай) свядомасці і розуму. У межах духоўнай культуры адрозніваюць, свайго роду, тры галіны: рэлігія (вераванні); мастацтва; веды. Кожны з раздзелаў адыгрываў большую ролю на пэўным этапе гістарычнага развіцця. Так, для чалавека Сярэдневечча рэлігія мела непамерна большае значэнне, чым для нашага сучасніка, для якога прыярытэтным з’яўляецца атрыманне высокапрафесійных ведаў.

Аднак, трэба ўлічваць, што прыведзеная класіфікацыя культуры – вынік знешняй, навуковай класіфікацыі, у той час, як у народным успрыняцці культура мела сінкрэтычны (злітны) характар. Напрыклад, будаўніцтва хаты ў ХІХ ст. абавязкова суправаджалася разнастайнымі варожбамі і магічнымі дзеяннямі, а выкананне абрадавых песень павінна было забяспечыць добры ўраджай.

У фармаванні любой этнічнай культуры надзвычай важную ролю адыгрывае мова этнасу, якая, перш за ўсё, спрыяе пачуццю групавой ідэнтычнасці. Агульная мова падтрымлівае высокі ўзровень кансалідацыі этнічнай супольнасці, у першую чаргу, дзякуючы узаемаразуменню. Мова ўвасабляе агульныя веды людзей пра свае традыцыі, у ёй апасродкавана матэрыялізуецца гістарычная памяць народа. І нарэшце, мова – гэта складаная знакавая сістэма, з дапамогай якой адбываецца дыяхранная (міжпакаленняя) і сінхранная (у межах аднаго пакалення) перадача інфармацыі, якая захоўвае калектыўны вопыт этнасу.

У выпадку частковай ці поўнай моўнай асіміляцыі народа (беларусы, валійцы, ірландцы), этнічная культура губляе не толькі свой непаўторны каларыт, але страчвае значныя магчымасці для творчай самарэалізацыі.

Важнейшым кампанентам этнічнай сістэмы з’яўляецца **этнічная самасвядомасць** – *усведамленне людзьмі сваёй прыналежнасці да пэўнага этнасу*. У шэрагу выпадкаў, калі моўная ідэнтычнасць народа парушана (напр., валійцы, шатландцы), менавіта этнічная самасвядомасць пачынае адыгрываць яскравую этнавызначальную ролю. На розных гістарычных стадыях развіцця этнічная самасвядомасць можа выяўляцца неаднолькава. Да прыкладу, на Беларусі ў эпоху феадалізму прадстаўнікі розных саслоўяў усведамлялі сваю прыналежнасць па-рознаму. Этнічная свядомасць пануючых класаў часта замянялася саслоўнай самасвядомасцю (“шляхецкі народ”), у простага люду – лакальна-тэрытарыяльнай (палешукі), зямляцкай (палачане, тураўцы), т. зв. этнацэнтрычнай (тутэйшыя), канфесіянальнай – людзі “рускай” (праваслаўнай) ці “польскай” (каталіцкай) веры. Агульнабеларускай этнічнай самасвядомасць становіцца толькі ў другой палове ХІХ – пачатку ХХ стст. і практычна супадае з часам складвання беларускай нацыі, пра што сведчыць пашырэнне на ўсю тэрыторыю краіны этноніма “беларусы”.

Негледзячы на тое, што **этнонім** – *вонкавая праява этнічнай самасвядомасці*, вылучаюць іх 2 асноўных тыпы. Пад **эндаэтнонімам** *разумеецца саманазва народа; яна характарызуецца найбольшай гістарычнай устойлівасцю і трываласцю*. **Экзаэтнонім** – *назва, дадзеная народу іншымі, як правіла суседнімі этнасамі, якая можа абсалютна не супадаць*

з саманазвай канкрэтнага этнасу. Да прыкладу, этнас, што мае энда-этнонім “дойч”, па-беларуску называецца “немцы”, па-італьянску – “тэдэско”, па-сербску – “швабы”.

Апрача пазначаных дзвюх асноўных катэгорый у этнаграфіі выкарыстоўваецца і такі тэрмін як **палітонім** (ад грэч. politeia – дзяржава + опута – імя, назва), назва народаў паводле іх дзяржаўна-палітычнай прыналежнасці («ліцвін» – выхадзец з Вялікага княства Літоўскага; «маскаль» – прадстаўнік Маскоўскага княства і г.д.). На сучасным этапе вельмі часта супадае з этнонімам (жыхар Беларусі – беларус, Літвы – літовец).

Канфесіён – назва групы насельніцтва па яе рэлігійна-канфесійнай прыналежнасці; у наш час бытуе, як правіла, сярод веруючага вясковага насельніцтва (“ён рускай веры” = праваслаўны).

Паколькі этнасы не жывуць адасоблена адзін ад аднаго, для іх характэрна ўзаемадзеянне (культурнае, эканамічнае і інш.), у выніку якога складваюцца **этнічныя стэрэатыпы** – суб’ектыўныя, максімальна абгульненыя, эмацыйна афарбаваныя, але пры гэтым устойлівыя вобразы пэўных этнасаў ці іх частак. Так, ужо аксіёмай сталі агульныя уяўленні пра немцаў, як добрых і мужных воінаў, спраўных работнікаў і пунктуальных людзей. Латышы, што жылі у XIX ст. на тэрыторыі беларускага Падзвіння, характарызаваліся як увішныя гаспадары, але злосныя чараўнікі. Як правіла, этнічным стэрэатыпам спадарожнічаюць і *псеўдаэтнонімы* (этнічныя мянушкі), якія атрымлівае этнас ад суседніх народаў за нейкі спецыфічны элемент сваёй культуры. Так, у кулінарным ключы разглядаюцца французы (“лягушатнікі”), беларусы (“бульбашы”) і італьянцы (“макароннікі”).

1.4. Гістарычныя формы этнічных супольнасцяў

Маючы справу з этнасамі, этналогія паказвае карціну гістарычнай эвалюцыі ад аднаго тыпу супольнасці да другой, даючы на пэўным этапе гістарычнага развіцця асобную назву. У савецкай гістарыяграфіі агульнапрынятымі былі наступныя ступені развіцця этнасу: племя, народнасць, нацыя.

Племя – першая этнічная супольнасць у гісторыі чалавецтва, узнікшая ў першабытную эпоху (эпоху развітага родавага грамадства). Спачатку складалася з некалькіх экзагамных родаў і груп, і валодала найбольшай устойлівасцю, максімальным адзінствам мовы і культуры.

Народнасць першая этнічная супольнасць класавага грамадства, якая ўзнікла на аснове змешвання і зліцця розных плямёнаў, аб’яднаных не толькі па кроўна-сваяцкіх прыкметах, але і па тэрытарыяльна-суседскіх.

Была ўласціва рабаўладальніцкаму і феадальнаму ладу. У працэсе складвання народнасці вялікую ролю адыгрывалі адзіная дзяржаўнасць, этнагенетычная роднасць насельніцтва, што спрыяла фарміраванню агульнай этнічнай тэрыторыі, мовы, самасвядомасці, пэўнага культурнага і эканамічнага адзінства.

Трэба адзначыць, што тэрмін “народнасць” з’явіўся ў савецкай гістарычнай навуцы у 1940-х гг. і не мае аналагаў у замежных аўтараў, якія выкарыстоўваюць тэрмін “народ” (gens), у яго сярэдневечным разуменні.

Нацыя – на сённяшні дзень вышэйшая форма этнічнай супольнасці людзей, гістарычна склаўшаяся ў эпоху капіталізму ці сацыялізму на базе зліцця ранніх форм роднасных ці не роднасных этнічных супольнасцяў (плямён, народнасцяў). Кожная нацыя абавязкова мае ўласны механізм трансляцыі этнакультурнай інфармацыі. Ён уключае народную асвету, мастацкую культуру і сродкі масавай інфармацыі, якія выкарыстоўваюць уніфікаваны сродак зносін – навукова апрацаваную, кадыфікаваную літаратурную мову. Уздзеянне нацыянальнага камунікатыўнага механізму прыводзіць да распаўсюджвання агульнаэтнічнай нацыянальнай самасвядомасці, якая арыентуе сваіх носьбітаў пераважна на культурныя каштоўнасці сваёй нацыі. Аднак, гарантам паўнаўладнага функцыянавання нацыянальнага камунікатыўнага механізму і нацыі ўвогуле можа быць толькі нацыянальная дзяржава.

З другога боку, сучасныя этна-культурныя працэсы, якія адбываюцца ў краінах Заходняй Еўропы (уздым рэгіянальных культурных рухаў, абвастрэнне барацьбы “малых народаў” за сваю незалежнасць і культурную самабытнасць) паказваюць умоўнасць трактоўкі нацыі і нацыянальнай дзяржавы, як ідэальнай формы этнічнага быцця.

Гэтаксама спрэчнай з’яўляецца сацыяльна-фармацыйная градацыя гістарычных форм этнаса, прыведзеная вышэй. Яе альтэрнатывай выступае падзел этнічных груп паводле тыпу іх жыццядзейнасці і культуры. такім чынам вылучаюць грамадствы *традыцыйнага, індустрыяльнага і постіндустрыяльнага* тыпу.

Пры гэтым, любая нацыянальная дзяржава не можа быць манаэтнічнай. У той ці іншай ступені ў ёй прысутнічаюць этнічныя меншасці (напрыклад, у Беларусі: рускія, палякі, татары, літоўцы і інш.), што у сваю чаргу спараджае праблему *міжэтнічных адносін*. Праблема заключаецца менавіта ў характары узаемаадносін *тытульнай нацыі* (этнас, які мае сваё дзяржаўнае ўтварэнне, што носіць яго імя) і *этнічных меншасцяў* (пэўная этнічная супольнасць, што пражывае на тэрыторыі іншанацыянальнай дзяржавы і якая захоўвае сваю этнічную самабытнасць і спецыфічныя

традыцыйныя рысы культуры, усведамляе свае адрозненні і прылічвае сябе да самастойнай этнічнай групы).

1.5. Крыніцы і метады этналагічных даследаванняў. Класіфікацыя ў этналогіі

Як і для любой гістарычнай дысцыпліны *пісьмовыя крыніцы* з'яўляюцца аднымі з важнейшых і для этналогіі. Увесь іх корпус цяжка пералічыць: летапісы, хронікі, гістарычныя творы і дакументы, нататкі падарожнікаў, і г.д. – усе яны даюць магчымасць этнолагу зазірнуць у часы Антычнасці і Сярэдневечча, калі этнаграфічныя даследванні яшчэ парост не праводзіліся, а інфармацыя пра гаспадарку, побыт, матэрыяльную і духоўную культуру (асабліва сялянства) трапляла на старонкі тэкстаў хутчэй выпадкова, чым заканамерна. У гэтай сувязі этнолаг, працуючы з пісьмовымі крыніцамі розных гістарычных эпох, павінен мець на ўвазе наступныя акалічнасці:

а) свядомасць антычнага ці сярэдневечнага чалавека не адпавядае сучаснай і перад тым, каб спрабаваць тлумачыць матывацыі яго ўчынкаў і дзеянняў неабходна разабрацца у адметнасцях тагачаснага светапогляду;

в) меркаванне старажытнага аўтара магло быць суб'ектыўна-скажоным па палітычных, сацыяльных, этнічных і інш. прычынах, якія вызначалі асаблівасці яго эпохі.

Адсюль праца з пісьмовымі крыніцамі патрабуе ад этнолага не толькі вытрымкі (часам матэрыял, які зацікавіў даследчыка, можа быць дысперсна раскіданы на тысячах старонак самых разнастайных дакументаў), але навуковай аб'ектыўнасці і крытычнасці.

Значнай крыніцай могуць стаць і *этнаграфічныя музейныя калекцыі*. Гэта тлумачыцца тым, што калекцыйныя зборы у музеях былых метраполій (Францыя, Англія, Бельгія і інш.) могуць даць этнолагу каштоўную інфармацыю пра пэўныя элементы матэрыяльнай культуры афрыканскіх народаў XIX ст., якія на сучаснай тэрыторыі Афрыкі могуць ужо і не сустракацца.

Аднак самай важнай крыніцай для этналогіі з'яўляюцца *матэрыялы палявых этнаграфічных даследаванняў*, якія фіксуюцца ў выніку экспедыцыі. Вылучаюць некалькі форм палявых этнаграфічных даследаванняў.

Найбольш эфектыўнай лічыцца *стацыянарная экспедыцыя*, калі даследчык працяглы тэрмін пражывае ў вивучаемым асяродку. Пры гэтым тэрмін стацыянарнай працы павінен быць не менш за адзін этнаграфічны год, які па сваёй працягласці павінен на два-тры месяцы перавышаць

календарны. Два-тры месяцы прызначаны для знаёмства і адаптацыі да новых умоў, пасля чаго этнограф назірае жыццё супольнасці ва ўсе перыяды гадовага цыклу.

Сезонная экспедыцыя менш эфектыўная за папярэднюю, паколькі абмежавана па часе (праводзіцца ў межах палявога сезону: ад некалькіх дзён да некалькіх месяцаў) і не дае магчымасці дэталёва і ўсебакова азнаёміцца з культурай і бытам мясцовага насельніцтва.

Тэхніка палявой даследчыцкай працы таксама можа быць разнастайнай. Адным з відаў палявога даследавання можа быць *метад непасрэднага назірання*, калі этнограф асабіста назірае за заняткамі, побытам ці святамі людзей. Недахопам гэтага метаду з'яўляецца тое, што даследчык можа суб'ектыўна тлумачыць тыя ці іншыя з'явы этнічнай культуры, паколькі сам не з'яўляецца яе носьбітам. Да таго ж, этнограф павінен праяўляць максімум тактоўнасці да мясцовых традыцый, бо, напрыклад, яго прысутнасць на вяселлі ці пахаванні без запрашэння, можа быць успрыята негатыўна ці нават ваража.

Найбольш важным і інфарматыўным метадам палявога даследавання з'яўляецца апытванне мясцовага насельніцтва. Аднак, ад этнографа выкарыстанне гэтага метада патрабуе даволі значнага практычнага і тэарэтычнага вопыту. Якое, да каго і як задаць пытанне – гэтыя тры правільна падабраныя кампаненты даюць значны эфект у размове з рэспандэнтам. Вельмі раіцца пры апытванні выкарыстоўваць аудыё-фота-відэафіксацыю, што дазваляе захоўваць усю паўнату і дакладнасць атрыманай інфармацыі, а таксама культурны кантэкст (рэспандэнт, сядзіба, паселішча), дзе яна была запісаная.

Яшчэ адзін метада – *збіранне этнаграфічных калекцый* (тыповыя для даследуемай тэрыторыі узоры матэрыяльнай культуры: ручнікі, посуд, прылады працы і г.д.). Буйныя матэрыяльныя комплексы (сядзіба, млын, могілнік) фіксуюцца з дапамогай фота-відэатэхнікі альбо замалёўваюцца.

Вялікае значэнне для развіцця этнаграфіі маюць дадзеныя іншых навук.

Фізічная антрапалогія дае каштоўныя звесткі пра змененне фізічнага аблічча людзей у выніку культурна-гістарычнага працэсу, антрапалагічны склад этнасаў і іх асобных частак.

Параўнальнае мовазнаўства праводзіць параўнаўчы аналіз лексікі розных моваў, тым самым высвятляючы ступень іх роднасці.

Археалогія істотна дапамагае вывучаць дапісьмовы перыяд гісторыі этнаса; гаспадарчыя заняткі, эвалюцыю жылля і прылад працы, акрэслівае арэалы рассялення этнічных адзінак, вызначае іх культурную адметнасць.

Фалькларыстыка, даследуючы вусна-паэтычную творчасць народа, дае каштоўны матэрыял пра глыбіню т.зв. фальклорнай памяці, асаблівасці традыцыйнага светапогляду, які неапасродкавана адлюстраваліся ва ўсіх жанрах фальклора.

Псіхалогія, калі прадметам яе даследавання становіцца этнас, фарміруе міжпрадметную вобласць ведаў – *этнапсіхалогію*, якая даследуе этнічныя асаблівасці псіхікі людзей, нацыянальнага характару, этнічнай самасвядомасці і этнічнай самаідэнтыфікацыі.

Сацыялогія, філасофія, культурная антрапалогія, геаграфія, педагогіка – гэта далёка не поўны пералік дысцыплін, якія не толькі даюць каштоўную інфармацыю этнографу, але ўсё часцей і часцей выступаюць як раўнапраўныя партнёры з этналогіяй у рамках перспектыўных міждысцыплінарных даследаванняў.

1.6. Класіфікацыя ў этналогіі

Колькасць больш-менш вивучаных, а дакладней, вядомых этналогіі этнічных супольнасцяў вагаецца ў межах 2,2 – 2,4 тыс. Паколькі кожны этнас з’яўляецца аб’ектам навуковага даследавання, этналогія павінна была выпрацаваць пэўную сістэму навуковай класіфікацыі этнасаў.

Для розных мэтаў, для рознай ступені паўнаты карціны этнічнага складу свету сучасная этналогія выкарыстоўвае чатыры тыпы класіфікацыі: геаграфічную, антрапалагічную, гаспадарча-культурную і лінгвістычную.

Геаграфічная класіфікацыя грунтуецца на тым аб’ектыўным факце, што этнасы расселены ў пэўных частках эйкумены і зоны іх рассялення знаходзяцца ў межах рэгіёнаў, вядомых па геаграфічных дадзеных.

Галоўным тэрмінам геаграфічнай класіфікацыі з’яўляецца **гісторыка-этнаграфічная вобласць** – *тэрыторыя, у насельніцтва якой на глебе сацыяльна-эканамічнай агульнасці, працяглых сувязяў і ўзаемаўплываў узніклі падобныя культурна-бытавыя (этнаграфічныя) асаблівасці*. Вылучаюць малыя, сярэднія і вялікія гісторыка-этнаграфічныя вобласці (ГЭВ). Малая ГЭВ, як правіла, ахоплівае адносна невялікую тэрыторыю, насельніцтва якой характарызуецца максімальным падабенствам этнаграфічнага плану (напр., Прыбалтыка). Сярэдняя ГЭВ займае большую прастору, але і падабенства ў культуры народаў, што яе населяюць нягэткае вялікае (напр., Сярэдняя Азія). Ну і нарэшце Вялікія ГЭВ, якія, як правіла, супадаюць з часцінамі Свету (Афрыка, Азія і г.д.), вылучаюцца толькі намінальным ці мінімальным падабенствам у культуры народаў. Трэба адзначыць, што геаграфічная класіфікацыя не ў стане паўнаватасна апісаць этнас, таму павінна дапаўняцца іншымі класіфікацыямі.

На рэальна існуючых адрозненнях заснавана і **антрапалагічная класіфікацыя**, якая мае справу як з вялікімі, малымі расамі, так і з антрапалагічнымі тыпамі. Інфармацыйны ўзровень антрапалагічнай класіфікацыі, калі яна адыходзіць ад агульнага падзелу народаў на вялікія расы і звяртае ўвагу на фізічныя асаблівасці антрапалагічных тыпаў, вышэй, чым у геаграфічнай класіфікацыі.

Лінгвістычная класіфікацыя, якая ў розных аспектах вывучае моўную разнастайнасць народаў свету, падзяляецца на класіфікацыю *марфалагічную* і *генеалагічную*. Першая карыстаецца параўнальна-супастаўляльным метадам і даследуе мовы ў незалежнасці ад іх роднасці, сістэматызуючы ў групы марфалагічна (структурна) падобныя мовы. Генеалагічная класіфікацыя сістэматызуе мовы паводле ступені іх роднасці, што вельмі важна, паколькі роднасць моў указвае і на роднасць носбітаў гэтых моў.

Уласна этнаграфічнай з'яўляецца **гаспадарча-культурная класіфікацыя**, якая звяртае ўвагу менавіта на культурна-бытавыя міжэтнічныя адрозненні, якія сфармаваліся ў выніку гаспадарчай дзейнасці людзей у канкрэтных геа-кліматых умовах. Асноўным тэрмінам гэтай класіфікацыі з'яўляецца **“гаспадарча-культурны тып” (ГКТ)** – *пэўны комплекс асаблівасцяў гаспадаркі і культуры, якія склаліся у розных народаў, што знаходзяцца на адным узроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця і ў падобных прыродных умовах*.

Вылучаюць тры асноўныя ГКТ: паляўнічых, збіральнікаў і рыбацоваў; ручных земляробаў і жывёлаводаў; ворных земляробаў. Асноўныя ГКТ маюць мноства падтыпаў у залежнасці ад канкрэтнай прыроднай зоны (напр., паляўнічыя лясной зоны і паляўнічыя і рыбацкія палярнай зоны).

Заданні для самастойнай падрыхтоўкі

1. Ахарактарызуйце сутнасць і структуру псіхалогіі этнаса.
2. Пазначце асноўныя тыпы этнічнай ідэнтычнасці асобы і іх асаблівасці.
3. Вызначце характэрныя рысы традыцыйнага, індустрыяльнага і постіндустрыяльнага грамадства.
4. Ахарактарызуйце асноўныя тыпы этнічных працэсаў.

Пытанні да семінараў

1. Прадмет і крыніцы этналогіі, яе месца ў сістэме гуманітарных навук.
2. Этнас і кампаненты этнічнай сістэмы.

3. Класіфікацыя ў этналогіі; этнічныя стэрэатыпы.
4. Паняцце аб традыцыйным, індустрыічным і постіндустрыічным грамадствах у этналогіі.
5. Сутнасць і структура псіхалогіі этнаса.
6. Змест і формы этнічнай ідэнтычнасці.
7. Тыпалогія міжэтнічнага ўзаемадзеяння.

Літаратура па тэме

Абавязковая

1. Говард, Майкл. Сучасная культурная антрапалогія. Мн., 1995.
2. Лурье, С. В. Историческая этнология. М., 1997.
3. Садохин, А. П., Грушевицкая, Т. Г. Этнология. М., 2000.

Дадатковая

4. Итс, Р. Введение в этнографию. Л., 1990.
5. Садохин, А. П., Грушевицкая, Т. Г. Основы этнологии. М., 2003.
6. Тодадов, Г. Т. Этнология. М., 2004.
7. Токарев, С. А. История зарубежной этнографии. М., 1978.
8. Этнография / под ред. Ю. В. Бромлея, Г. Е. Маркова. М., 1982.

Тэма 2. Гісторыя этналогіі як навукі

Этналогія, у параўнанні з “класічнымі” гуманітарнымі навукамі (гісторыяй і філасофіяй) даволі маладая дысцыпліна. Аднак, сур’ёзнай пачыналася было б меркаванне, што этналогія, як асобны накірунак гуманітарных даследаванняў, сфармавалася ў XIX ст. на “пустым месцы” і не мела культурна-гістарычных перадумоў для свайго узнікнення.

2.1. Этнаграфічныя веды ў Еўропе: ад старажытнасці да Новага часу

Са старажытных часоў людзі цікавіліся культурай, побытам, абрадамі, звычаямі і рэлігіяй іншых народаў. Цікавасць гэтая з’яўлялася часткаю пазнавальнай актыўнасці чалавека (калектыва) і на ранніх этапах гісторыі пераламлялася праз міфалагічнае ўспрыняцце свету. У гэтым сэнсе, звесткі пра суседнія ці дальнія народы і плямёны, якія дайшлі да нас у шматлікіх міфах, легендах, пісьмовых крыніцах і помніках выяўленчага мастацтва, нясуць на сабе выразны адбітак этнацэнтрызму. Пры гэтым,

прадстаўнікі “свайго” народу характарызаваліся пазітыўна, а ўсе “чужынцы” апісваліся адмоўна, як патэнцыйна небяспечныя, варожыя людзі, што маюць разнастайныя хібы ў сваім характары, культуры і звычаях. Невыпадкова, што для старажытных элінаў у катэгорыю “варвары” траплялі ўсе народы, што пражывалі па-за межамі Элады. Менавіта для іх пазначэння і быў уведзены Арыстоцелем у навуковы зварот тэрмін “этнас” (народ, племя), які ўласна на грэкаў не распаўсюджваўся.

З другога боку, цікавасць да іншых народаў заўсёды мела практычны характар. Паказальна, што Вялікая грэцкая каланізацыя (VI – IV стст. да н.э.), калі гандлёвыя фактары грэкаў былі заснаваныя пратычна па ўсім Міжземнаморскім узбярэжжы, у дзясяткі разоў павялічыла аб’ём этнаграфічнай інфармацыі ў пісьмовых помніках рознага роду. Так, напрыклад, змястоўны і падрабязны характар мае апісанне Скіфіі, зробленае *Герадотам* на аснове асабістых назіранняў. Нататкі Герадота закранаюць практычна ўсе аспекты жыццядзейнасці скіфаў: іх характар, норавы, ваеннае майстэрства, гаспадарчы уклад, сямейную і грамадскую арганізацыю, рэлігію і рытуалы. Такім чынам, разнастайныя звесткі пра культуру, традыцыі, сацыяльна-палітычную арганізацыю народаў, на тэрыторыях якіх сяліліся грэкі, дазвалялі аптымальным чынам наладжваць з імі гандлёвае, палітычнае і культурнае ўзаемадзеянне і пазбягаць канфліктаў.

Іншую прагматыку мела цікавасць да суседніх народаў з боку старажытных рымлянаў. Пашырэнне Рымскай імперыі адбывалася шляхам ваеннай экспансіі, а таму этнаграфічныя веды пра характар этнічнай тэрыторыі, узровень сацыяльна-палітычнай арганізацыі, прыёмы вядзення баявых дзеянняў, спецыфіку вераванняў і адметнасці культуры адыгрывала ролю свайго роду разведвальнай інфармацыі, якая дапамагала паспяхова заваёўваць і трымаць у падпарадкаванні розныя плямёны і народы. Працяглыя войны рымлянаў з кельцкімі і германскімі народамі сталі грунтам для напісання цэлага шэрагу твораў, прысвечаных розным этнасам тагачаснай Еўропы. У якасці каштоўных этнаграфічных крыніц па культуры кельтаў і германцаў выступаюць працы грэцкага гісторыка Пасідонія, лацінскіх аўтараў: Салюстыя, Лівія, Велея Патэркула і ў асаблівасці – творы Юлія Цэзара (“Запіскі аб Гальскай вайне”) і Плінія Старшага (“Германская вайна”).

Асобнае месца, як узор класічнай працы этнаграфічнага характару, займае твор *Карнэлія Тацыта* “Аб паходжанні германцаў і месцазнаходжанні Германіі”. Аўтар даволі падрабязна характарызуе арэал рассялення і прыродна-кліматычныя асаблівасці этнічнай тэрыторыі германцаў, іх гаспадарчыя і рамесныя заняткі, апісвае адметнасці сацыяльнай арга-

нізацыі і побыту, шмат увагі ўдзяляе ваеннаму майстэрству, рэлігіі, ролі жрэцтва ў жыцці германскіх плямёнаў, асобна спыняецца на высокім сацыяльным статусе жанчыны. Акрамя таго, Тацыт параўноўвае норавы і мараль германцаў з сістэмай каштоўнасцяў тагачасных рымлянаў і прыходзіць да высновы, што Рым, які патынае ў багаццях і забавах, значна саступае суворай прастаце германскага этнічнага характару.

Практычны сэнс этнаграфічных ведаў цудоўна разумеў і візантыйскі імператар *Канстанцін Парфірагенэт* (X ст.), які напісаў грунтоўны трактат “Пра народы”, дзе падрабязна характарызуецца ўвесь этнічны свет, які акружаў Візантыйскую імперыю. У дадзенай працы прыводзяцца абшырныя звесткі пра арабаў, славянаў, народы Каўказу, Балканаў, Заходняй Еўропы і качэўнікаў.

Назапашванне ў часы Старажытнай Грэцыі і Рыму велізарнага аб’ёму інфармацыі пра паходжанне, культуру і побыт шматлікіх народаў спрыяла з’яўленню шэрагу канцэпцый, якія спрабавалі ўпарадкаваць і інтэрпрэтаваць гэты матэрыял. Так былі створаны агульнагістарычныя канцэпцыі Герадота і Палібія, атрымаў развіццё прыродазнаўчы погляд на чалавека ў грэкаў – *Гінакрата* (першы заўважыў сувязь паміж геакліматычнымі асаблівасцямі тэрыторыі пражывання народа і яго псіхічным складам), Дэмакрыта, у рымлян – *Лукрэцыя Кара* (прапанаваў перыядызацыю гісторыі чалавечага грамадства адпаведна этапам развіцця прыладаў працы: каменныя – медныя – жалезныя) і інш. аўтараў. Звесткі, сабраныя антычнымі аўтарамі, сталі каштоўным корпусам гісторыка-этнаграфічных крыніц па этнагенэзе і культуры шматлікіх еўрапейскіх (і не толькі) народаў, а тэарэтычныя здагадкі, выказаныя імі, ляглі ў аснову шмат якіх этналагічных канцэпцый.

У сярэднявечную Еўропу, падзеленую на мноства феадальных дзяржаў, дзе пераважала натуральная гаспадарка, а насельніцтва характарызавалася скрайне нізкім узроўнем мабільнасці, звесткі пра іншыя народы траплялі даволі рэдка. Крыжовыя паходы ў Сьвятую зямлю, адзінкавыя місіянерскія выправы манахаў у Залатую Арду, падарожжа *Марка Пола* ў краіны Усходняй Азіі – вось прыклады тых нешматлікіх кантактаў еўрапейцаў з культурамі іншых народаў, якія істотнага ўплыву на калектыўную свядомасць аказаць не маглі.

Сітуацыя змянілася ў эпоху Вялікіх геаграфічных адкрыццяў, калі еўрапейцы, нечакана для саміх сябе, сутыкнуліся з загадкавым светам раней невядомых народаў і культур. Багатая і разнастайная інфармацыя пра карэнныя народы Амерыкі, якая пачала трапляць у Еўропу, спарадзіла тэорыю “добрага дзікуна”, аўтарам якой лічыцца сакратар гішпанскага

караля *Педро Марцір*. Аналізуючы данясенні з гішпанскіх калоній у Новым свеце, ён прыйшоў да высновы, што ў індзейскіх плямёнаў, якія жывуць у суладдзі з прыродай, ня маюць сацыяльнай няроўнасці, прагі да багацця і ўлады, яшчэ не мінула “залатая эпоха” гармоніі і натуральнага парадку, якую ўжо даўно страцілі еўрапейцы. Гэтую ідэю развіў у сваіх “Вопытах” вядомы французскі філосаф і гуманіст *Мішэль Мантэнь*, які да таго ж настойваў на тым, што разнастайнасць этнічных традыцый – аб’ектыўная рэальнасць, змяняць якую ніхто не мае права.

У XVII – XVIII стст. цікавасць да энаграфіі нееўрапейскіх народаў значна ўзрастае. Была сабрана вялікая колькасць матэрыялаў, прысвечаных культуры, побыту і рэлігіі этнічных груп Азіі і Амерыкі, што стала імпульсам для развіцця параўнальна-гістарычнага метаду. Так, французскі місіянер *Жазэф Лафіто*, які шмат гадоў правёў сярод іракезаў і гуронаў, стаў аўтарам першай абагульняючай працы пра індзейцаў Паўночнай Амерыкі, дзе ён супаставіў культуру і побыт сучасных яму індзейцаў з традыцыямі народаў старажытнай Еўропы. Шмат якія параўнанні былі павярхоўнымі, але сама спроба выкарыстання параўнальна-этнаграфічнага метаду пры вивучэнні архаічных культур было важным крокам наперад. Такі ж метада даследавання выкарыстоўваў *Георг Форстэр*, параўноўваючы племянных правадыроў Палінэзіі з арыстакратыяй старажытных грэкаў часоў Гамэра, а таксама *Шарль дэ Брос*, які праз супастаўленне вивучаў фетышызм у культуры даўніх егіпцянаў, персаў, галаў і сучасных яму афрыканцаў.

Непасрэдная прадгісторыя этналогіі як самастойнай навукі пачынаецца з эпохі Асветніцтва (XVIII ст.), калі ў палеміцы з прадстаўнікамі царквы энцыклапедысты і асветнікі на аснове этнаграфічных фактаў адстойвалі гістарычны падыход да паходжання чалавецтва і яго культуры. У той час пануючай была *тэорыя геаграфічнага дэтэрмінізму*, у адпаведнасці з якой, народы і культуры разглядаліся як прадукты навакольнага прыроднага асяродку. Лічылася, што адрозненні паміж народамі з’яўляюцца вынікам уздзеяння спецыфічных умоў (клімат, ландшафт, флора, фауна), у якіх пражывае этнас. У залежнасці ад прыродных абставін у народа складваюцца асаблівыя формы сацыяльных адносін, традыцый і звычаяў, якія і фармуюць адметнасць яго гісторыі і культуры, а тэмпературны рэжым непасрэдна ўплывае на ўзровень інтэлекту. Так, напрыклад, меркавалі, што памяркоўны клімат Заходняй Еўропы і Сярэдняга Усходу спрыяе разумовай дзейнасці і развіццю цывілізацыі, а клімат трапічных рэгіёнаў “душыць чалавечыя намаганні”.

Узнікненне этналогіі як самастойнай навукі пра народы свету можна аднесці да сярэдзіны XIX ст., калі ў шэрагу краін Еўропы і Паўночнай

Амерыкі разнастайныя этнаграфічныя звесткі і апісанні склаліся ў самастойную галіну навуковых ведаў. Палітычная сітуацыя гэтага перыяду была спрыяльнай для развіцця этналогіі ў вядучых краінах Еўропы. Яе ўзнікненне і развіццё падтрымлівалася каланіяльнай экспансіяй еўрапейцаў, калі яны сутыкнуліся з народамі і культурамі, зусім непадобнымі на іх уласныя. Каланіяльная палітыка вымагала самых розных звестак адносна падпарадкаваных і залежных народаў. Менавіта тады ўзнікла неабходнасць навуковага тлумачэння адрозненняў у культурным развіцці народаў, высвятлення прычын іх расавых адметнасцяў і грамадскага ўладкавання, спецыфікі этнічнай псіхалогіі, рэлігійных вераванняў і побыту. Сацыяльна-палітычная актуальнасць новай навукі забяспечыла ёй разнабаковую падтрымку урадавых структур каланіяльных дзяржаў.

Да XIX ст. тэрмін “этналогія” выкарыстоўваўся спарадычна і не меў шырокага распаўсюджання. Упершыню гэтае найменне для пазначэння навукі пра народы і культуры прапанаваў французскі навуковец *Жан-Жак Ампер*, які ў 1830 г. распрацаваў агульную класіфікацыю антрапалагічных навук, вылучыўшы сярод іх і этналогію.

Афіцыйнай датай нараджэння этналогіі як самастойнай навукі стала заснаванне ў 1839 г. *Парыжскага таварыства этналогіі*. Аднак гэтая падзея адразу выклікала вельмі жорсткую дыскусію пра мэты, задачы, прадмет новай дысцыпліны і яе месца сярод іншых гуманітарных навук. пачаткова этналогія развівалася як навука аб “адсталых народах”, якія яшчэ не стварылі ўласнай дзяржаўнасці і пісьмовасці. У гэтай якасці яна існавала да пачатку XX ст., калі этнасы пачалі ўспрымацца як унікальныя своеасаблівыя супольнасці, функцыянаванне і самабытнасць якіх наўпрост не залежыць ад узроўня сацыяльна-эканамічнага развіцця.

2. 2. Навуковыя школы і накірункі ў этналогіі

Эвалюцыянізм

Першая навуковая школа ў этналогіі – эвалюцыянізм – склалася прыкладна ў сярэдзіне XIX ст. пад уплывам адкрыццяў і метадалагічных арыентаў тагачаснай еўрапейскай навукі. Галоўнае значэнне надавалася прынцыпу развіцця, якое разумелася як паступовае змяненне усіх аб’ектаў прыроднага свету ад прасцейшых форм да больш складаных. Выкарыстанне гэтага прынцыпу ў прыродазнаўчых навуках прывяло да з’яўлення і перамогі *дарвінаўскай тэорыі эвалюцыі*.

Тэорыя гістарычнага развіцця прыродных з’яў падарвала веру ў царкоўную канцэпцыю *крэацэанізму* (сатварэння), зрабіла сапраўдны пера-

варот ў прыродазнаўчых дысцыплінах і стала вельмі папулярнай у маладой навуцы – этналогіі.

Класікі эвалюцыйнай этналогіі *Адольф Басціян, Эдвард Тэйлар, Джэймс Фрэйзер, Генры Морган* і інш. адкрылі і абгрунтавалі агульныя заканамернасці развіцця чалавечай культуры, распрацавалі вучэнне аб яе эвалюцыі, г.зн. развіцці ад ніжэйшых прыступак да больш высокіх. Дзякуючы іх даследаванням культура, якая дагэтуль разумелася, як фармальнае сукупнасць розных тыпаў і формаў, пазбаўленых унутранага адзінства, стала ўспрымацца як адзінае і ўпарадкаванае цэлае, падурладнае універсальным законам гістарычнага развіцця. Шырокае распаўсюджанне атрымаў параўнальна-этнаграфічны метада даследаванняў, які дазволіў правесці разгорнутыя даследаванні па праблемах гісторыі сям’і (Г.Морган), дзяцінства (Джон Мак-Ленан) і рэлігійных вераванняў (Э.Тэйлар, Дж.Фрэйзер).

Тэйлар прапанаваў такую катэгорыю, як “*культурны перажытак*”, якая карысталася папулярнасцю сярод эвалюцыяністаў. Пад ёй навуковец разумеў тыя элементы культуры, якія ўзніклі ў папярэднія эпохі, а ў сучаснасці захаваліся толькі фармальна, “па-звычцы”, згубіўшы сваю першасную функцыю. Прыкладам “культурнага перажытку” можа быць камін у дамах, куды правялі паравое ацяпленне, бо ён губляе сваю функцыю абагрэву жылля. Даследуючы такія перажыткі, можна, на думку Тэйлара, узнаўляць культурныя асаблівасці папярэдняй эпохі.

Шмат якія палажэнні і высновы эвалюцыяністаў не страцілі сваёй актуальнасці і для сучаснай этналагічнай навукі. Так, Г.Морган паказаў, што род з’яўляецца універсальнай формай грамадскай арганізацыі ў эпоху першабытнасці і даў падрабязную перыядызацыю гісторыі чалавечага грамадства. Паводле Моргана, гісторыя чалавецтва падзяляецца на тры перыяды: дзікунства, варварства і цывілізацыю. Пераход ад адной да другой стадыі, адпаведна ягонаму тэорыі, адбываўся эвалюцыйна, дзякуючы прагрэсу ў спосабах забеспячэння прадуктамі харчавання і стварэнню больш дасканалых прылад працы. Следам за гэтымі зменамі адбывалася развіццё і форм грамадскай арганізацыі і змена форм уласнасці: ад калектыўнай да прыватнай.

Развіццё сацыяльнай арганізацыі грамадства, на думку Моргана, адбывалася паралельна з матэрыяльнымі вынаходніцтвамі і адкрыццямі, пачынаючы ад ад родавага саюза, дзе вырашальную ролю адыгрывалі сваяцкія і асабістыя адносіны, да цывілізаванага грамадства, дзе людзі аб’яднаныя на прынцыпах тэрытарыяльнага адзінства. развіццю грамад-

скай арганізацыі народаў адпавядалі і пэўныя формы сямейнай арганізацыі: ад праміскуітэту (неўпарадкаваных полавых адносінаў), групавога шлюбу, розных формаў палігаміі і да сучаснай манагамнай сям'і.

Эвалюцыйная школа ўяўляла сабой першую, даволі арганічную канцэпцыю развіцця чалавека і яго культуры, якая грунтавалася на прызнанні ідэі прагрэсу ў развіцці грамадства. **Асноўныя палажэнні эвалюцыянізму** заключаюцца ў наступным.

1. Чалавечы род адзіны, таму ўсе людзі маюць адныя і тыя ж разумовыя здольнасці і ў аднолькавых сітуацыях будуць прымаць аднолькавыя рашэнні. Равенства ўсіх народаў у фізічных, псіхічных і разумовых адносінах вызначае адзінства і падабенства развіцця чалавечай культуры ў любой частцы свету, а наяўнасць ці адсутнасць кантактаў паміж рознымі культурамі вызначальнай ролі не адыгрывае.

2. У чалавечым грамадстве мае месца непарыўны прагрэс, г.зн. пераход ад больш простага стану да больш складанага. У гэты працэс уключана і культура, якая таксама развіваецца ад ніжэйшых формаў да больш высокіх.

3. Развіццё любога элемента культуры загадзя прадвызначана, бо яго больш познія формы бяруць пачатак у больш ранніх, пры гэтым развіццё культуры нагадвае шматпрыступкавую лесвіцу, аднолькавую для ўсіх народаў.

4. Паколькі законы развіцця культуры універсальныя для ўсіх народаў, то аднолькавыя этапы развіцця розных народаў і культур даюць аднолькавыя вынікі.

5. Усё грамадскае развіццё адбываецца па законах эвалюцыі, уласцівых жывой прыродзе. У гэтым працэсе грамадскага развіцця крыніцай службы міжвідавая барацьба за існаванне, якая выяўляецца ў напластаванні аднаго элемента культуры на другі ці ў замене старога новым.

6. Культурныя адрозненні паміж народамі тлумачацца іх рознымі ступенямі развіцця.

Аднак, эвалюцыянізм меў і даволі значныя недахопы. У прыватнасці, эвалюцыяністы займалі выразную еўропацэнтрычную пазіцыю, г.зн. ацэньвалі культуру іншых народаў меркамі еўрапейскай цывілізацыі. Такім чынам, ускосна апраўдвалася каланіяльная палітыка, якая нібыта дапамагала адсталым народам хутчэй узнімацца па прыступках эвалюцыі. У канцы XIX – пачатку XX стагоддзя эвалюцыянізм ужо не мог адэкватна тлумачыць вялікую колькасць разнастайнага палявога матэрыялу, таму яму на змену прыходзяць новыя канцэпцыі і навуковыя школы.

Дыфузіянізм

На мяжы XIX і XX стст. эвалюцыянізм стаў губляць сваё манапольнае палажэнне ў этналогіі. У гэты час з'яўляюцца так званыя дыфузіянісцкія школы, якія супрацьпаставілі эвалюцыянізму даследаванне лакальных гістарычных праблем. Прыхільнікі гэтага нактрунку імкнуліся паказаць прасторавае распаўсюджанне культур і асобных культурных элементаў, выявіць арэалы іх паходжання, а таксама шляхі і спосабы іх распаўсюджання.

У этналогіі пад дыфузіяй (ад лац. *diffusio* – распаўсюджанне, расцяканне) разумеюць распаўсюджанне культурных з'яў праз кантакты паміж народамі – гандаль, міграцыі, заваяванні. Дыфузіянізм як навуковы накірунак галоўнай рухаючай сілай гістарычнага працэсу разглядаў дыфузію, кантакт, запазычанне, узаемадзеянне культур.

Тэарэтычныя і метадалагічныя палажэнні дыфузіянізму былі распрацаваны нямецкім прафесарам *Фрыдрыхам Ратцэлям*. Яго навуковыя працы былі прысвечаны праблемам шляхоў распаўсюджання культуры, узаемаадносінам прыроднага асяродку і чалавечай культуры. Яго даследаванні, прысвечаныя арэалам распаўсюджання пэўных відаў коп'яў і лукаў у Акеаніі і Афрыцы, сталі асновай для тэорыі “культурных колаў”, якая была сфармулявана яго вучнямі – *Леа Фрабеніусам* і *Фрыцам Грэбнерам*.

Вучэнне аб культурных колах было спробай рэканструяваць гісторыю народаў і іх культур на аснове распаўсюджання “рэчыўных прадуктаў культуры”. Размова вялася пра тыя народы, што не пакінулі пра сябе ніякіх пісьмовых звестак і разглядаліся як народы “без гісторыі”. Для рэканструкцыі іх культуры дыфузіяністы імкнуліся вызначыць той комплекс элементаў культуры, які быў найбольш характэрны і тыповы для іх. Колькасныя і прасторавыя крэтэрыі гэтых элементаў культуры служылі індикатарамі для выяўлення арэала распаўсюджання таго ці іншага культурнага кола. Пасля вызначэння прасторавых межаў культурных колаў даследаваліся кантакты і ўзаемадзеянне паміж імі, якія адбываліся ў выніку міграцый, заваяванняў ці абмену.

На падставе вывучэння культурных колаў *Фрыц Грэбнер* прыйшоў да высновы, што ў гісторыі чалавецтва і яго культуры нічога не паўтараецца, а значыць, няма ніякіх заканамернасцяў. Кожны элемент культуры, паводле Грэбнера, узнікае ў свеце толькі аднойчы, у канкрэтным рэгіёне, у межах канкрэтнай культуры, разам з якой і распаўсюджваецца паміж іншымі культурнымі традыцыямі. Паўтаральнасць этнічных працэсаў –

уяўная, на самой справе усе з’явы ў культуры маюць індывідуальны і непаўторны характар. Адсюль вынікае, што этналогія мае справу не з масавымі, не з тыповымі, а з адзінкавымі з’явамі. У кожнай культуры ёсць свой цэнтр зараджэння і распаўсюджвання; знайсці гэтыя цэнтры кожнай культуры – галоўная задача этналогіі.

Ужо ў 1920-х гадах дыфузіянізм пачынае губляць сваіх прыхільнікаў і страчваць пазіцыі ў этналогіі. Бо палявыя даследаванні абвяргалі штучна рэканструяваныя “культурныя колы”. Асноўныя ж палажэнні дыфузіянісцкага накірунку можна акрэсліць наступнымі пунктамі.

1. Культура з’яўляецца жывым арганізмам, які нараджаецца ў пэўных геаграфічных умовах, а кожны элемент культуры узнікае ў канкрэтным рэгіёне, адкуль ён і распаўсюджваецца па Зямлі.

2. Асноўнымі фактарамі развіцця культуры з’яўляюцца запазычанні, пераносы, змешванне культурных элементаў, пры гэтым перамяшчаюцца не толькі элементы матэрыяльнай, але і духоўнай культуры: міфы, фальклор, абрады, рэлігійныя культы і інш.

3. У кожнай культуры ёсць свой цэнтр зараджэння і распаўсюджвання; выяўленне гэтых цэнтраў складае галоўную задачу этналогіі.

4. Метадам вывучэння культур з’яўляецца вывучэнне культурных колаў ці арэалаў распаўсюджвання элементаў культуры.

5. Кожны элемент культуры узнікае толькі аднойчы, і калі скласці карту яго распаўсюджвання, то можна вызначыць першапачатковае месца узнікнення кожнага культурнага элемента.

Асноўная ідэя дыфузіянізму – аб узаемапранікненні і запазычанні культур – была правамоцная і прадуктыўная. У супрацьвагу абстрактнаму аналізу культур, якім займаліся эвалюцыяністы, дыфузіяністы паставілі пытанне аб сувязі канкрэтных культур з геаграфічным асяродкам іх бытвання і аб узаемадзеянні культур розных народаў.

Сацыялагічная школа.

Адначасова з узнікненнем дыфузіянізму ў еўрапейскай этналогіі сфармавалася і сацыялагічная школа, якая аказалася больш пладатворнай. У адрозненне ад эвалюцыянізму і дыфузіянізму, прадстаўнікі сацыялагічнага накірунку бачылі галоўны прадмет этналогіі ў вывучэнні чалавечага грамадства. Пры гэтым яны меркавалі, што грамадства не павінна разглядацца як простая сукупнасць людзей, з якіх яно складаецца. Грамадства разглядалася перадусім як сістэма маральных сувязяў паміж людзьмі, якая валодае прымусовай сілай у дачыненні да кожнага прадстаўніка сацыюму.

Радзімай сацыялагічнай школы ў этналогіі стала Францыя, а яе заснавальнікам і буйнейшым прадстаўніком – *Эміль Дзюркгейм*. У супрацьлегласць эвалюцыяністам Дзюркгейм разумеў чалавечыя супольнасці не як паслядоўныя стадыі прыстасавання да умоў навакольнага асяродку, а як закрытыя статычныя сістэмы, даследаванне якіх можа адбывацца толькі на аснове вывучэння сацыяльных фактаў. У сваю чаргу, сацыяльныя факты ўяўляюць сабой формы дзеяння, мыслення і адчування, якія з’яўляюцца знешнімі адносна індывіда, але валодаюць сілай прымусу ў адносінах да яго (так, напрыклад, чалавек ад нараджэння не вольны выбіраць мову, правілы паводзінаў ці нават грошы, якія функцыянуюць у грамадстве). Пры гэтым Дзюркгейм настойваў, што павінны вывучацца менавіта сацыяльныя факты, а не нашыя ўяўленні пра іх, бо іначай адбываецца падмена навукі ідэялогіяй.

Класіфікуючы чалавечыя супольнасці, Дзюркгейм за аснову класіфікацыі бярэ самае простае грамадства – першабытную арду. У выніку развіцця арда становіцца кланам (родам). У сваю чаргу, розныя аб’яднанні і спалучэнні кланаў даюць племя, курыю, фратрыю, з якіх узнікаюць складаныя грамадскія арганізмы да імперыі ўключна. Такім чынам, кожная супольнасць з’яўляецца ўскладнёнай формай аднаго і таго ж першабытнага грамадства.

Другой важнай часткай этнасацыялагічнай тэорыі Дзюркгейма з’яўляецца *вучэнне аб калектыўных уяўленнях*. Чалавечая свядомасць, на яго думку, неаднародная, бо яна існуе ў дзвюх формах: індывідуальнай і калектыўнай. Першая ўласцівая кожнаму канкрэтнаму чалавеку і вызначаецца асаблівасцямі ягонай псіхікі; другая – адзіная для ўсёй групы і не толькі не залежыць ад асобных людзей, але, насупраць, сама валодае прымусовай у адносінах да іх сілай. Калектыўная свядомасць увасабляецца ў *калектыўных уяўленнях* – рэлігійных вераваннях, міфах, нормах маралі і права. Яны глыбока ўкаранёныя ў сацыяльным жыцці, выпрацоўваюцца ўсім калектывам і ўяўляюць сабой спецыфічныя формы і спосабы успрыняцця навакольнага свету.

Адным з найбольш вядомых паслядоўнікаў Э.Дзюркгейма з’яўляецца Люсьен Леві-Бруль, які распрацаваў канцэпцыю першабытнага мыслення. Грунтам яго даследаванняў з’яўляецца перакананне ў тым, што ідэі і ўяўленні ўзнікаюць у людзей не ў выніку асабістага жыццёвага вопыту, а развіваюцца ў свядомасці пад уплывам грамадскага асяродку – праз сістэму выхавання, грамадскую думку, мараль, звычаі і г.д. Абапіраючыся на гэтыя погляды, Леві-Бруль распрацаваў сваю *тэорыю далагічнага мыслення першабытных народаў*.

Паводле Леві-Бруля, далагічнае мысленне прынцыпова адрознівае чалавека перабытнай эпохі ад сучаснага, бо ў ім адсутнічае мяжа прычынай і вынікам. Адсюль, калектыўныя ўяўленні адсталых народаў зусім не падобныя на лагічныя законы мыслення. Яны не адасоблены ад эмоцый і не накіраваныя на вытлумачэнне з’яў навакольнай рэчаіснасці. Таму ўспрыняцце свету першабытным чалавекам арыентавана іначай чым нашае ўспрыняцце: мы імкнемся да аб’ектыўнасці спазнання, а першабытныя людзі змешвалі рэальныя прадметы з уяўленнямі пра іх, не адрознівалі сны і рэальнасць, чалавека і яго выяву, імя ці след. У мысленні першабытнага чалавека замест асноўных лагічных законаў вызначальным становіцца “закон судалучанасці”. Адпаведна гэтаму закону прадмет можа быць самім сабой і адначасова чымсьці другім (напрыклад, дуб з’яўляецца дрэвам, але ў той жа час можа ўвасабляць Дрэва Сусвету), знаходзіцца тут і адначасова ў іншым месцы. Такі тып мыслення Леві-Бруль і пазначыў як “далагічнае”.

На думку даследчыка, калектыўныя ўяўленні прысутнічаюць і ў мысленні сучаснага еўрапейца. Яны грунтуюцца на натуральнай патрэбе чалавека ў непасрэдным, эмацыйным кантакце з навакольным светам, якая не забяспечваецца ў дастатковай ступені навуковым спазнаннем. Таму чалавек імкнецца да жывых кантактаў з прыродай пасродкам рэлігіі, маралі, звычаяў, дзе калектыўныя ўяўленні пераважаюць. Таму далагічнае мысленне існуе і будзе існаваць побач з лагічным, што “закон судалучанасці” і здольнасць да розных містыфікацый – натуральныя ўласцівасці мыслення сучаснага чалавека.

Працы асновапаложнікаў сацыялагічнай школы дазваляюць акрэсліць асноўныя ідэі гэтага накірунку ў этналогіі.

1. У кожным грамадстве існуе комплекс калектыўных уяўленняў, якія забяспечваюць устойлівае развіццё супольнасці.

2. Функцыя культуры заключаецца ў тым, каб салідарызаваць грамадства і збліжаць людзей.

3. Калектыўныя ўяўленні знаходзяць сваё ўвасабленне ў маралі, якая ёсць у кожным грамадстве і характарызуецца дынамічнасцю і зменлівасцю.

Функцыяналізм.

Ідэі сацыялагічнай школы былі развіты і значна дапоўнены прадстаўнікамі функцыянальнай школы ў этналогіі. З навукова-метадалагічнага погляду функцыяналізм з’яўляецца адным з найбольш паспяховых накірункаў у этналогіі. Метадалагічныя асновы функцыянальнай школы былі

распрацаваныя англійскімі сацыяльнымі антрапологамі *Браніславам Маліноўскім* і ягоным вучнем *Альфрэдам Радкліф-Браунам*, якія лічылі, што кожны народ характарызуецца своеасаблівымі кампанентамі духоўнай і матэрыяльнай культуры, якія функцыянуюць як добра адладжаны механізм. У адпаведнасці з гэтым падыходам, культура з’яўляецца арганічнай цэльнасцю, дзе кожная асобная яе частка выконвае нейкую функцыю, жыццёва важную для ўсёй культуры ў цэлым. Пры гэтым кожны асобны элемент не проста выконвае ўласцівую яму ролю (функцыю), а ўяўляе сабой каштоўны элемент, без якога культура не можа існаваць як цэльнае ўтварэнне. Таму важнейшым метадам функцыяналізму з’яўляецца раскладанне культуры на часткі, з якіх яна складаецца, з мэтай высвятлення іх прызначэння і ўзаемасувязяў.

Тэорыя функцыяналізму Маліноўскага падкрэслівала, што ва ўсіх людзей існуе неабходнасць у задавальненні *першасных патрэбаў* – такіх, як ежа, адзенне, жылло, сродкі абароны і самаўзнаўленне (працяг роду). Задавальняючы першасныя патрэбы, людзі ствараюць сферу культуры (паселішчы, палаткі, дарогі, рэчы). Акрамя таго, у іх ёсць і *другасныя патрэбы* – такія, як мараль, права, рэлігія, якія, аднак, звязаныя з патрэбамі першага ўзроўню.

З’яўляючыся бліскучым палявым даследчыкам (з 1915 па 1918 г. даследаваў народы Папуа-Новай Гвінеі) і тэарэтыкам, Маліноўскі спрабаваў растлумачыць заканамернасці і логіку функцыянавання нееўрапейскіх культур. Так, калі большасцю еўрапейцаў магічныя прыёмы папуасаў разглядаліся, як прымхі і дзікуства, то Маліноўскі пераканаўча паказаў, што гэтыя абрады маюць для тамтэйшых плямёнаў надзвычайную функцыю. Складаныя рытуалы дазваляюць калектыву пазбавіцца страху і трывогі ў розных крытычных сітуацыях і дасягнуць псіхалагічнага камфорту, абсалютна неабходнага для нармальнай жыццядзейнасці ўсёй супольнасці.

Вельмі рэзка крытыкаваў Маліноўскі палажэнне эвалюцыяніста Тэйлара адносна “культурных перажыткаў”, бо любы элемент, калі ён захоўваецца ў культуры, абавязкова мае сваю адметную функцыю і не можа быць перажыткам па вызначэнні. Так, калі гаварыць пра камін у доме з паравым ацяпленнем, то неабходна прызнаць, што, нават страціўшы сваё ранейшае асноўнае прызначэнне (ацяпленне жылга), ён набывае новыя і не менш істотныя функцыі – ставарае ўтульнасць і адмысловы камфорт.

Сярод метадалагічных перавагаў функцыяналізму асаблівай увагі заслугоўвае практычная скіраванасць яго даследаванняў. Функцыяналізм першым сярод усіх накірункаў этналогіі абвясціў аб сваім практычным

характары, што абумовіла папулярнасць і аўтарытэтнасць гэтай школы, асноўныя пастулаты якой можна акрэсліць наступнымі пунктамі.

1. Чалавечае грамадства з'яўляецца часткаю аб'ектыўнага свету і развіваецца як жывы арганізм, кожны з элементаў якога выконвае пэўныя функцыі. Аснову чалавечага грамадства складае структура ўзаемазвязаных і дапаўняючых адзін аднаго культурных элементаў.

2. Любая сацыяльная сістэма складаецца са структур і дзеянняў. Функцыі індывідаў ў сістэме заключаецца ў тым, каб рабіць свой унёсак у падтрыманне сацыяльнай цэльнасці сістэмы.

3. Культура служыць патрэбам індывіда, якія падзяляюцца на тры катэгорыі: біялагічныя (у харчаванні, адзежы, жытле); вытворныя (сацыяльны кантроль); інтэгратыўныя (у псіхалагічнай бяспецы, рэлігіі, мастацтве). Кожны аспект культуры мае сваю функцыю ў рамках кожнага віда патрэбаў.

4. Ключавая роля ў культуры належыць звычайам, рытуалам, маральным нормам, якія рэгулююць паводзіны людзей і з'яўляюцца культурнымі механізмамі задавальнення жыццёвых патрэбаў людзей, арганізацыйнымі фактарамі іх супольнага існавання.

5. Задача этналогіі заключаецца ў вывучэнні функцый культурных з'яў, іх узаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці у межах кожнай асобнай культуры, па-за яе сувязямі з іншымі культурамі.

Амерыканская школа гістарычнай антрапалогіі

На мяжы XIX – XX стст. у ЗША узнікае новы накірунак у этналогіі, заснавальнікам якога стаў *Франц Боас*. Менавіта ідэі Боаса сталі штуршком да ўзнікнення этнапсіхалогіі і на дзесяцігоддзі наперад прадвызначылі асноўныя тэарэтычныя пастулаты не толькі псіхалагічнай антрапалогіі, але і шэрагу іншых вядучых накірункаў культурнай антрапалогіі ў цэлым.

З'яўленне новага накірунку ў этналогіі было выклікана крызісным станам гэтай навукі, калі Боас і яго калегі паставілі пад сумненне усе факты, што прызнавала традыцыйная антрапалогія XIX ст. як аксіёму, але якія не былі спраўджаны строга навукова. Боас адваргаў усе папярэднія школы этналогіі (эвалюцыянізм, дыфузіянізм, функцыяналізм) як недататкова універсальныя і заклікаў займацца зборам і наакупленнем новых этнаграфічных дадзеных, каб на іх аснове зрабіць абагульненні, выпрацаваць новыя метады і канцэпцыі ў навукі.

Боас супрацьпаставіў параўнальна-гістарычнаму метаду эвалюцыяністаў свой “гістарычны метада”, які заключаецца ў вывучэнні дынамічных

змяненняў у асобных грамадствах і ў канкрэтным, усебаковым даследаванні асобных народаў, іх мовы, культуры, антрапалагічных асаблівасцяў. Ён рабіў акцэнт на тым, што кожная культура мае свой унікальны і непаўторны шлях развіцця, г.зн. прызнаваў ідэю поўнага *культурнага плюралізму*. Кожная культура можа быць зразумета толькі як гістарычная з’ява, паколькі знаходзіцца ў пастаянным працэсе развіцця і змянення. Меркаванне пра стабільнасць і нязменнасць прымітыўных культураў, як лічыў Боас, не адпавядае рэчаіснасці. Культура ў яго разуменні – гэта сукупнасць мадэляў паводзінаў, якія чалавек засвойвае ў працэсе сталення і прыняцця ім сваёй культурнай ролі.

Разглядаючы кожную этнічную традыцыю як унікальную і самабытную, прыхільнікі амерыканскай гістарычнай школы праводзілі дэталёвае і скурпулёзнае апісанне культур. Назапашаны ў выніку даследаванняў велізарны і разнастайны матэрыял вымагаў належнай апрацоўкі і сістэматызацыі. Таму ў школе Боаса быў распрацаваны шэраг новых метадаў атрымання і апрацоўкі этналагічных матэрыялаў, у прыватнасці метадаў этнаграфічнага картаграфавання, які пазней атрымаў шырокае распаўсюджанне ў этналогіі.

Падабенства і адрозненне культур не залежаць ні ад іх геаграфічнага месцазнаходжання, ні ад прыродных умоваў. Далёка не кожнае падабенства сведчыць пра гістарычныя сувязі ці пра перайманне нейкіх элементаў культуры адным народам у другога. У гісторыі культуры магчымыя самыя разнастайныя варыянты і ў кожным з выпадкаў павінны быць праведзены дакладныя гістарычныя даследаванні.

Сутнасць амерыканскай школы гістарычнай этналогіі можна сцісла акрэсліць натупнымі палажэннямі.

1. Этналогія павінна канкрэтна і ўсебакова вывучаць кожны народ, яго культуру (мову, традыцыі) і антрапалагічныя асаблівасці паасобку.

2. Узаемадзеянне культур розных народаў стварае іх культурную агульнасць у межах пэўных геаграфічных арэалаў; у межах гэтых арэалаў трэба шукаць канкрэтныя формы ўзаемнага ўплыву народаў.

3. Развіццё чалавецтва і яго культуры адбываецца на аснове агульных законаў, якія спазнаюцца даследчыкамі з вялікай цяжкасцю; шукаючы заканамернасці развіцця не трэба падманвацца знешнім падабенствам з’яў, якія могуць быць глыбока адрознымі па сутнасці і мець рознае паходжанне.

4. Не варта пераносіць крэтэрыі уласнай культуры для ацэнкі народаў іншага культурнага тыпу; у кожнага народа гістарычна склаліся свае сацыяльныя ідэалы, свае маральныя нормы і свае светапоглядныя каштоўнасці.

Этнапсіхалагічная школа

Ідэі амерыканскай школы гістарычнай этналогіі сталі штуршком да ўзнікнення этнапсіхалагічнага накірунка ў антрапалогіі. Да 1920-х гадоў накіпілася значная колькасць палявых матэрыялаў, прысвечаных псіхалагічным асаблівасцям тых ці іншых народаў, што вымагала стварэння адпаведнай псіхаантрапалагічнай тэорыі. Такую тэорыю пад назвай “Культура і асоба” паспрабаваў стварыць амерыканскі псіхааналітык *Абрахам Кардынер*, які прапанаваў у якасці асноўнага паняцця этнапсіхалогіі катэгорыю “*базавая асоба*”. Па сутнасці, “базавая асоба” прадстаўляе сабой нейкі сярэдні псіхалагічны тып, які пераважае у пэўным грамадстве і складае базу гэтага грамадства і яго культуры. Таму, як лічыў Кардынер, цалкам магчыма распаўсюджваць дадзеныя вывучэння такой асобы на ўсё грамадства ў цэлым. Новая канцэпцыя падавалася зручным механізмам для інтэрпрэтацыі палявых даследаванняў канкрэтных народаў.

Як псіхааналітык Кардынер лічыў, што асоба маленькага дзіцяці пачынае фармавацца адразу пасля яго нараджэння пад уплывам непасрэднага акружэння, і перш за ўсё праз канкрэтныя спосабы дагляду немаўляці, прынятымі ў дадзеным грамадстве: спосабы кармлення, нашэння, спавівання, гушкання, навучання хадзьбе, мове, чыстаплотнасці і інш. Менавіта спосабы дагляду маленькіх дзяцей, якія маюць спецыфіку ў розных культурах, накладваюць моцны адбітак на асобу дарослага чалавека. Так, напрыклад, калі ў нейкай супольнасці існуе звычай раптоўнага рэзкага адняцця дзіцяці ад матчыных грудзей, то ён атрымлівае негатыўны вопыт быць адвергнутым. Гэта вядзе да фармавання асобы дарослага, для якога характэрная недастатковая чулівасць, нізкая самаадзнака і адсутнасць дабрадушнасці.

Іншымі словамі, уражанні ранняга дзяцінства накладваюць адбітак на асобу дарослага чалавека і на ўсё ягонае жыццё. Фармаванне ж псіхікі чалавека адбываецца ў першыя 4 – 5 гадоў жыцця, пасля чаго яна цвярдзее і застаецца практычна нязменнай да самай смерці, вызначыўшы тым самым лёс, поспехі і няўдачы чалавека. Псіхіка людзей наступных пакаленняў фармуецца пад уплывам таго ж самага культурнага атачэння, а г.зн. працэс паўтараецца бесперапынна, перадаючыся ў спадчыну.

Найбольш актыўныя даследаванні ў галіне этнапедагагікі праводзіла *Маргарэт Мід* – паслядоўніца Ф. Боаса і найбольш вядомы антраполог сярод непрафесіяналаў. Даследчыца імкнулася спалучыць псіхалогію з вывучэннем культуры, звяртаючы асноўную ўвагу на тыя спосабы, праз якія дзеці далучаюцца да роднай культуры.

Другая вучаніца Боаса, *Рут Бенедыкт* – таксама прыхільніца падыходу “культура і асоба” – прынесла ў антрапалогію досвед сваёй працы ў іншых гуманітарных дысцыплінах. Яна сцвярджала, што культура выбірае сваё аблічча з магчымых варыянтаў, падобна таму як асоба фармуе сваю індывідуальнасць. Даследчыца прапанавала сваю класіфікацыю народаў, падзяляючы іх на два асноўных тыпы: *дыянісійскі* і *апалонаўскі*, за кожным з якіх стаіць адпаведны псіхалагічны тып. У якасці прыкладу апалонаўскага тыпу культуры яна прыводзіць племя зунья амерыканскага Паўднёвага Захаду, якое дэманстравала схільнасць да кампрамісаў і пазбягала псіхалагічных і эмацыйных эксцэсаў. Да другога тыпу культуры, дыянісійскага, яна залічвала племя квакіютль на паўночна-заходнім узбярэжжы Паўночнай Амерыкі, для якога была характэрная эмацыйная ўзбуджанасць, пачуццё трылогі і небяспекі.

Даследванне нацыянальнага характару стала арганічнай часткай этнапсіхалагічнага накірунку. Яно ўключала ў сябе выяўленне асаблівасцяў псіхічнага складу розных народаў. Напрацоўкі ў гэтай галіне адыгралі значную ролю падчас II Сусветнай вайны, калі ўрад ЗША выкарыстоўваў іх, каб улічыць псіхалагічныя асаблівасці народаў, што прымаюць удзел у вайне.

У 1950 – 1960-х гг. этнапсіхалагічная школа пачала адмаўляцца ад канцэпцыі “базавай асобы”, бо яна давала шмат у чым ідылізаванае ўяўленне адносна прадстаўнікоў розных народаў. На змену прыйшла канцэпцыя “*мадальнай асобы*”, г.зн. такой, якая толькі ў агульным выглядзе адлюстроўвае галоўныя псіхалагічныя рысы пэўнага народа, а ў рэальнасці дапускаюцца розныя варыяцыі і камбінацыі гэтых агульных рысаў. Гэта не абстрактная сярэдняя асоба, а тая, што найчасцей сустракаецца ў той ці іншай культуры.

Асноўныя палажэнні этнапсіхалагічнай школы і яе ўклад у развіццё навукі можна сфармуляваць наступным чынам.

1. Была сфармулявана і абгрунтавана ідэя аб існаванні пэўных псіхалагічных асаблівасцяў, характэрных для прадстаўнікоў той ці іншай культуры.

2. Упершыню было апісана дзеянне псіхалагічных абарончых рэакцый індывіда і калектыва ў цэлым.

3. Былі распачатыя практычныя даследы нацыянальнага характару і культуры з гледзішча псіхалогіі, у выніку якіх было даказана, што нацыянальны характар адлюстроўвае псіхалагічныя асаблівасці таго ці іншага этнасу.

4. Была прапанавана гіпотэза, што нацыянальны характар можа быць патлумачаны як асаблівы спосаб размеркавання і рэгулявання каштоўнасцяў і мадэляў паводзінаў, што пераважаюць у дадзенай культуры.

Культурны рэлятывізм

У міжваенны перыяд вызначальным накірункам для амерыканскай і еўрапейскай этналогіі становіцца культурны рэлятывізм (ад лац. *relativus* – адносны). Гэтая школа ўзнікла як адмоўная рэакцыя на еўрапейскі этнацэнтрызм, што разглядаў усе нееўрапейскія народы як ніжэйшыя па сваім культурным развіцці. Галоўная ідэя культурнага рэлятывізму заключаецца ў прызнанні раўнапраўя розных культур незалежна ад узроўня іх развіцця, сацыяльнай структуры і самабытнасці і абсалютным адмаўленні ад еўрапацэнтрызму ў любых яго формах.

Заснавальнікі культурнага рэлятывізму абвясцілі ідэю непараўнальнасці культур розных тыпаў, немагчымасці іх вымярэння адзінымі меркамі, паколькі культура кожнага народа ўяўляе сабой унікальную сукупнасць і спалучэнне разнапланавых каштоўнасцяў. Кожная культура – гэта адметны спосаб адаптацыі народа да ўмоў яго існавання. таму і вывучацца этнічная культура павінна ў сваіх уласных рамках, як закрытая самадастатковая сістэма.

Пачаткова ідэі культурнага рэлятывізму былі сфармуляваны яшчэ Боасам, а потым былі падтрыманы і развітыя яго вучнямі: *Адольфам Крэберам, Рут Бенедыкт і Мэлвілам Херскавіцам*. Яны распрацавалі канцэпцыю *каштоўнасцага рэлятывізму*, згодна якой, кожная культура спараджае сваю ўласную сістэму каштоўнасцяў і нормаў. Гэтыя сістэмы нормаў і каштоўнасцяў прадстаўлены пэўнай сукупнасцю правілаў паводзінаў, якія засвойваюцца індывідам у працэсе яго інкультурацыі. Аднак, пэўная норма можа разглядацца прадстаўніком адной культуры як абавязковая і неадменная, а носьбітам другой культуры – як адхіленне ад нормы ці яе парушэнне. Адносны характар культурных нормаў і каштоўнасцяў ляжыць у аснове этнацэнтрызму, калі пра чужыя культуры мяркуюць па нормах паводзінаў і каштоўнасцей арыентацыях сваёй уласнай культуры. На думку прыхільнікаў культурнага рэлятывізму, няма універсальнай сістэмы нормаў і каштоўнасцяў, якая б у аднолькавай ступені задаволіла культуры ўсіх народаў. Таму і не можа быць ніякіх крытэрыяў, якія б дазволілі вылучаць “вышэйшыя” і “ніжэйшыя” культуры.

Свой канчатковы і завершаны выгляд канцэпцыя культурнага рэлятывізму набыла ў працах амерыканскага антраполога *Мэлвіла Херскавіца*.

Культуру ў самым агульным сэнсе ён разумеў як створаны чалавекам асяродак пражывання. Кожную асобную культуру Херскавіц разглядаў як непаўторную, унікальную мадэль, у якой заўсёды ёсць нейкі “*культурны фокус*” – самая істотная рыса гэтай культуры. Гісторыю чалавецтва ён разумеў як суму самастойных культур і цывілізацый у працэсе іх развіцця. Кожнай культуры, на думку Херскавіца, павінна быць уласціва стабільнасць і зменлівасць адначасова, бо адсутнасць любых змяненняў азначае стагнацыю і смерць культуры. У той жа час, разбурэнне ўстойлівых структур у этнічнай культуры, звязаных з духоўнымі каштоўнасцямі і сацыяльнымі нормамі, вядзе да яе дэградацыі і страты самабытнасці.

Адным з галоўных паняццяў у працах Херскавіца з’яўляецца *інкультурацыя*, пад якой разумеецца працэс засваення індывідам пэўнай культурнай традыцыі (асаблівасцяў мыслення, нормаў паводзінаў, светапоглядных каштоўнасцяў). Інккультурацыю варта адрозніваць ад *сацыялізацыі* як працэса засваення ў дзіцячым узросце агульначалавечага спосаба жыццядзейнасці.

Такім чынам, асноўнай ідэяй культурнага рэлятывізму з’яўляецца прызнанне роўнасці усіх этнічных культур і каштоўнасцяў, самастойнасці і паўнаўладнасці кожнай культуры, адмаўленне перавагі паўночнаамерыканскай сістэмы ацэнак, прынцыповае адмаўленне ад этнацэнтрызму і еўропэцэнтрызму пры параўнанні розных культур.

Неаэвалюцыянізм

Развіццё этналогіі у канцы 1940-х – пачатку 1950-х гадоў праходзіла пад знакам нарастаючай цікавасці да ідэй эвалюцыянізму. Аналізуючы шматлікі этнаграфічны і археалагічны матэрыял, навукоўцы паспрабавалі пераадолець спрошчаную адналінейнасць класічнага эвалюцыянізму. Гісторыя чалавечага грамадства пачынае разумецца як сума шматлінейных замкнёных сістэм (культур), кожная з якіх з’яўляецца вынікам прыстасавання чалавека да розных экалагічных сістэм. Заснавальнікамі неаэвалюцыянізму ў амерыканскай антрапалогіі сталі *Леслі Уайт* і *Джуліан Сцюард*.

У аснове поглядаў Уайта ляжыць перакананне, што прагрэс у тэхналогіі – асноўны рухавік сацыяльнай эвалюцыі. Ён лічыў, што “прымітыўнае” грамадства адрозніваецца ад сучаснага толькі аб’ёмам спажыванай энэргіі. У першабытных народаў крыніцай энэргіі ў людзей была толькі моц іх уласных мускулаў. Грамадства развіваецца праз адкрыццё людзьмі новых крыніц энэргіі – ад прыручэння цяглавай жывёлы да скарыстання энэргіі ветру, вады, вугалю, нафты і г.д. Пры пашырэнні

спажывання энэргіі ўсялякі тэхналагічны поспех спрыяў удасканаленню сацыяльнай і культурнай арганізацыі грамадства і развіццю ўсёй сацыяльна-культурнай сістэмы.

Значнае месца ў поглядах Уайта займае *тэорыя сімвалаў*, адпаведна якой галоўнае месца ў любой культуры займаюць сімвалы. Сімвалічныя паводзіны ён лічыў адной з самых важных прыкмет культуры, паколькі здольнасць выкарыстоўваць сімвалы з'яўляецца выключнай адметнасцю чалавека. Сімвал Уайт разглядаў як сфармуляваную словамі ідэю, якая дазваляе захоўваць, распаўсюджваць і перадаваць чалавечы вопыт.

Другім накірункам неаэвалюцыянізму стала *тэорыя шматгадовай эвалюцыі*, распрацаваная Джуліянам Сцюардам. У сваёй канцэпцыі Сцюард разглядаў кожную культуру як асобную сістэму, эвалюцыя якой вызначаецца патрэбамі адаптацыі да спецыфічных для кожнай культуры прыродных умоваў існавання. На яго думку, эвалюцыя прыроды можа ісці рознымі шляхамі, а вось грамадствы, якія знаходзяцца ў падобных прыродных умовах і на прыблізна аднолькавым узроўні тэхналагічнага развіцця, эвалюцыянуюць падобным чынам. Гэты феномен “паралельнай эвалюцыі” тлумачыць супадзенне працэсаў развіцця культур, якія знаходзяцца далёка адна ад адной і не кантактуюць. Такім чынам, падабенства розных культур не можа быць патлумачана з дапамогай канцэпцыі культурнай дыфузіі. Як прыхільнік тэорыі шматлінейнай эвалюцыі, Сцюард сцвярджаў, што розныя тыпы прыроднага асяродку патрабуюць розных формаў адаптацыі да іх. Таму і развіццё культур адбываецца ў розных накірунках, а значыць, неабходна казаць пра мноства відаў культурнай эвалюцыі і яе фактараў.

На сённяшні дзень буйнейшым прадстаўніком неаэвалюцыянізму з'яўляецца амерыканскі антраполог *Марвін Харыс*, які прапанаваў *канцэпцыю культурнага матэрыялізму*. Згодна ёй, падабенства і адрозненні паміж культурамі вынікаюць з матэрыяльных патрэбаў чалавека. Матэрыяльныя патрэбы кожная этнічная група можа задавальняць толькі з дапамогаю тых тэхналогій, якія адпавядаюць наяўным прыродным рэсурсам. Так узнікаюць і функцыянуюць сбалансаваныя сістэмы, якія застаюцца стабільнымі да той пары, пакуль не змяняюцца яе асобныя паказчыкі. Калі, напрыклад, пры нязменнай тэхналогіі сельскагаспадарчай вытворчасці павялічваецца колькасць насельніцтва, то неўзабаве дасягаецца максімальная кропка загрузанасці прыроднага асяродку і наступае крызіс. тады адбываецца пераход да новай, больш эфектыўнай тэхналогіі, надыходзяць якасныя перамены жыцця і група дасягае больш высокага ўзроўня тэхнічнага развіцця.

Заданні для самастойнай падрыхтоўкі

1. Пазначце асноўныя тэарэтычныя дасягненні рускай (савецкай) этналогіі.
2. Ахарактарызуйце метадалагічныя прынцыпы структуралізму ў этналогіі.
3. У чым заключаюцца асноўныя палажэнні кагнітыўнай і сімвалічнай антрапалогіі?
4. Патлумачце сутнасць “постмадэрнісцкай крытыкі” у этналогіі.

Тэматыка дакладаў і рэфератаў

1. Старажытныя германцы і кельты паводле твораў рымскіх аўтараў.
2. Развіццё этнаграфічных ведаў у эпоху Асветніцтва і Рамантызму.
3. Тур Хейердал, як прадстаўнік неадыфузіянізму.
4. Феномен “традыцыйнага грамадства” у сучасных канцэпцыях этналогіі.

Пытанні да семінараў

1. Развіццё этнаграфічных ведаў у Еўропе: ад старажытнасці да Новага часу.
2. Эвалюцыянізм і дыфузіянізм у этналогіі.
3. Функцыянальная і сацыялагічная школа ў этналогіі.
4. Этнапсіхалагічны накірунак у этналагічных даследаваннях.
5. Культурны рэлятывізм і неаэвалюцыянізм.
6. Структуралізм, кагнітыўная і сімвалічная антрапалогія.
7. Сучасныя канцэпцыі ў этналогіі.

Літаратура па тэме

Абавязковая

1. Говард, Майкл Сучасная культурная антрапалогія. Мн., 1995.
2. Лурье, С. В. Историческая этнология. М., 1997.
3. Садохин, А. П., Грушевицкая, Т. Г. Этнология. М., 2000.

Дадатковая

4. Итс, Р. Введение в этнографию. Л., 1990.
5. Садохин, А. П., Грушевицкая, Т. Г. Основы этнологии. М., 2003.
6. Тодадов, Г. Т. Этнология. М., 2004.
7. Токарев, С. А. История зарубежной этнографии. М., 1978.
8. Этнография / под ред. Ю. В. Бромлея, Г. Е. Маркова. М., 1982.

Тэма 3. Этнічныя супольнасці Аўстраліі і Акеаніі

Аўстралія і Акеанія – самая малая частка свету, плошча якой складае каля 9 млн. кв. км., з якіх 7,7 млн. кв.км прыходзіцца ўласна на Аўстралію. Асаблівасцю рэгіёна з’яўляецца вялізная колькасць выспаў (атолаў, архіпелагаў), раскіданых па воднай прасторы Ціхага акеана. Адносна нешматлікім, у параўнанні з іншымі часткамі свету, з’яўляецца і насельніцтва Аўстраліі і Акеаніі, якое складае прыблізна 25 млн. чалавек (з іх каля 15 млн. жыве ў Аўстраліі).

Разам з тым, Аўстралія і Акеанія, нягледзячы на аддаленасць ад цэнтраў сусветнай цывілізацыі, прыцягваюць пільную ўвагу з боку этнолагаў, культурных антрапалагаў, фалькларыстаў і гісторыкаў рэлігіі. Такая цікавасць даследчыкаў невыпадковая. Справа ў тым, што карэннае насельніцтва рэгіёна, дзякуючы геаграфічнай ізаляванасці і асаблівасцям гістарычнага развіцця, захавала амаль у нязменным выглядзе архаічны тып культуры, уласцівы першабытнай эпосе. Такім чынам, навуковае вывучэнне грамадскай арганізацыі, культуры і рэлігіі абарыгенаў Аўстраліі і Акеаніі дазваляе высветліць шматлікія праблемы, звязаныя з дапісьмовай гісторыяй усяго чалавецтва.

Этнагенэз народаў Аўстраліі і Акеаніі і асноўныя этапы этнічнай гісторыі рэгіёна. Паводле дадзеных археалагічных даследаванняў, першыя людзі ў Аўстраліі з’явіліся каля 40 тыс. гадоў назад. Самая старажытная стаянка людзей з агнішчымі і прыладамі працы (узрост каля 32 тыс.гадоў) была выяўлена ля возера Манга на ўсходзе кантынента. Там жа былі знойдзены і рэшткі чалавека, узрост якіх каля 25 тыс.год. Як мяркуюць навукоўцы, першыя людзі трапілі ў Аўстралію з Паўднёва-Усходняй Азіі. Паказальна, што антрапалагічны тып старажытнага чалавека вельмі блізкі да сучаснага аблічча абарыгенаў Аўстраліі. Прайшоўшы кантынент, групы перасяленцаў каля 22 тыс.гадоў таму дасягнулі Тасманіі.

Асноўнымі заняткамі ранніх пасяленцаў былі паляўніцтва і збіральніцтва. Каменныя прылады працы і палявання мелі верхнепалеалітычнае аблічча. Аднак, калі жыхары Тасманіі да прыходу еўрапейцаў так і засталіся на палеалітычнай ступені развіцця, то аўстралійцы значна ўдасканалі вытворчасць прылад працы (каля 20 тыс. гадоў таму пачынаецца выраб сякер са шліхтаваным краем).

На Новую Гвінею першыя людзі таксама прыйшлі з Паўднёва-Усходняй Азіі каля 30 тыс.гадоў таму і, як і аўстралійцы, з’яўляліся прадстаўнікамі аўстралоіднай расы. Пазней на Новую Гвінею перасялілася яшчэ некалькі хваляў мігрантаў. Самая масавая міграцыя адбылася каля 10

тыс.гадоў таму і прывяла на выспу насельніцтва, якое карысталася часткова шліхтаванымі сякерамі і цёсламі. Магчыма, іх выкарыстоўвалі пры расчыстцы лясных дзялак, што можа сведчыць пра зародкавыя формы падсечна-агнявога земляробства.

Яшчэ адна міграцыйная хваля дасягнула Акеаніі каля 5 тыс. гадоў назад. Гэта былі носьбіты аўстранэзійскіх моваў і паводле антрапалагічнага тыпу – паўднёвыя мангалоіды. Мігранты аселі на паўночна-ўсходнім узбярэжжы Новай Гвінеі і мелі неалітычны характар культуры, звязаны з падсечна-агнявым земляробствам і жывёлагадоўляй.

Найбольшыя дыскусіі выклікае праблема этнагенэзу палінезійцаў. Як лічыць большасць даследчыкаў, палінезійцы, як асобная этнічная супольнасць, сфармаваліся ў раёне ахіпелагаў Тонга і Самоа каля 1 тыс. да н.э., пасля чаго пачалі сваё вялікае рассяленне па шматлікіх выспах Акеаніі, а адтуль трапілі на Новую Зеландыю і архіпелагі Усходняй Палінезіі. Пры гэтым, частка даследчыкаў лічыць, што палінезійцы сфармаваліся ў выніку ўзаемадзеяння “усходніх акеанійцаў” (паўднёвыя мангалоіды, выхадцы з Паўднёва-Усходняй Азіі) і папуаскага насельніцтва. Другія, сярод якіх вядомы прадстаўнік неадыфузіянізму Тур Хейердал, сцвярджаюць, што асновай для фармавання палінезійскай супольнасці сталі перасяленцы з Амерыканскага кантынента.

Даволі трагічныя вынікі мела для карэнных народаў рэгіёна еўрапейская каланізацыя, якая найбольш актыўна праходзіла ў XVII-XIX стст. Каланіяльная палітыка еўрапейскіх дзяржаў суправаджалася рабаўніцтвам, жорсткай эксплуатацыяй мясцовага насельніцтва, гвалтоўным навязваннем соцыя-культурных і эканамічных традыцый, не ўласцівых карэнным народам, што вяло да разбурэння культурнай ідэнтычнасці апошніх. Аўтэнтычная культура многіх акеанійскіх плямёнаў была альбо цалкам знішчана, альбо прыйшла ў заняпад. Некаторыя этнічныя групы (напрыклад, тасманійцы) вымерлі, другія (абарыгены Аўстраліі) сільна скараціліся ў сваёй колькасці. Толькі ў апошнія дзесяцігоддзі ўладамі Аўстраліі і Новай Зеландыі, дзе абарыгены складаюць каля 2 % ад усяго насельніцтва, пачалі прадпрымацца комплексныя мерапрыемствы па захаванні культурнай самабытнасці карэнных народаў і іх жыццёвага ўкладу ва ўмовах сучаснага грамадства.

Геаграфічная класіфікацыя Аўстраліі і Акеаніі. Згодна з агульна прынятым гісторыка-культурным раёнаваннем, Аўстралія і Акеанія падзяляецца на 4 гісторыка-этнаграфічныя вобласці: **Аўстралію і Тасманію, Меланэзію** (Новая Гвінея, архіпелагі Бісмарка і Лузіяда, выспы Трабрыян, Санта-Крус, Новыя Гебрыды, Новую Каледонію, Фіджы і Саламонавы

выспы), **Мікранэзію** (выспы Гілберта, Каралінскія, Марыянскія і Маршалавы выспы) і **Палінэзію** (Новая Зеландыя, Гаваі, групы выспаў Тонга, Самоа, Тувалу, Туамоту, Кука і шэраг інш., асобнае месца займае ізаляваная выспа Пасхі).

Разам з тым падобны падзел мае свае недахопы. Справа ў тым, што сярод трох гісторыка-этнаграфічных абласцей уласна Акеаніі толькі Палінэзія можа разглядацца як дастаткова аднародны ў гісторыка-культурным і этнічным плане рэгіён. У той час, як у межах Мікранэзіі даволі моцна адрозніваюцца гаспадарчыя заняткі насельніцтва ў яе ўсходняй і заходняй частках. На тэрыторыі Меланэзіі, паводле асаблівасцяў традыцыйнай культуры, выразна вылучаецца Новая Гвінея, што неабходна мець на ўвазе пры асвятленні этнакультурнай спецыфікі рэгіёна ў цэлым.

Антрапалагічная класіфікацыя народаў Аўстраліі і Акеаніі. Пераважная большасць карэннага насельніцтва рэгіёна належыць да вялікай *аўстралоіднай расы*, аднак у межах канкрэтных гісторыка-этнаграфічных абласцей вылучаюцца асобныя антрапалагічныя тыпы.

- Абарыгены Аўстраліі маюць шэраг спецыфічных антрапалагічных рыс і належаць да асобнага тыпу аўстралоіднай расы, які характарызуецца цёмна-карычневай скурай, чорнымі хвалістымі валасамі, багатай расліннасцю на твары, сільна выступаючым надброўем, шырокім носам, адносна тоўстымі вуснамі. Рост у аўстралійскіх абарыгенаў сярэдні альбо вышэй за сярэдні, галава выцягнутая, твар прагнаты (сківіца выступае наперад);

- Аўстралоіднае насельніцтва Новай Гвінеі падзяляецца на два антрапалагічныя тыпы, якія ідэнтычныя паводле назвы з этнамоўнымі групамі выспы: *папуаскі* і *меланізійскі*. Для абодвух тыпаў характэрныя цёмная скура, кучаравыя валасы, тоўстыя вусны, шырокі нос, аднак прадстаўнікі папуаскага тыпу вылучаюцца больш вузкім тварам і своеасаблівай формай носа, які мае кручкападобны выгін у храшчавой частцы;

- Сярод карэннага насельніцтва Меланэзіі пераважае *меланізійскі антрапалагічны тып*, які вызначаецца цёмнай скурай, тоўстымі вуснамі, шырокім носам, сярэдне кучаравымі валасамі і сярэднешырокім тварам;

- *Палінезійскі расавы тып* з'яўляецца даволі спецыфічным. Для яго характэрныя цёмна-смуглая скура, высокі рост, шырокахвалістыя валасы, сярэдняя ступень развітасці трацічнага валасянога покрыва, злёгка прагнаты твар і сярэдневыступаючы, даволі шырокі нос. Паводле некаторых даследчыкаў, палінезійцы ў антрапалагічных адносінах уяўляюць сабой кантактны тып паміж мангалоіднай і аўстралоіднай расамі.

Моўная класіфікацыя. Пераважная частка карэнных народаў Аўстраліі і Акеаніі належыць да Аўстранезійскай моўнай сям'і і яе груп.

Асобнае месца займаюць мовы абарыгенаў Аўстраліі (вядома больш за 200), якія ўваходзяць у **аўстралійскую філу** – моўную групоўку, роднасць унутры якой больш аддаленае, чым унутры сям’і. Гэтая філа падзяляецца на 20 моўных груп, буйнейшай з якіх з’яўляецца пама-н’юнга, якая аб’ядноўвае больш за 2/3 усіх моваў абарыгенаў Аўстраліі.

Не належаць да аўстранезійскай моўнай сям’і і **папуаскія мовы**. Агульная колькасць папуасаў перавышае 3 млн. чалавек, але пры гэтым існуе каля 700 асобных этнасаў, што, у сваю чаргу, абумовіла і моўную стракатасць насельніцтва. Мовы, на якіх размаўляюць папуаскія народы, не ўтвараюць адзінай генетычнай групы, а размяркоўваюцца паміж некалькімі філамі, ці надсем’ямі. Самай буйной з іх з’яўляецца **трансгвінейская надсям’я**, на мовах якой гаворыць каля 85 % усіх папуасаў.

Пераважная большасць карэннага насельніцтва Меланэзіі і Палінэзіі размаўляе на мовах **усходнеакенійскай групы** аўстранезійскай моўнай сям’і. Пры гэтым, калі Меланэзія характарызуецца даволі значнай моўнай стракатасцю (каля 200 моў), то Палінэзія ў гэтым сэнсе больш аднародная (каля 30 моў).

Гаспадарча-культурная класіфікацыя народаў Аўстраліі і Акеаніі. Карэнныя народы разгледанага рэгіёна ў асноўнай сваёй масе адносяцца да гаспадарча-культурнага тыпу паляўнічых, збіральнікаў і рыбаловаў (абарыгены Аўстраліі) і ручных земляробаў і жывёлаводаў (астатнія народы Акеаніі). Пры гэтым, трэба мець на ўвазе, што канкрэтныя экалагічныя ўмовы пражывання значна карэктуюць гэтую класіфікацыю. Так, для абарыгенаў Аўстраліі пераважнае гаспадарчае значэнне мае высокаспецыялізаванае збіральніцтва і паляванне, у той час як рыбалоўства на тэрыторыі, дзе адсутнічае развітая рачная сістэма, прадстаўлена слаба.

Ручныя (матыжныя) земляробы Акеаніі таксама адрозніваюцца паміж сабой асаблівасцямі гаспадарчага тыпу, што абумоўлена экалагічнымі фактарамі. Так, пераважная большасць папуасаў пражывае ў зоне трапічных лясоў і практыкуе падсечна-агнявы (лядны) тып земляробства. Асноўныя сельскагаспадарчыя культуры – таро, ямс, батат, бананы, цукровы трыснёг, какосавая і сагавая пальма, хлебнае дрэва. Пад уплывам еўрапейцаў з’явіліся і атрымалі пэўнае распаўсюджанне бабовыя культуры і бульба. З хатніх жывёл папуасы (як і ўсе астатнія акенійцы) гадуюць свінняў, кур і сабак (мяса апошніх таксама ўжываецца). Значную ролю адыгрывае і паляванне, асноўнымі прыладамі для якога служаць коп’і і лук са стрэламі. Аб’ектам палявання з’яўляюцца дзікія свінні, казуары, птушкі, кускусы, яшчаркі і змеі.

Ручное земляробства з'яўляецца асновай гаспадаркі для меланезійцаў і палінезійцаў, аднак, у адрозненне ад папуасаў, выключную ролю адыгрывае і марское рыбалоўства. Больш таго, на невялікіх выспах яно вельмі часта з'яўляецца адзіным сродкам існавання. Рыбалоўныя прылады вельмі разнастайныя: сеткі розных канструкцый, восці, заколы, кручкі. Таксама рыбу страляюць з лука і трупяць расліннымі атрутамі, пасля чаго яна губляе здольнасць рухацца і становіцца лёгкай здабычай. З другога боку, паляванне ў народаў Мікранэзіі і Палінэзіі ніколі не мела істотнага значэння ў сувязі з беднасцю мясцовай фауны. Галоўным аб'ектам палявання з'яўляюцца толькі птушкі.

Заданні для самастойнай падрыхтоўкі

1. Ахарактарызуйце сацыяльную арганізацыю абарыгенаў Аўстраліі.
2. У чым заключаецца спецыфіка рэлігійных вераванняў карэннага насельніцтва Аўстраліі?
3. Дайце характарыстыку духоўнай культуры (мастацтва, міфалогія, фальклор, харэаграфія) аўстралійскіх абарыгенаў.
4. Ахарактарызуйце сацыяльную арганізацыю папуасаў Новай Гвінеі.
5. Укажыце адметныя рысы духоўнай культуры і рэлігіі папуасаў.
6. Пазначце асаблівасці соцыя-культурнага і палітычнага развіцця палінезійцаў у параўнанні з плямёнамі Меланэзіі і Мікранэзіі.
7. Ахарактарызуйце адметныя рысы духоўнай культуры насельніцтва Палінэзіі.

Інфармацыйны дадатак

Чараўнікі і знахары аўстралійскіх абарыгенаў

Няма больш цікавай асобы сярод абарыгенаў, чым знахар, і няма больш цікавай з'явы ў іх жыцці, чым вераванні, звязаныя з ім. Гэты тэрмін звычайна выкарыстоўваецца ў адносінах да двух відаў магаў – *чараўніка* і ўласна *знахара*. Першы з'яўляецца служкаю зла, ён дастае тлушч з нырак, скрадае душы і выступае прычынай смерці. Аднак ён сустракаецца вельмі рэдка. У цэлых рэгіёнах можна не знайсці чараўніка і звязаных з ім вераванняў. У тых жа плямёнах, дзе такія вераванні існуюць, чамусьці аказваецца, што прафесійны служыцель чорнай магіі заўсёды знаходзіцца ў іншым племені. Таму, як правіла, бывае немагчыма знайсці аніводнага чалавека, які мог бы быць названы чараўніком. Але існуюць выключэнні.

У некаторых плямёнах вядомыя такія людзі, і яны адкрыта прызнаюць тыя здольнасці, што ім прыпісваюць. Яны таксама пераказваюць даследчыкам дэталі сваіх паспяховых магічных дзеянняў. Гэтыя дзеянні не толькі жахлівыя, але і супярэчлівыя ў такой ступені, што абсалютна не могуць быць выкананыя. Напрыклад, абкруціўшы вяроўку вакол соннай ахвяры і непрыкметна выцягнуўшы яе з лагера, чараўнік робіць надрэз у яе жываце ці баку, цераз які дастае тлушч вялікага сальніка ці нырак. Затым, паклаўшы троху травы ці іншага матэрыялу, ён закрывае рану, не пакінуўшы ніякага бачнага сляда, і прыводзіць ахвяру ў прытомнасць. Чалавек, які перанес такую аперацыю, вяртаецца ў лагер і добра адчувае сябе дзень ці два, але на трэці дзень, як правіла, памірае. У другім раёне чараўнік пасля падрыхтоўчых працэдур разрэзае ахвяры бок паміж рэбрамі і, засунуўшы ўнутр сваю руку, працінае сэрца гострай палачкай і дае выцячы крыві. Затым ён закрывае рану і вяртае ахвяру ў святдомасць, якая, як і ў першым выпадку, адчувае сябе цудоўна на працягу дня, а потым слабее і памірае прыкладна цераз тры дні.

Няма неабходнасці казаць, што такая паслядоўнасць падзей немагчымая. Калі б такая аперацыя адбылася, то ахвяра памерла б адразу, і яе рана не магла быць нябачнай. Аднак, у рэгіёнах, дзе чараўнікам прыпісваюцца такія здольнасці, прычынай сур'ёзных хваробаў і смерці лічаць якраз такія магічныя аперацыі.

Тут узнікае дзве праблемы: па-першае, у якой ступені чараўнікі сапраўды вераць у тое, што яны здзяйсняюць такія аперацыі, і, па-другое, чым тлумачацца характэрныя асаблівасці такіх аперацый? Для адказу на апошняе пытанне трэба мець на ўвазе вераванне абарыгенаў, паводле якога тлушч унутраных органаў з'яўляецца крыніцай жыццёвай сілы і энэргіі. Калі ім памазаць кап'ё, то ён гарантуе трапнасць на паляванні; пакладзены каля ракі, ён прыцягвае рыбу, звяроў і птушак, а целу ён надае сілу. Аналагічным чынам кроў з сэрца (у выглядзе вязкай смалы) мае падобныя ўласцівасці, паколькі яна з'яўляецца жыццём і “абалонкай душы”. Другія дэталі аперацый маглі ўзнікнуць з усведамлення неабходнасці зрабіць разрэз для даставання крыві і тлушчу. Справа ў тым, што тлушч часам бярэцца з цела пасля смерці, але вельмі рэдка да смерці.

Першая праблема цяжкая для вырашэння. Калі чараўнікі сапраўды вераць у выкананне гэтых аперацый, то гэта азначае, што дзеянні чараўніка адбываліся ў сне ці ў стане галюцынацыі. З цягам часу чараўнік пачынае верыць, што менавіта ён і стаў прычынай хваробы ці смерці.

Лёс чараўніка нельга назваць шчаслівым. Ён рэдка адрозніваецца ад іншых людзей свайго клана ці племені і вядзе такое ж самае сямейнае, сацыяльнае ці культавае жыццё. Яго злыя дзеянні накіраваныя супраць прадстаўнікоў другога племені ці членаў аддаленай групы яго племені. Аднак, славіцца паспяховым чарадзействам – значыць быць прыкметным чалавекам. Такі чалавек ведае, што рана ці позна ён будзе названы “забойцам” таго ці іншага чалавека, што накліча магічны ўдар у адказ ці нават карную экпедыцыю з мэтай яго забойства. Адпаведна, ён павінен быць максімальна асцярожным.

Функцыі ўласна знахараў уключаюць дыягностыку і лячэнне хваробаў, правядзенне спірытычных сеансаў і “раследаванне”. Пры некаторых хваробах да знахараў не звяртаюцца і выкарыстоўваюць гомеапатычныя сродкі. Але ў іншых выпадках, звязаных з магічнымі дзеяннямі, для дыягностыкі і лячэння клічуць знахара. Від немачы распазнаецца па сімптомах хваробы. Так, прычыну ўнутраных боляў бачаць у чарах, насланых на чалавека ў выглядзе кавалачкаў кварцу. Калі чалавек знаходзіцца пры смерці, то гэта азначае, што яго душа была скрадзена ці заблукала, альбо ў яго дасталі тлушч ці кроў з сэрца. Паставіўшы дыягназ, знахар адразу прыступае да лячэння. Часам гэтае лячэнне можа ўключаць метады і сродкі, якія маюць лекавае і медыцынскае значэнне, але гэта зусім неабавязкова. Магічны рытуал, які выконвае знахар, не мае медыцынскага значэння, але выковае вельмі важную псіхалагічную функцыю. Слова медыцынскае тут ня вельмі. Звычайна знахар смокча хворае месца, дастае косткі ці кавалачкі кварца, часам адыходзіць ад хворага і робіць выгляд, што выкідае нешта благое і небяспечнае.

Значэнне гэтых спосабаў “лекавання” заключаецца ў тым, што поўная перакананасць знахара ў несумненным поспеху прадпрынятых дзеянняў прымушае пацыента паверыць, што хвароба ліквідаваная, што яго душа вярнулася і таму ён можа быць спакойным і ўпэўненым, што ўсё будзе добра.

Ці верыць сам знахар у дзейнасць сваіх сродкаў лячэння? Якім бы дзіўным не паказаўся адказ, ён мусіць быць станоўчым. І нават калі сам знахар хварэе, ён не раздумваючы звяртаецца да другога практыкуючага знахара. Такім чынам, умацоўваецца яго воля да жыцця, і ён атрымлівае тую звышнатуральную дапамогу, якая забяспечвае яго выздараўленне.

Паводле: Элкін, А. П. Аўстралійскія аборыгены // Магічны крystalл: Магія і чарадзейства ў вачах навукоўцаў і чарадзееў. М., 1994. – С. 158 – 159.

Пытанні на засваенне матэрыялу

- У чым заключаюцца сацыяльныя функцыі знахараў і чараўнікоў у абарыгенаў Аўстраліі?
- Ахарактарызуйце падабенства і адрозненні паміж знахарамі і чараўнікамі.

Інфармацыйны дадатак

Гаспадарчыя заняткі і побыт палінезійцаў

У параўнанні з шырока распаўсюджаным і разнастайным земляробствам, якое ўключала вырошчванне розных відаў культурных раслін, ад батата да перачнага дрэва, развядзенне хатніх жывёл на астравах адыгрывала нязначную ролю. У дакаланіяльны перыяд палінезійцам былі знаёмыя толькі тры віды хатніх жывёл: свіння, курыца і сабака. Пры гэтым пра іх ведалі не на ўсіх архіпелагах. Так, на Маркізскіх выспах мясцовыя жыхары не трымалі сабак. На Мангана, насупраць, не гадавалі свінняў. Навазеландскім маоры, хутчэй за ўсё, не былі вядомыя ні курыца, ні свіння. А на Рапаіці палінезійцы ўвогуле не трымалі хатніх жывёл.

Мясную ежу жыхарам ціхаакеанскіх выспаў замянялі прадукты мора. Акеан адорваў іх з дзівоснай шчодрасцю. Астравіцяне лавілі рыбу і інш. марскіх жывёл (спрутаў, каракаціц, лангустаў, галатурый і інш.).

Асабліва багатым быў асартымент марскіх рыб. З 600 відаў рыб, якія водзяцца ў водах Палінэзіі, 350 і зараз кожны дзень можна ўбачыць на мясцовых рынках. Такім чынам, палінезіец мог штодня харчавацца якаснай і разнастайнай рыбай.

Рыбнай лоўлі палінезійцы ўдзялялі асаблівую ўвагу і здабывалі яе разнастайнымі спосабамі: закідвалі сеткі, білі кап'ём, будавалі адмысловыя лавушкі. Гэта былі маленькія каменныя загародкі, куды пад час прыліву заганялі рыбу; потым загародка шчыльна перакрывалася, і калі пад час адліву мора адступала, то на дне такога “басейна” заставалася вялікая колькасць рыбы, якую можна было збіраць проста рукамі.

Часцей за ўсё палінезійцы лавілі рыбу вудай з кручком. Рыбалоўныя кручкі, якіх налічваецца шмат відаў, ужо са старажытных часоў гралі ў палінезійскай культуры значную ролю. Найбольш распаўсюджаны рыбалоўны кручок, зроблены з кавалка косці ці чарапашага панцыра. Ён мае форму лацінскай літары V. Карысталіся ім пераважна жыхары Усходняй Палінэзіі. Другі кручок меў форму літары J, дзе вастрыё мацавалася на кароткім плячы. Гэтымі кручкамі і зараз карыстаюцца на выспах Кука.

У Палінэзіі паляванне на сухапутных жывёл, а таксама збіральніцтва не мелі вялікага значэння. Выключэнне складалі старажытныя маоры ў

Новай Зеландыі, асабліва жыхары Паўднёвай выспы, так званыя “архаікі”, якія здабывалі харчаванне паляваннем на страусаў моа. У багатых лясах Новай Зеландыі расло шмат ядомых пладоў і ягад, якія значна дапаўнялі рацыён маоры.

Не ўсе культурныя расліны, якія трапілі на Новую Зеландыю разам з палінезійцамі-перасяленцамі, прыжыліся ў больш суровых кліматычных умовах. Сярод тых раслін, што акліматызаваліся, былі кумара (батат), таро, ухі (ямс) і гарзбуз.

Прыгатаванне ежы па ўсёй Палінезіі было даволі падобным. Палінезійцы, як правіла, спажывалі гарачую ежу, вараную ці смажаную ў іму – адкрытым земляным агнішчы, своеасаблівай печы. Будавалася яна даволі проста. Спачатку ў зямлі выкопвалі неглыбокую яму, у якую апускалі дрэва, прызначанае для спалення. Зверху клалі вялікія камяні. Потым запальвалі агонь, і паступова згараючае дрэва раскаляла камяні, на якія клалі вялікае лісце і смажылі розныя стравы – бананы, батат, таро і плады хлебнага дрэва. У гэтай печы гатаваліся і мясныя стравы, сярод якіх самай вялікай пачосткай лічыцца запечаная свініна. Жывёлу свежавалі, салілі і клалі ў яму. Пры гэтым некалькі распаленых камянёў клалі ўнутр выпатрашанай тушы. Курьцу звычайна запякалі, загарнуўшы ў лісце мясцовай расліны *цi*. Смажаць у іму і рыбу, бо на некаторых архіпелагах сырая рыба зусім не спажываецца. У іншых месцах, асабліва на Таіці, насупраць, сырая рыба, вытрыманая ў марынадзе з какосавага малака і розных пікантных прытраў, лічыцца вялікім ласункам. Рыбу таксама салілі ці вялілі на сонцы. Дарэчы, такія прымітыўныя “рыбныя кансервы” бралі з сабой каманды палінезійскіх марскіх экспедыцый.

Земляробства, рыбалоўства і лоўля марскіх жывёл, а ў Новай Зеландыі паляванне на бегаючых птушак і збіранне лясных пладоў давалі жыхарам палінезійскіх выспаў дастатковае харчаванне. Вынікі працы гэтых людзей – земляробаў, рыбакоў і паляўнічых – і, перш за ўсё, сельскагаспадарчая прадукцыя, былі асновай, вырашальнай умовай далейшага развіцця палінезійскага грамадства, развіцця духоўнай і матэрыяльнай культуры насельніцтва Палінезіі.

Паводле: Стінгл, М. Таинственная Полинезия. М., 1991. С.130 – 131.

Пытанні на засваенне матэрыялу

- У чым заключаецца экалагічная абумоўленасць гаспадарча-культурнага тыпу палінезійцаў?
- Ці існуюць рэгіянальныя адрозненні ў гаспадарчых занятках палінезійцаў: у чым яны заключаюцца і чым абумоўлены?

Пытанні да семінару

1. Народы Аўстраліі і Акеаніі паводле этналагічнай класіфікацыі.
2. Асноўныя этапы этнічнай гісторыі народаў Аўстраліі і Акеаніі.
3. Гаспадарча-культурны тып абарыгенаў Аўстраліі.
4. Этнакультурная спецыфіка этнасаў Мікранэзіі і Меланэзіі.
5. Асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры палінезійцаў.

Тэматыка дакладаў і рэфератаў

1. Духоўная культура і рытуалы абарыгенаў Аўстраліі.
2. Рэлігійныя ўяўленні і сістэма ведаў палінезійскіх народаў.
3. Этна-культурныя асаблівасці насельніцтва выспы Пасха.

Літаратура па тэме

Абавязковая

1. Этнографія / под ред. Ю. В. Бромля, Г. Е. Маркова. М., 1982.
2. Страны и народы. Австралия и Океания. Антарктида. М., 1981.

Дадатковая

3. Артемова, О. Ю. Индивидуальная специализация в обществе аборигенов Австралии // Советская этнография. №3. 1984.
4. Берндт, Р. М., Берндт, К. Х. Мир первых австралийцев. Изд. 2-е. М., 1981.
5. Бэзкман, М. На затылке земного шара. Таллин, 1983.
6. Кабо, В. Р. Австралийская община. Прошлое и настоящее Австралии и Океании. М., 1979.
7. Кабо, В. Р. Происхождение и ранняя история аборигенов Австралии. М. : Наука, 1989.
8. Кабо, В. Р. Тасманийцы и тасманийская проблема. М., 1975.
9. Лохвуд, Д. Я. Я – абориген. М., 1969.
10. Маршалл, Л. Мы такие же люди. М., 1965.
11. Народы Австралии и Океании / Серия: Народы мира. М., 1956.
12. Пучков, А. И. Этническое развитие Австралии. М., 1987.
13. Роуз, Ф. Аборигены Австралии (их прошлое и настоящее). М., 1989.
14. Стингл М. Таинственная Полинезия. М., 1991.
15. Страны и народы. Австралия и Океания. Антарктида. М., 1981.
16. Уорсли, П. Когда вострубит труба. М., 1963.
17. Хейердал, Т. Приключения одной теории. М., 1965.
18. Элькин, А. Коренное население Австралии. М., 1952.

Тэма 4. Этнічныя супольнасці Амерыкі

Этнагенэз і этнічная гісторыя. Сучаснае насельніцтва абодвух кантынентаў Амерыкі складае прыблізна 797 млн.чалавек (1998 г.), з якіх звыш 304 млн. пражывае ў ЗША і Канадзе і 493 млн. у Лацінскай Амерыцы. Назва “Лацінская Амерыка” не з’яўляецца строга геаграфічнай і вынікае з моўнай сітуацыі, якая склалася ў Мексіцы (Паўночная Амерыка), краінах Цэнтральнай і Паўднёвай Амерыкі, дзе пануюць гішпанская і партугальская (Бразілія) мовы. Дадзеныя антрапалогіі карэннага насельніцтва Амерыкі паказваюць, што *амерыканоідная раса* па асноўных, найбольш устойлівых прыкметах бліжэй за ўсё да мангалоідаў Азіі. Многія антрапалагічныя класіфікацыі ўключаюць амерыканоідаў як асобную галіну ў склад вялікай мангалоіднай расы. Прамыя жорсткія валасы, выступаючыя скулы, цёмная пігментацыя валасоў і вачэй, цёмная пігментацыя скуры – ад жаўтаватай да чырвона-карычневай, слаба развіты трацічны валасыны пакроў – усё гэта паказвае на блізкую роднасць мангалоідаў Старога Свету і амерыканоідаў.

Археалагічныя даследаванні апошніх дзесяцігоддзяў паказваюць, што першы чалавек у Амерыцы з’явіўся даволі рана – каля 40 тыс.гадоў таму. Аднак на сённяшні дзень можна вылучыць толькі асноўныя і агульныя кірункі шляхоў засялення мацерыка. Першапачаткова былі заселены заходнія рэгіёны, з якіх ішло далейшае пранікненне груп першабытных паляўнічых на поўдзень. Аднак пранікненне чалавека ў глыб мацерыка і суцэльнае засваенне кантыненту заняло вельмі працяглы час – ад 20 да 30 тыс.гадоў. Магчыма, былі і пазнейшыя хвалі прасяленцаў з тэрыторыі Азіі. Але яны адыгралі нязначную ролю, за выключэннем Арктычнага рэгіёна. Менавіта эскімоскае насельніцтва Аляскі, Канады, Грэнландыі і алеуты адрозніваюцца ад астатніх абарыгенаў Амерыкі вялікім падабенствам да асноўных антрапалагічных груп Паўночна-Усходняй Азіі, што дазваляе меркаваць аб іх пазнейшым перасяленні ў Амерыку.

Па прыблізных падліках, колькасць індзейскага насельніцтва на абодвух мацерыках да з’яўлення еўрапейцаў складала ўсяго некалькі дзесяткаў мільёнаў чалавек (у Паўночнай Амерыцы – не больш за 10 млн.). У той жа час у дакаланіяльнай Афрыцы пражывала каля 85 млн.чалавек. Такая розніца звязана з тым, што групы першабытных паляўнічых, якія пранікалі ў Амерыку, былі малаколькаснымі і для засваення вялікай тэрыторыі ім патрабавалася цэлая эпоха.

Моўная класіфікацыя народаў Амерыкі

Да нашага часу вывучэнне і класіфікацыя моў карэннага насельніцтва Амерыкі з'яўляецца складанай навуковай задачай. Найбольш пэўна вызначана месца толькі адной моўнай сям'і – эскімоса-алеуцкай. У мовах гэтай сям'і прасочваецца рэзкае адрозненне ад астатніх індзейскіх моваў і цесная сувязь з палеазіяцкім насельніцтвам Чукоткі і Камчаткі (чукчамі, каракамі, ітэльменамі).

Астатнія мовы карэннага насельніцтва Амерыкі адрозніваюцца ад моваў Старога Свету перадусім граматычнай структурай. Структура словаўтварэння з'яўляецца вельмі спецыфічнай, калі ў дзеяслоў, паміж яго коранем і канчаткам, можа быць устаўлены назоўнік ці іншая частка мовы. Адсюль, індзейскія мовы носяць назву полісінтэтычных. Гэта складае цяжкасці пры класіфікацыі і абумоўлівае розначытанні пры вызначэнні колькасці групавак індзейскіх моваў. Адны лінгвісты налічваюць амаль 2000 моўных сем'яў (практычна кожная мова – сям'я), другія – каля 100, трэція – некалькі дзясяткаў. Буйныя, шматмільённыя мовы склаліся там, дзе насельніцтва дасягнула высокага ўзроўню развіцця культуры і сацыяльныя адносіны стымулявалі пастаянную камунікацыю ў межах дзяржаўнай сістэмы (ацтэкі ў Мексіцы, майя на Юкатане, кечуа ў дзяржаве інкаў). Наадварот, найбольшая моўная стракатасць і дробнасць сустракаецца сярод адсталых плямёнаў. Прыведзеныя ніжэй моўныя сем'і ўключаюць у сябе найбольш буйныя і значныя групы індзейскіх моваў.

1. *Эскімоса-алеуцкая сям'я*. У яе ўваходзяць эскімосы Аляскі, Канада, Грэнландыі і алеуты, якія пражываюць на Алеуцкіх выспах.

2. *Атапаская сям'я* альбо на-дэнэ. Плямёны, якія размаўлялі на гэтых мовах, расселены вельмі шырока, ад Аляскі да Каліфорніі і Мексікі. На поўдзень яны прасунуліся пазней (навахі і апачы), а пачаткова рассяляліся ў таёжнай зоне.

3. *Алганкіна-вакашская сям'я*. Плямёны былі расселены на паўночным-усходзе, у раёне Вялікіх азёраў і па р. Св. Лаўрэнція. На сённяшні момант у ЗША і Канадзе налічваецца каля 100 тыс. індзейцаў, якія размаўляюць на гэтых мовах.

4. *Сям'я хока-сіў*. На гэтых мовах размаўлялі шматлікія плямёны ў цэнтральных і ўсходніх раёнах Паўночнай Амерыкі (дакота, іракезы). Зараз на іх размаўляе каля 300 тыс. чалавек.

5. *Юта-ацтэкская сям'я*. Адна з буйнейшых, на яе мовах размаўлялі ў дзяржаве ацтэкаў, а таксама плямёны паўднёвага захаду Паўночнай Амерыкі. Да сёння на мовах гэтай сям'і размаўляе каля 1,7 млн. чалавек.

6. Сям'я майя-сокэ. Гэтыя мовы – айя, кічэ, хуастэкі, сокэ, туанакі – распаўсюджаны на паўвыспе Юкатан і ў суседніх рэгіёнах Мексікі; на іх размаўляе каля 2 млн. чалавек.

7. Сям'я чыбча. Прадстаўлена групамі індзейцаў Межаамерыкі і паўночнай часткі Паўднёвай Амерыкі (каля 300 тыс.чалавек).

8. Аравакская сям'я. Была шырока распаўсюджана на выспах Карыбскага мора і на поўначы Паўднёвай Амерыкі. Большая частка аравакскіх народаў была альбо знішчана, альбо метысавана і страціла сваю мову. Групы індзейцаў у басэйнах рэк Амазонка і Арынока працягваюць размаўляць на мовах гэтай сям'і (каля 300 тыс.чалавек).

9. Сям'я кечуа. Мова кечуа – самая буйная з індзейскіх моваў, што захаваліся. На ёй размаўляе каля 10 млн. індзейцаў, якія пражываюць у Перу, Эквадоры, Балівіі. Аднак толькі ў Перу мове кечуа нададзены статус дзяржаўнай упоравень з гішпанскай. У мінулым гэтая мова была пануючай у вялікай імперыі інкаў.

10. Сям'я амара. У мінулым амара былі другім па колькасці народаў у дзяржаве інкаў. Зараз на гэтай мове размаўляюць індзейцы ў Балівіі і Перу (каля 2 млн.чалавек).

11. Араўканская мова (мапучэ). Калісці мова была распаўсюджана сярод індзейцаў, якія займалі тэрыторыю сучаснай Аргенціны і паўднёвага Чылі. У выніку еўрапейскай каланізацыі носьбітаў мовы засталася каля 300 тыс. чалавек.

Шэраг індзейскіх моваў і моўных груп (пуэльчэ, чон) зніклі разам з іх носьбітамі ў выніку вынішчэння індзейскіх плямёнаў еўрапейцамі. Прашматлікія мовы карэннага насельніцтва Амерыкі не засталася практычна ніякіх звестак, бо плямёны, якія размаўлялі на іх, былі знішчаны раней, чым гэтыя мовы ўдалося зафіксаваць.

Гаспадарча-культурныя тыпы Амерыкі

У этналогіі прынята класіфікаваць карэнныя народы Амерыкі не па моўным, але па гаспадарча-культурным прынцеце ці па “культурных арэалах”.

1. Арктычныя паляўнічыя і рыбаловы. На арктычным узбярэжжы Паўночнай Амерыкі ад Аляскі і да Грэнландыі жывуць эскімосы, агульная колькасць якіх складае каля 60 тыс. чалавек. Тэрытарыяльна яны падзяляюцца на эскімосаў Аляскі, Канады, Грэнландыі са сваімі дыялектамі. Камунікуюць паміж сабой толькі рэдкія групы эскімосаў, якія жывуць ва ўмовах амаль поўнай ізаляцыі ад астатніх груп. Спецыфічная арктычная

культура, уласцівая эскімосам, склалася прыблізна 4000 гадоў да н.э. на тэрыторыі Берынгамор'я.

Эскімосы стварылі спецыялізаваны і добра прыстасаваны да мясцовых экалагічных умоў тып гаспадаркі, асновай якой з'яўляюцца паляванне і рыбалоўства. Даволі важкую, хоць і абмежаваную ролю адыгрывае і збіральніцтва. Больш за ўсё здабывалі марскіх жывёл (цюленяў, маржоў), пры гэтым паляванне вялося круглы год – летам з лодак, зімой па лёдзе. Здабыча выкарыстоўвалася амаль цалкам: мяса і тлушч ішлі на харчаванне, скуры – на выраб абутку, лодак, элементаў жылля, з касцей выраблялі прылады палявання.

Палявалі і на сухапутных жывёл – аленяў, мядзведзяў, мускусных быкоў, на футравых звяроў. У летні сезон шмат здабывалася вадаплаваючай птушкі, а таксама нарыхтоўвалася вялікая колькасць рыбы і ягад. Апошнія мелі вялікае значэнне, паколькі недахоп расліннай ежы і вітамінаў адчуваўся ў палярнай зоне вельмі востра.

Прылады палявання і рыбалоўства вырабляліся звычайна з падручных матэрыялаў. Асноўнай паляўнічай прыладай для марскога промыслу з'яўляўся гарпун, да якога на доўгім рамяні прывязвалі пухір, каб забітая жывёла не патанула ў моры.

2. Плямёны лясных паляўнічых. Ва ўнутраных абласцях Аляскі, у лясных раёнах сучасных Канады і ЗША жылі шматлікія плямёны паляўнічых, рыбаловаў і збіральнікаў, якіх у амерыканскай культурнай антрапалогіі называюць паляўнічымі на карыбу. Паводле моўнай прыналежнасці гэта прадстаўнікі дзвюх сем'яў – алганкінаў, расселеных на паўночным усходзе (аджыбвэ, наскапі), і атапаскаў (чайпеваі), што займаюць цэнтральную і паўночна-заходнюю частку Паўночнай Амерыкі. Нягледзячы на моўнае адрозненне, гаспадарчы ўклад гэтых плямёнаў вельмі падобны.

Паляванне на аленяў шмат у чым вызначала лад іх жыцця. У залежнасці ад міграцыі аленевых статкаў арганізавалася і перамяшчэнне паляўнічых груп. Падчас веснавых і восеньскіх міграцый аленяў паляўнічыя падпільноўвалі іх на пераправах цераз рэкі. Тут жа, непадалёк, размяшчалася і ўсё племя. Масавы забой аленяў дазваляў нарыхтоўваць значныя прыпасы мяса, тлушчу, скур (асабліва ўвосень). Усё гэта разнастайнымі спосабамі (сушэнне, вяндленне) нарыхтоўвалася з разлікам на зімовы сезон, калі паляванне не магло быць такім паспяховым.

Прылады палявання выраблялі з дрэва, косткі, каменя. Індзейцам была вядомая і медзь, але на выраб прылад яе не выкарыстоўвалі. Медзь з'яўлялася прадметам міжплемяннога абмену і выкарыстоўвалася для вырабу ўпрыгожванняў.

Паляванне на аленяў істотна дапаўнялася іншымі відамі промысла – на ласёў, дзікоў, пералётных птушак. Значнае месца, з улікам вялікай колькасці паўнаводных рэк і азёр, адыгрывала рыбалоўства. Дзеля вырабу адзення ў значных колькасцях здабывалі і футравага зверга, дзеля чаго выкарыстоўвалі лук і стрэлы, разнастайныя капканы і сілкі. Збіральніцтва (дзікарослыя расліны, карані, плады, ягады) давала не толькі неабходны аб’ём расліннай, багатай вітамінамі ежы, але і фітатэрапеўтычныя сродкі, якія выкарыстоўвалі пры лячэнні разнастайных хваробаў.

3. Збіральнікі і паляўнічыя Каліфорніі. Спецыфічныя прыродныя ўмовы Каліфорніі (мягкі і сухі клімат) сфармавалі і адметны тып гаспадаркі ў індзейцаў, якія засялялі гэты рэгіён Паўночнай Амерыкі. На першае месца выйшла *інтэнсіўнае спецыялізаванае збіральніцтва*. Плады, карані, насенне, ядомыя травы і жалуды – усё гэта складала асноўны рацыён мясцовага насельніцтва на працягу года. Паралельна жанчыны і дзеці, якія займаліся збіральніцтвам, здабывалі дробных грызуноў, змей, яшчурак.

Ва ўмовах вельмі абмежаваных прыродных рэсурсаў збіральнікі і паляўнічыя Каліфорніі дасягнулі вельмі высокага ўзроўню адаптацыі да экалагічных умоў пражывання. Племянныя групы рэгулявалі размеркаванне тэрыторый для рассялення і гаспадарчага выкарыстання, правадыры размяркоўвалі тыя ці іншыя заняткі і кантралявалі перасяленні. Асобныя групы, якія складаліся з некалькіх сем’яў сваякоў па жаночай лініі, строга пільнаваліся непісанага парадку эксплуатацыі акрэсленай тэрыторыі.

Адзенне індзейцаў Каліфорніі было мінімальным (старыя і дзеці большую частку года хадзілі ўвогуле без адзення), жытлы ўяўлялі сабой прасцейшыя буданы, пакрытыя карой, ці паўзямлянкі.

З’яўленне еўрапейцаў на гэтых тэрыторыях доўгі час практычна ніяк не ўплывала на жыццёвы ўклад тутэйшых індзейцаў. Аднак, пасля 1848 г., калі ў Каліфорніі былі адкрытыя багатыя радовішчы золата, масавы наплыў золаташукальнікаў прывёў да планамернага выцяснення індзейцаў з іх спрадвечных тэрыторый у засушлівыя і малапрыдатныя для жыцця раёны. У сваю чаргу, гэта прывяло да імклівага скарачэння карэннага насельніцтва. Калі ў сярэдзіне XIX ст. індзейцаў Каліфорніі налічвалася каля 160 тыс. чалавек, то ўжо да 1910 г. іх колькасць скарацілася да 16 тысяч.

4. Паляўнічыя плямёны прэрыі і пампы. Для абодвух амерыканскіх кантынентаў уласцівыя вялікія стэпавыя тэрыторыі – прэрыя ў Паўночнай і пампасы – у Паўднёвай Амерыцы. Як лічаць даследчыкі, да з’яўлення еўрапейцаў карэннае насельніцтва стэпаў было малалікім. Толькі еўрапейская каланізацыя і выкліканая ёй хваля перасяленняў індзейскіх

плямёнаў прывялі да павялічэння насельніцтва гэтага арэала. Разам з гэтым адбыліся вельмі значныя перамены ў жыцці стэпавых паляўнічых, асабліва ў прэрыях Паўночнай Амерыкі, што звязана перадусім са з'яўленнем каня.

Асновай гаспадарчага жыцця індзейцаў стэпавай зоны было паляванне на бізонаў і збіральніцтва. Аднак пешае паляванне, нават пры вялікіх статках жывёлы, было скрайне небяспечным і малапрадуктыўным. Яно дазваляла забяспечваць толькі мінімальныя патрэбы калектыва ў мясных прадуктах харчавання.

Становішча стала мяняцца ў XVII – XVIII стст., калі ў прэрыях сталі ўтварацца цэлыя статкі здзічэлых коней (мустангаў), што па нейкіх прычынах адбыліся ад еўрапейскіх каланістаў. Індзейцы засвоілі прыёмы прыручэння коней і вельмі хутка зразумелі ўсю перавагу коннага палявання. Ушчыльненне насельніцтва прэрыі за кошт нявольных перасяленцаў яшчэ больш інтэнсіфікавала працэсы сацыяльна-эканамічнага развіцця мясцовых плямёнаў, паколькі перасяленцы вельмі часта прыносілі з сабой культурныя навыві больш высокага ўзроўню (некаторыя з іх ведалі ручное земляробства, ганчарства).

Як і раней, галоўным заняткам працягвала заставацца паляванне. Аднак цяпер яно стала значна больш эфектыўным, бо з'явілася магчымасць пераследваць бізонаў конна, заганыць іх у пасткі. Прасцей стала транспартаваць мяса да стаянкі племяні, а таксама здзяйсняць сезонныя перакачоўкі паляўнічай групы.

Паляўнічыя паўднёваамерыканскай пампы – група плямёнаў (керанці, хэт, чон), асновай гаспадаркі якіх было паляванне на гуанака, страусаў і іншую дзічыну стэпу. Часта гэты рэгіён Амерыкі называюць Патагоніяй, а карэннае насельніцтва – патагонцамі. Да з'яўлення еўрапейцаў яны, як і жыхары прэрыі, былі пешымі паляўнічымі і збіральнікамі. Здабыча іх была вельмі абмежавана, што ў пэўнай ступені запавольвала сацыяльнае і культурнае развіццё плямёнаў. Традыцыйнымі прыладамі палявання былі лук і стрэлы, ласо, прашчы і спецыфічны снарад – *бола*. Да канцоў некалькіх злучаных скураных рамянёў прывязвалі камяні. Трапна кінутая бола заблытвала ногі гуанака ці страуса.

З'яўленне коней зрабіла паляванне значна больш эфектыўным, калі сталі пераважаць масавыя, загонныя формы, якія дазвалялі нарыхтоўваць мяса пра запас. Разам з тым, з'яўленне коней, якія сталі своеасаблівай меркай прэстыжу і багацця, спрыяла і сацыяльнай дыферэнцыяцыі плямёнаў.

5. Індзейцы Паўночна-Заходняга ўзбярэжжа Паўночнай Амерыкі. Азначаны арэал у гаспадарчым плане можна падзяліць на два рэгіёны.

Паўночную зону займалі алеуты, якія і цяпер пражываюць на Алеуцкіх выспах. Паўднёвую, паміж затокай Якутата і р.Калумбія, – насялялі рознамоўныя плямёны: тлінкіты, хайда, сэліш, вакашы. Гаспадарка і тых, і другіх грунтавалася на марскім звярабойным промысле і рыбалоўстве. Узровень развіцця гэтага промыслу быў настолькі высокі, што ў індзейцаў Паўночна-Заходняга ўзбярэжжа з’явіліся зачаткі сацыяльнай няроўнасці і нават рабства. Акіян і рэкі былі настолькі багатыя марской жывёлай і рыбай, што праблем з прадуктамі харчавання мясцовыя плямёны не ведалі ўвогуле. Кожная сям’я з лёгкасцю здабывала і нарыхтоўвала пра запас не менш за тысячу буйных ласосяў. З іншых рыб асабліваю вядомасць мела рыба-свяча, настолькі тлустая, што яе сапраўды выкарыстоўвалі ў якасці лучыны пры асвятленні жылля. Лавілі рыбу пераважна пасіўнымі спосабамі: перагароджвалі рэкі заколамі, ставілі лавушкі, сеткі. Шмат здабычы (мяса, тлушч, скуры) даваў і звярабойны промысел, бо на ўзбярэжжы ў пошуках рыбы збіраліся ў вялікай колькасці цюлені, марскія коцікі і маржы.

Палявалі і на сухапутную дзічыну: лясных коз, авечак і футравых звяроў. Пры гэтым, вялікая колькасць прадуктаў харчавання дазваляла не забіваць злоўленых жывёл, а трымаць іх у спецыяльных загонах для стрыжкі воўны, з якой ткалі адмыслова арнаментаваныя накідкі.

6. Агняземельцы. Па суседстве з Антарктыдай, на выспе Вогненная зямля пражывалі тры племяні: она (блізкія па мове да жыхароў мацерыка), алкалуфы і ягана. У скрайне неспрыяльных для жыцця чалавека ўмовах яны выпрацавалі сваю спецыялізаваную паляўніча-збіральніцкую культуру.

Она жылі на поўначы і ўсходзе Вогненной зямлі, пастаянна перасяляліся з месца на месца і палявалі, у асноўным, на гуанака. Паляўнічыя тэрыторыі строга размяркоўваліся паміж родавымі групамі. Пры гэтым застаецца загадкай, якім чынам она трапілі на выспу, бо лодак яны не мелі.

Алкалуфы і ягана – паляўнічыя і рыбаловы. Абмежаваныя прыродныя рэсурсы рэгіёна рабілі іх промысел глыбока спецыялізаваным: усё, што магло быць выкарыстана ў ежу, здабывалася і выкарыстоўвалася (цюлені, рыба, гуанака, марскія птушкі, малюскі). Прыладамі промысла былі лук са стрэламі, гарпуны, кручкі, вырабленыя з косці, дрэва, крэменя ці ракавін. Адзенне было мінімальным (накідка з футры), бо агняземельцы лёгка пераносілі вільготны і халодны клімат.

Плямёны падзяляліся на экзагамныя родавыя групы. Адлік сваяцтва вёўся і па жаночай, і па мужчынскай лініі, і па абедзвюх лініях забараняліся шлюбы.

Трагічным і паказальным з’яўляецца сутыкненне агняземельцаў з еўрапейскімі каланізатарамі. Мяккі клімат Вогненной зямлі добра падыходзіў

да авечкагадоўлі, што і пачалі выкарыстоўваць еўрапейцы з 1870-х гг. Аднак, мясцовыя плямёны ня мелі ўяўлення пра інстытут прыватнай уласнасці і ўспрынялі статкі авечак як сваю законную здабычу. У адказ каланісты пачалі бязлітаснае паляванне (з сабакамі, на конях) за індзейцамі. У выніку племя она было вынішчана цалкам, а рэшту алкалуфаў і ягана перасялілі ў рэзервацыі і прымусілі насіць адзежу еўрапейскага тыпу, бо іх мінімальныя накідкі хрысціянскія місіянеры разглядалі як амаральныя. Вільготны клімат ператварыў адзенне ў мокры гніласны кампрэс, што прывяло да выбуху скураных і лёгачных хваробаў і масавай смяротнасці індзейцаў, якіх на сённяшні дзень засталася некалькі дзясяткаў чалавек.

Земляробчыя народы Амерыкі. Як мяркуюць даследчыкі, земляробства ўзнікла ў Цэнтральнай Амерыцы яшчэ ў 5 тыс. да н.э., адкуль па-ступова пранікла ў Паўночную і Паўднёвую Амерыку. Асноўнай сельскагаспадарчай культурай з'яўляўся маіс (кукуруза), які вылучаецца высокай ураджайнасцю і устойлівасцю да засушлівага клімату. Таксама культываваліся розныя віды бабовых, перца, гарбузовыя, клубневыя (бульба, маніюка), таматы і розныя пладовыя дрэвы і кустарнікі, сярод якіх першаснае месца займала какава. Асаблівасцю земляробства Амерыкі з'яўляецца яго выключна ручны (агародны) характар, што вымагала працы толькі чалавека на ўсіх стадыях росту раслін. Магчыма, гэта тлумачыць той факт, што жывёлагадоўля (даместыкацыя жывёл) знаходзілася ў даволі неразвітых формах. Фактычна, размова ідзе толькі пра індыкаў (Цэнтральная Амерыка) і лам (Андскае нагор'е), хаця магчымасці для прыручэння жывёлы было куды больш (авечкі, козы, бізоны, муксусныя быкі і інш). Такім чынам, неразвітасць жывёлагадоўлі трэба тлумачыць не прыроднымі фактарамі, а спецыфікай сацыяльна-гаспадарчага развіцця народаў Амерыкі.

Земляробчыя народы Амерыкі можна падзяліць на дзве групы. У першую можна ўключыць індзейцаў Усходу і Паўднёвага-Усходу Паўночнай Амерыкі (дэлавары, магікане, іракезы, сіу), і плямёны Паўднёвага-Захаду (пуэбла, навахі, апачы). Гэтыя народы дасягнулі высокага ўзроўню развіцця і мелі вельмі складаную сацыяльную структуру (асабліва іракезы), аднак уласных дзяржаў да прыходу еўрапейцаў не стварылі.

Другая група ўключае ў сябе этнасы, якія на аснове высокаразвітай гаспадарчай культуры стварылі не проста дзяржавы, але сапраўдныя цывілізацыі: ацтэкі (тэрыторыя сучаснай Мексікі), майя (Цэнтральная Амерыка), чыбча (тэрыторыя сучаснай Калумбіі), інкі (Ціхаакееанскія прадгор'і Андаў).

Заданні для самастойнай падрыхтоўкі

1. Ахарактарызуйце матэрыяльную культуру і вераванні эскімосаў.
2. Як экалагічныя ўмовы пражывання ўплывалі на спецыфіку матэрыяльнай культуры лясных паляўнічых і збіральнікаў Каліфорніі?
3. Ахарактарызуйце сацыяльную арганізацыю паляўнічых лясной зоны.
4. Пазначце асаблівасці племянной арганізацыі паляўнічых прэрыі.
5. Ахарактарызуйце матэрыяльную культуру і сацыяльную арганізацыю паляўнічых пампы.
6. У чым заключалася спецыфіка племянной структуры і сацыяльных адносін у паляўнічых і рыбаловаў Паўночна-Заходняга ўзбярэжжа?
7. Дайце характарыстыку гаспадарчаму ўкладу іракезаў.
8. Пазначце асаблівасці племянной і сацыяльнай арганізацыі іракезаў.
9. Ахарактарызуйце дасягненні матэрыяльнай і духоўнай культуры цывілізацый Мезаамерыкі (майя, інкі, ацтэкі).
10. Якія наступствы для карэнных народаў мела каланізацыя Амерыкі еўрапейцамі?

Інфармацыйны дадатак Сямейныя адносіны араўканаў

Даведка. Араўканы (саманзва – мапучэ, “людзі зямлі”) – індзейскі народ у Чылі (800 тыс. чалавек) і на захадзе Аргенціны (70 тыс. чалавек). Адзіны індзейскі народ, які не здолелі падпарадкаваць гішпанскія каланізатары. Захавалі самбытную культуру і традыцыйныя вераванні.

Сям’ю індзейца ў значнай ступені аб’ядноўвае рэлігія. Рэлігійныя ўяўленні дамінуюць па-над усімі астатнімі. Мапучэ верылі, што шчасце памерлага на тым свеце залежыць не ад яго ўласных паводзінаў пры жыцці, але ад таго, як яго будуць ушаноўваць нашчадкі. Таму кожная сям’я павінна клапаціцца, каб заўсёды быў хаця б адзін нашчадак па крыві, які б прыносіў ахвяры і спраўляў рытуалы дзеля захавання магіл сваіх продкаў і іх шчаслівага жыцця на тым свеце.

Адсутнасць дзяцей у сям’і лічылася няшчасцем, бо той, хто спыніў існаванне рода, спыніў і спраўленне належных рытуалаў, а значыць асудзіў усіх продкаў на забыццё і бедаванне. Бяздзетнасць давала падставу замяніць вінаватага. Калі гэта была жанчына, то ёй давалі развод. Калі вінаваты быў мужчына, то яго падмяняў брат ці іншы сваяк, і дзеці лічыліся дзецьмі законнага сужонка. Такім чынам гарантавалася тое, што

ўшанаванне продкаў не перапыніцца. Нараджэнне дачкі не адпавядала патрабаванням захавання рода. Пажаданым было нараджэнне сына, бо менавіта праз мужчын перадавалася ад пакалення да пакалення традыцыя свяшчэнных пахавальных рытуалаў.

Сям'я мапучэ – гэта грамадская ячэйка, значна большая, чым сучасная сям'я. Яна ўключала ўсіх, хто паходзіў ад аднаго агульнага продка, і памнажалася за кошт палігаміі, скрадання жанчын і захопу палонных. Сям'я ў сваёй аснове была патрыярхальнай. Яна складалася з бацькі, які быў галавой сям'і, яго жонак і дзяцей. Усе яны жылі ў асобнай хіжыне. Некалькі такіх хіжын складалі сямейнае пасяленне, дзе жылі браты і больш далёкія сваякі, якія стварылі новую сям'ю.

Мужчына мог узяць столькі жонак, колькі мог утрымліваць (іх колькасць указвала на магутнасць і мужчынскую сілу), але звычайна іх не было больш пяці. Палігамія мела сацыяльную абумоўленасць. З-за войнаў і міжродавай варажнечы жанчын заўсёды было больш, чым мужчын. Такім чынам, сістэма палігаміі дазваляла падтрымліваць узровень мужчынскага насельніцтва. Палігамія мела і эканамічнае абгрунтаванне. Жанчына ніколі не была абузай, а з'яўлялася асноўным элементам вытворчасці. Яна выконвала ўсе сельскагаспадарчыя работы, хатнія абавязкі, на яе ўскладалася ткацтва, пляценне, ганчарства, прыгатаванне ежы, догляд за жывёлай, а таксама выхаванне дзяцей. Жанчына з'яўлялася апорай супольнасці.

Першая жонка была сапраўднай гаспадыняй дому, ёй падпарадкоўваліся ўсе астатнія жонкі. Калі паміраў муж, яна становілася свабоднай, астатнія размяркоўвалі паміж сабой дзяцей. Паланянкі былі наложніцамі, яны адносіліся да ніжэйшага “сямейнага рангу”, прыраўноўваліся да прыслугі. Але ніякая жанчына не магла быць для індзейца “аб’ектам”, на якім ён мог спагнаць свой дрэнны настрой. Мужчына заўсёды выказваў павагу да жанчыны, што часткова кампенсавала яе сацыяльнае нераўнапраўе.

Замужнія жанчыны рэдка наважваліся на здраду як з-за страху пакарання (смерць, калі заспявалі на “гарачым”), так і таму, што жанчына мела сапраўдную павагу да свайго мужа. Калі здрада жанчыны ўсё ж адбывалася, можна было прыйсці да пагаднення з яе каханкам, аддаўшы яму жанчыну ў абмен на кампенсацыю ў выглядзе некалькіх лам. Такім чынам, нявернасць жонкі была не парушэннем маралі, а парушэннем права гаспадара аднаасобна карыстацца тым, што яму належыць. Адсюль і бацька дазваляў сваім незаможным дочкам карыстацца поўнай свабодай у адносінах з мужчынамі: ім не было каго шанаваць, яны ні ад каго не залежалі.

Падчас родаў жанчына лічылася “нячыстай” і павінна была знаходзіцца ў адмысловай хіжыне. Побач знаходзілася адна са сваячак, якая

дапамагала прымаць роды. Калі нараджалася дзіця, парадзіха мылася ў рэчцы ці ручаіне і толькі пасля гэтага магла вярнуцца ў дом. Практычна адразу пасля родаў жанчына вярталася да сваіх штодзённых абавязкаў. Немаўля клалі ў люльку (*купелуэ*), у якой яго лёгка было перамяшчаць, пераносіць на спіне, замацаваўшы рамянямі за шыю і галаву маці.

Цераз некалькі дзён пасля нараджэння хто-небудзь з суседзяў па дамоўленасці з бацькам выбіраў імя, якое будзе насіць дзіця. Такі “хросны бацька” з’яўляўся з курыцай ці гуанака, каб прынесці іх у ахвяру з нагоды такой падзеі і наладзіць сямейны пір.

У першыя гады свайго жыцця дзіцёнак гуляў з іншымі дзецьмі, імітуючы дзеянні дарослых, дапамагаў маці раскладаць агонь, але спаць яго клалі звычайна з бабуляй. У дзіцяці амаль заўсёды былі хадулі, каб перабірацца праз лужыны ці балотцы. Калі хлопчык станаўся падлеткам, яму даручалі пасвіць жывёлу, нарыхтоўваць дровы, ахоўваць пасевы, палюхаючы птушак. Дзяўчынкі пралі воўну, ткалі на маленькіх станках, даглядалі за меншымі дзецьмі. Юнакамі індзейцы вучыліся красамоўю, прымаць ганцоў, суправаджалі бацькоў на паляванні. Дасягнуўшы паўналецця, мужчыны і жанчыны пасля цэрымоніі ініцыяцыі ў поўнай ступені станаўліся актыўнымі членамі супольнасці.

Індзеец-мапучэ верыў, што не мае прамых адносінаў да нараджэння дзіця. Для яго дзіця быў увасабленнем аднаго з продкаў, які ўзрадзіўся ў чэраве яго жонкі для таго, каб яны яго выхавалі і зрабілі з яго добрага і ўсімі паважанага супляменніка. Адсюль патрабаванне, каб жанчына абавязкова мела сям’ю, бо ў гэтым выпадку ў мапучэ будзе шмат нашчадкаў, якія будуць шанаваць памерлых.

Такая сістэма арганізацыі сям’і пасоўвала на другі план сыноўскія пачуцці і спараджала ўзамен моцнае пачуццё павагі і любові да ўсяго калектыву; пасродкам сям’і калектыўная воля кіравала дзеяннямі людзей; ёй падпарадкоўваліся як абсалютнай уладзе. Усе работы, дзякуючы гэтаму, выконваліся дружна, бо кожны працаваў і для сям’і, і для племені.

Асабліва глыбокай павагай карысталіся старыя жанчыны, бо яны з’яўляліся сувязным ланцужком паміж адзінакроўнымі сямейнымі групамі, з якіх складалася племя. Лічылася вялікай заслугай дажыць да такога ўзросту, бо гэта азначала, што чалавеку паспрыялі багі, каб ён авалодаў вялізным жыццёвым вопытам і дзяліўся ім з супляменнікамі дзеля дабрабыту ўсяго калектыву.

Калі мужчына ці жанчына станаўліся старымі і не маглі займацца актыўнай гаспадарчай дзейнасцю, ім будавалі хіжыну, пра іх клапацілася

ўся грамада. Старыя выконвалі толькі лёгкую работу: дапамагалі падтрымліваць агонь, гатаваць ежу, рамантаваць адзенне і інш. Яны вучылі дзяцей трымаць у руках зброю, плесці кашы, знаёмілі з навакольнай прыродай. Найбольш паважаныя з іх бралі ўдзел у радах старэйшын, дзе прадухілялі сваркі, вырашалі асабістыя і сямейныя канфлікты. Часам, дзеці жартавалі на адрас старых, аднак бацькі сувора каралі іх за падобную непавагу.

Такім чынам, у мапучэ не было лішніх людзей; кожны аб'ядноўваў свой лёс з лёсам усёй супольнасці, якой служыў усё сваё жыццё да таго моманту, калі ён не сыходзіў у іншасвет, каб вярнуцца аддтуль духам- апекуном сваёй сям'і.

Паводле: Боркес Скеуч, А., Адрисола Росас, А. История и этнография народа мапуче. – М., 1987.

Пытанні на засваенне матэрыялу

1. Ахарактарызуйце шлюбныя адносіны араўканаў.
2. Якую ролю ў сямейных адносінах мапучэ адыгрываюць рэлігійныя ўяленні?
3. Параўнайце сацыяльны статус мужчыны і жанчыны ў мапучэ.
4. У чым заключаецца сацыяльная роля палігаміі?
5. Ахарактарызуйце пола-ўзроставы падзел працы ў мапучэ.
6. Які сацыяльны статус маюць старыя людзі ў араўканаў?
7. Пазначце ролю калектыва ў асабістым і сямейным жыцці мапучэ.

Пытанні да семінару

1. Гаспадарча-культурныя тыпы Паўночнай Амерыкі.
2. Гаспадарча-культурныя тыпы Паўднёвай Амерыкі.
3. Культурная самабытнасць цывілізацый Мезаамерыкі.
4. Карэнныя народы Амерыкі і еўрапейцы: вынікі сутыкнення дзвюх цывілізацый.

Тэматыка дакладаў і рэфератаў

1. Сацыяльная арганізацыя і духоўная культура іракезаў.
2. Еўрапейская экспансія ў Амерыцы: прычыны, характар і вынікі.
3. Цывілізацыя Майя: адметнасці духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Літаратура па тэме

Абавязковая

1. Этнография / под ред. Ю. В. Бромлея, Г. Е. Маркова. – М., 1982.
2. Страны и народы. Научно-популярное географо-этнографическое издание в 20 т. М., 1978 – 1985.

Дадатковая

1. Аверкиева, Ю. П. Индейское кочевое общество 18 – 19 вв. М., 1970.
2. Америка после Колумба: взаимодействие двух миров: Проблемы индеанистики. М., 1992.
3. Аргедас, Х. М. Обычай и обряды индейцев. Алма-Ата, 1989.
4. Берзина, М. Л. Формирование этнического состава населения Канады. М., 1971.
5. Боркес, С. Л., Адрисола, Р. А. История и этнография народа Мапуче. М., 1987.
6. Браун, Д. Схороните мое сердце у Вундед-Ни: история американского запада, рассказанная индейцами. М., 1984.
7. В поисках Эльдорадо. М., 1997.
8. Дридзо, А. Д. Этнокультурные процессы в Вест Индии: на материалах малой этнической группы. Л., 1978.
9. Зубов, А. А. Люди Огненной Земли. М., 1961.
10. Индейцы Америки. Этнографический сборник. М., 1955.
11. Котовская, М. Г. Этнические процессы в Бразилии. М., 1985.
12. Куба. Историко-этнографические очерки. М., 1961.
13. Культура и быт народов Америки. Л., 1967.
14. Культура индейцев. Вклад коренного населения Америки в мировую культуру. М., 1983.
15. Леви-Строс, К. Печальные тропики: Путешествие по Бразилии. Пушкино, 1994.
16. Ляпунова, Р. Г. Алеуты: очерки этнической истории. Л., 1987.
17. Мато Нажин. Мой народ Сиу. Мемуары вождя индейского племени Оглала Сиу. М., 1964.
18. Морган, Л. Г. Лига ходеносауни, или ирокезов. М., 1983.
19. Народы Америки. Т.1, 2. М., 1959.
20. От Аляски до Огненной земли. История и этнография стран Америки. М., 1967.
21. Проблемы истории и этнографии Америки. М., 1979.
22. Семья у народов Америки. М., 1991.
23. Сингл, М. Индейцы без томагавков. М., 1984.

24. Стельмах, В. Г. Тропою слез и надежд: Книга о современных индейцах США и Канады. М., 1990.
25. Традиционные культуры Северной Сибири и Северной Америки. М., 1981.
26. Файнберг, Л. А. Индейцы Бразилии: Очерки социальной и этнической истории. М., 1975.
27. Файнберг, Л. А. Охотники Американского Севера: индейцы и эскимосы. М., 1991.
28. Файнберг, Л. А. Очерки этнической истории зарубежного Севера (Аляска, Канадская Америка, Лабрадор, Гренландия). М., 1971.
29. Шольц, В. Индейцы озера Титикака. М., 1970.
30. Эквадор. Историко-этнографические очерки. М., 1963.

Тэма 5. Народы Афрыкі

Афрыка – другі па велічыні пасля Еўразіі кантынент, плошча якога складае каля 30 млн. 250 тыс. кв. км. (22,2% усёй зямной плошчы). Насельніцтва Афрыкі налічвае каля 924 млн. чалавек (2006 г.), альбо 13,7% насельніцтва Зямлі. Насельніцтва кантынента мае самыя высокія тэмпы прыросту ў свеце – на 2,3% у год. Так, калі колькасць афрыканцаў у 1900 г. складала 129 млн., у 1950 – 215 млн., то ўжо ў 2005 г. – 906 млн. чалавек. Пры гэтым, 41% ад усяго насельніцтва складаюць дзеці да 16 гадоў. Чакаецца, што да 2025 г. насельніцтва Афрыкі дасягне 1 млрд. 355 млн. чалавек.

Паводле прыродна-гаспадарчых умоваў Афрыка падзяляецца на некалькі зон. На поўначы і паўночным захадзе гэта Атлас з урадлівымі, зручнымі для збожжавага земляробства глебамі. Далей на поўдзень разлягаецца велізарная Сахара – зона пустыняў і паўпустыняў, прыдатных для качавой і адгоннай жывёлагадоўлі. На поўдзень ад Сахары – Судан, які працягнуўся паласой паралельна экватару ад Сенегала да р. Блакітны Ніл, – зона саваны, дзе насельніцтва займаецца стэпавай жывёлагадоўляй і земляробствам. Яшчэ далей на поўдзень – Паўночна-Гвінейская узвышанасць, ці Гвінейскае ўзбярэжжа, пакрытае трапічнымі лясамі на поўдні і вільготнымі саванамі на поўначы, насельніцтва якога займаецца вырошчваннем злакавых культур і розных карняплодаў, а таксама паляваннем і збіральніцтвам. Трапічнае земляробства з культурамі проса, сорга, ямсу, маніюкі і маслічанай пальмы распаўсюджана таксама ў Цэнтральнай Афрыцы. На паўночным-усходзе кантыненту вылучаецца зона вельмі старажытнага збожжавага земляробства і качавой жывёлагадоўлі – Эфіопскае нагор'е і стэпы

паўвыспы Афрыканскі Рог. Уся Усходняя Афрыка ўяўляе сабой зону стэпавага земляробства з засухаўстойлівымі культурамі і адгоннай жывёлагадоўляй. У паўднёвай Афрыцы (у тым ліку і на Мадагаскары) са змяшанымі прыроднымі ўмовамі – ад субтрапічных да стэпавых і пустынных – распаўсюджаны амаль усе віды гаспадарчых заняткаў (уклучна з паляваннем і збіральніцтвам), характэрных для Афрыкі ў цэлым.

Паводле **антрапалагічнай класіфікацыі**, насельніцтва Афрыкі належыць да трох вялікіх рас – еўрапеоіднай, негроіднай і часткова мангалоіднай, а таксама змяшаных і пераходных паміж імі расавых тыпаў.

Уся Паўночная Афрыка заселена народамі, што адносяцца да еўрапеоіднай вялікай расы, – гэта арабы і берберы, для якіх характэрныя цёмны колер валасоў і вачэй, вузкі твар, смуглая скура, тонкі прамы нос. Да сярэднееўрапейскага тыпу еўрапеоіднай расы належыць і еўрапейскае насельніцтва поўдня Афрыкі – афрыканеры (нашчадкі галандцаў), англічане, французы, немцы.

Пераважная большасць насельніцтва краін на поўдзень ад Сахары адносяцца да негроіднай вялікай расы. Носьбітам негрскага тыпу ўласцівы наступныя рысы: цёмная скура розных адценняў ад вельмі цёмных да светла-кававых, цёмны колер вачэй і валасоў, кучаравыя валасы, нярэдка выступаючыя наперад сківіцы (прагнатызм), розныя формы вуснаў ад сярэдняй велічыні да вельмі буйных (“уздутых”), шырокі нос з нізкім пераносем і шырока адкрытымі ноздрамі, слаба развітое на целе трацічнае валасяное покрыва.

Носьбіты асобных расавых тыпаў – негрыльскага і бушменскага – пражываюць на поўдзень ад Сахары. Першыя прадстаўлены пігмеямі Экваторыяльнай Афрыкі, якія вылучаюцца вельмі малым ростам, больш светлым колерам скуры, больш развітым трацічным покрывам, больш тонкімі вуснамі. Другія – паўднёваафрыканскія бушмены і гатэнтоты – характарызуюцца жаўтаватым колерам скуры, сярэднім ці малым ростам, вузкім носам са сплюшчаным пераносем, наяўнасцю эпикантуса і сцеатапігіі (выступаючых тлушчавых утварэнняў у вобласці ягадзіц).

Да змяшаных і пераходных формаў паміж негроіднай і еўрапеоіднай расамі адносяцца эфіопскі тып, для якога характэрны: цёмны колер валасоў і вачэй, смуглая ці цёмная скура, вусны тонкія ці сярэдняй таўшчыні, больш высокі рост. Да асобнага змяшанага расавага тыпу (негроіднай і мангалоіднай рас) адносяцца малагасійцы – карэннае насельніцтва выспы Мадагаскар.

Моўная класіфікацыя народаў Афрыкі носіць яшчэ даволі папярэдні характар, што звязана з цяжкасцю вылучэння як асобных моў, так і

больш буйных лінгвістычных груп. Сярод моўных сем'яў кантынента найбольш прадстаўнічымі з'яўляюцца наступныя.

1. *Семіта-хаміцкая моўная сям'я*. Носьбіты гэтых моваў насяляюць усю Паўночную, значную частку Паўночна-Усходняй, а таксама часткова Заходнюю і Усходнюю Афрыку і складаюць звыш 1/3 усяго насельніцтва кантыненту. Семіта-Хаміцкая сям'я падраздзяляецца на 4 групы: семіцкую (арабы, эфіопы), берберскую (кабілы, рыфы, туарэгі і інш. народы Паўночна-Заходняй Афрыкі), кушыцкую (галла, самалі, беджа і інш. этнасы, якія пражываюць на поўдзень ад Егіпта і да паўночнай Кеніі), чадскую (народ хауса, які пражывае на поўначы Нігеры і ў сумежных краінах).

2. *Нігера-кардафанская моўная сям'я* распаўсюджана ад Атлантычнага акеана на захадзе да Індыйскага акеана на ўсходзе, ад Сенегалу на поўначы і да Паўднёваафрыканскай рэспублікі на поўдні. Гэтая сям'я падзяляецца на дзве этналінгвістычныя групы: нігера-конга (уключае ў сябе практычна ўсе мовы Заходняй Трапічнай, Цэнтральнай Трапічнай, Усходняй Трапічнай і Паўднёвай Афрыкі) і нігера-кардафанскую (народы цэнтральнай часткі Судана).

3. *Ніла-сахарская моўная сям'я* распаўсюджана трыма масівамі ад сярэдняга цячэння р.Нігер на захадзе і да воз. Рудольф на ўсходзе. Уключае ў сябе тры групы: шары-нільскую (усходнесуданскія народы), сахарскую (народы тубу, кануры) і сангаі (сангаі, джэрма, якія пражываюць у сярэднім цячэнні р. Нігер).

4. *Кайсанская моўная сям'я* ў Паўднёва-Заходняй Афрыцы ўключае бушменаў, гатэнтотаў і горных дамараў. Спецыфічнай рысай кайсанскіх моваў з'яўляюцца “шчаўчковыя” гукі пры маўленні, якія надзвычай цяжка ўспрымаюцца еўрапейцамі. У гэтую сям'ю таксама ўваходзяць невялікія народы хатса і сандаве, якія пражываюць у Танзаніі.

5. На выспе Мадагаскар мясцовае насельніцтва размаўляе на розных дыялектах малагасійскай мовы, якая адносіцца да інданезійскай групы *аўстранезійскай моўнай сям'і*.

6. Каля 11 млн. чалавек сярод жыхароў Афрыкі размаўляе на мовах *індаеўрапейскай моўнай сям'і*. У пераважнай большасці – гэта нашчадкі еўрапейскіх каланістаў.

Гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны Афрыкі

На афрыканскім кантыненте вылучаюць некалькі буйных гісторыка-этнаграфічных абласцей, кожная з якіх характарызуецца падабенствам этнаграфічных рысаў на вялікай тэрыторыі пры наяўнасці пэўных лакальных адрозненняў.

5.1. Народы Паўночнай Афрыкі

Паўночную і Паўночна-Усходнюю Афрыку часта называюць Арабскай Афрыкай, паколькі большасць насельніцтва гэтага рэгіёну гаворыць на арабскай мове. Гэта краіны Магрыбу, Егіпет і паўночная частка Судана. Таксама да іх адносяць Заходнюю Сахару і Маўрытанію.

Ва ўсіх гэтых краінах насельніцтва ў асноўным занятае сельскай гаспадаркай, аднак суадносіны земляробства і жывёлагадоўлі ў розных абласцях неаднолькавыя. Земляробчым з'яўляецца насельніцтва Егіпта і Паўночнага Судана, якое жыве ва ўрадлівай даліне Ніла. Ужо з IV тысячагоддзя да н.э. старажытныя егіпцяне пачалі практыкаваць прасцейшыя формы штучнага арашэння і апрацоўку палеткаў матыгай. У III тыс. да н.э. пачынае выкарыстоўвацца плуг і стварацца складаная ірыгацыйная сістэма. Сучаснае земляробства ў даліне Ніла шмат у чым паўтарае старажытную структуру гаспадарання. Сельскагаспадарчы год у Егіпце падзяляецца на тры сезоны – зімовы, летні і восеньскі. У першы сезон (лістапад – сакавік) сеюць пшаніцу, ячмень, цыбулю, бабовыя; у наступны сезон (красавік – жнівень) сеюць бавоўну, лён, каноплі, цукровы трыснёг, рыс, кукурузу; увосень (верасень – лістапад), у перыяд найбольшага ўздыму нільскіх водаў, – рыс, кукурузу, проса. У Егіпце выкарыстоўваюцца сучасныя спосабы ірыгацыі, але значная частка беднага сялянства, як і ў старажытнасці, падымае ваду на свае палі прымітыўнымі прыстасаваннямі – *шадуфам*, які нагадвае калодзеж з журавом, і *сакіяй* – вадапад'ёмным вертыкальным колам з замацаванымі на ім жбанамі. Недахоп пашы абумовіў слабае развіццё жывёлагадоўлі ў Егіпце.

У Паўднёвым Судане матыжнае земляробства спалучаецца з жывёлагадоўляй і рыбаловаўствам. У краінах Магрыбу, у прыморскай паласе і ў горных раёнах Атласа пераважае земляробчая гаспадарка ў спалучэнні з малочнай жывёлагадоўляй. Чым далей ад узбярэжжа, тым больш значная роля ў гаспадарцы належыць жывёлагадоўлі. Ва ўнутраных раёнах Магрыбу жывёлаводы складаюць пераважную частку насельніцтва.

5.2. Народы Паўночна-Усходняй Афрыкі

Гэтая вобласць уключае ў сябе Эфіопскае нагор'е, паўвыспу Афрыканскі рог і населена народамі семіта-хаміцкай моўнай сям'і. У Эфіопіі асноўныя этнічныя групы прадстаўлены народамі ахмара, тыгрэ, тыграі, а таксама галла і сідама. Рэспубліка Самалі населена адным народам – самалі.

Гаспадарчы ўклад народаў Эфіопіі даволі разнастайны. Жыхары абшырных пласкагор'яў і раўнінаў цэнтральнай часткі краіны (ахмара, галла)

са старажытных часоў займаюцца земляробствам у спалучэнні з жывёлагадоўляй; яны гадуюць зебу, авец і коз. У горных частках Эфіопіі (народнасці агу) роля жывёлагадоўлі значна падвышаецца. У стэпах і пустынях Усходняй Эфіопіі (некаторыя плямёны галла, самалі і данакіль) развіта тыповая качавая жывёлагадоўля з перавагай у статку вярблюдаў, авечак і коз.

Эфіопія лічыцца адным з самых старажытных цэнтраў земляробчай культуры і радзімай розных злакаў (некаторыя віды пшаніцы), а таксама кавы. Мясцовае насельніцтва вырошчвае разнастайныя збожжавыя, частка з якіх больш нідзе не сустракаецца: дробназярністы тэф, дурра (род проса), дагуса. Сярод бабовых культур пераважаюць: бабы, гарох, чачавіца і асабліва чыста эфіопскія нут і чына. Пасяўны перыяд адрозніваецца вялікай працягласцю – з чэрвеня па верасень. Спачатку засеваюць бабовыя, потым паслядоўна тэф, дурру, ячмень і пшаніцу. Шырока распаўсюджана і культура бавоўны, з якой эфіопы вырабляюць разнастайныя і прыгожыя тканіны. Кававыя бабы збіраюць у дзікарослым выглядзе, але з другой паловы XX ст. распаўсюджанне атрымалі плантацыі культурнага кававага дрэва.

Нягледзячы на значнае развіццё земляробства, тэхніка яго вельмі прымітыўная. Ворыўнае земляробства практыкуецца толькі ў Паўночнай Эфіопіі. У цэнтральных раёнах краіны па-ранейшаму пераважае ручная апрацоўка зямлі.

У сістэме харчавання аселага насельніцтва пераважаюць прадукты земляробства. Асноўная ежа большасці сялян – прэсныя ляпёшкі, спечаныя з сумясі мукі розных збожжавых культур і падлівы да іх. Адною з самых улюбёных падліў з’яўляецца *шуро* – сумесь бабовых з алеем і абавязковым дабаўленнем пякучага чырвонага перцу. Мясца земляробамі спажываецца вельмі рэдка, але ў жывёлаводаў яно разам з малочнымі прадуктамі складае істотную частку рацыёну.

5.3. Народы Заходняй Трапічнай Афрыкі

Гвінейскае ўзбярэжжа і Заходні Судан адрозніваюцца значнай этнічнай стратасцю, але з гледзішча гістарычнай этнаграфіі іх можна разглядаць як адзіную гісторыка-этнаграфічную вобласць. Паводле ўзроўню сацыяльнага і культурнага развіцця народы гэтага рэгіёну ідуць следам за народамі Паўночнай і Паўночна-Усходняй Афрыкі. У Заходняй Трапічнай Афрыцы ўжо адбыўся грамадскі падзел працы – земляробчае насельніцтва адасобілася ад жывёлаводаў, узнікла самабытная рамесная вытворчасць, сфармаваўся даволі развіты ўнутраны і знешні тавараабмен. У Сярэднявеччы тут існавалі раннекласавыя дзяржавы (Гана, Малі, Сангаі) і гарады-дзяржавы йаруба, ашанці і інш.

Прыродныя ўмовы Заходняй Трапічнай Афрыкі (трапічныя лясы, савана, сухі стэп) даволі спрыяльныя для вядзення сельскай гаспадаркі. Земляробства ў трапічнай зоне заснавана выключна на матыжнай апрацоўцы глебы, якой папярэднічае высечка і выпальванне лясных дзялак. Асноўная земляробчая прылада працы – скрыўленая матыка з жалезным наканечнікам. Усе народы Заходняй Трапічнай Афрыкі прытрымліваюцца пэўнага парадку чаргавання сельскагаспадарчых культур, што дазваляе найбольш рацыянальна выкарыстоўваць палеткі. Так, плямёны мандзіга некалькі гадоў запар засяваюць поле рысам, затым – карнеплодам маніокай, кукурузай ці просам. Маніока атрымала шырокае распаўсюджанне, бо высывае раней за збожжавыя культуры. Але клубні маніокі ўтрымліваюць сінільную кіслату і папярэдні, перад спажываннем, іх вымочваюць некалькі дзён у праточнай вадзе, якая вымывае атруту. Акрамя маніокі, рысу і кукурузы жыхары рэгіёну культывуюць фонія (нізкарослая збожжавая расліна), бататы (від салодкай бульбы), бабовыя, арахіс, цукровы трыснёг, перац, дыні, тытунь. Большасць культур з’яўляецца мясцовымі, але маніока, бататы, тытунь і кукуруза завезеныя сюды еўрапейцамі з Амерыкі.

На Гвінейскім узбярэжжы традыцыйны тып гаспадарання мясцовых народаў адчуў на сабе значнае ўздзеянне з боку еўрапейскіх каланізатараў. Пасевы культур, якія вырошчваліся тут спрадвеку для ўласных патрэб (ямс, таро, сорга, рыс), былі зведзены да мінімуму, але рэзка ўзрасла вытворчасць экспартных культур – какава-бабоў, бавоўны, арахіса і інш. Некаторыя калоніі былі ператвораны ў вытворцаў монакультур: Сенегал і Гамбія пастаўлялі на знешні рынак арахіс, Гана і Бераг Слановай Косьці – какава-бабы, Нігерыя – пальмавыя прадукты.

Земляробы стэпавых раёнаў – валоф, сарэр, мандзінга, хауса – культывавалі ў асноўным зерневыя культуры – сорга, проса, кукурузу, пшаніцу, рыс (дзе ставала вады для арашэння). Другаснае значэнне мелі корне- і клубняплоды. У хауса значнае распаўсюджанне атрымалі бавоўна і індыга. Ва ўсіх пералічаных народаў земляробства было развіта слаба. Хатнюю жывёлу гадавалі хауса, мандзінга, некаторыя плямёны Заходняй Трапічнай Афрыкі. Недахоп мясной ежы кампенсавалася за кошт рыбалоўства і палявання.

Жывёлаводствамі былі часткова заходнія, усходнія фульбэ і туарэгі, якія гадавалі зебу, невялікіх бязгорбых кароў – ндама, коней, вярблюдаў, авечак і коз. Фульбэ жылі ў пасяленнях, каля якіх размяшчаліся невялікія палі кукурузы і проса, а таксама летнія выганы для жывёлы. Увосень, з надыходам сухога сезона, фульбэ адкачоўвалі на поўдзень, пакідаючы ў паселішчах старых і дзяцей. З пачаткам вясенніх дажджоў жывёлаводы вярталіся і прыступалі да палявых работ. Падобным чынам вялі сваю гаспадарку і туарэгі.

5.4. Народы Цэнтральнай, Усходняй і Паўднёвай Афрыкі

Значная частка Афрыкі на поўдзень ад 5° пн. ш. населена шматлікімі народамі моўнай падгрупы бенуэ-конга, які аб'ядноўваюць пад агульнай назвай банту. Сацыяльна-эканамічнае развіццё банту адстае ад народаў Заходняй Трапічнай Афрыкі, але з'яўляецца адносна высокім, асабліва ў народаў баконга, баганда і зулу.

Банту шырока практыкавалі матыжнае земляробства, а асобныя народы нават ведалі арашальнае земляробства. У саване і сухіх стэпах была развіта жывёлагадоўля. Банту займаліся выплаўкай і апрацоўкай металаў (жалеза, медзь, золата), іх металічныя вырабы адрозніваюцца дасканалай тэхнікай выканання і самабытным мастацкім аздабленнем. Народы банту стварылі шэраг дзяржаўных утварэнняў (Баконга, Балуба, Буганда), якія былі знішчаны еўрапейскімі каланізатарамі.

Гістарычна ў банту склаліся два тыпы гаспадарання – земляробчы (трапічная зона) і жывёлагадоўчы (зона саванаў і стэпаў). У зоне трапічных вільготных лясоў пераважаюць корне- клубняплоды, сорга, масленічная пальма, а ў больш сухіх раёнах найбольш культывуюць проса, сорга, бабовыя, кукурузу і ячмень. Са з'яўленнем еўрапейцаў распаўсюджанне атрымалі плантацыйныя культуры: бавоўна, кава, гарбата, тытунь і інш. Але для кожнай кліматычнай зоны аднолькава характэрнай з'яўляецца падсечна-агнявы (лядны) тып земляробства.

Жывёлагадоўля ў трапічнай зоне мае сваю спецыфіку. У вільготных лясах, дзе распаўсюджана муха цэцэ, што нясе смяротную хваробу буйной рагатай жывёле, утрымліваць кароў ці буйвалаў вельмі цяжка. Таму насельніцтва Заіра гадуе пераважна коз, авечак і хатнюю птушку.

Тыповыя жывёлаводы пражываюць толькі ў саване і сухіх стэпах на поўдзень ад р. Замбезі, дзе жывуць такія буйныя народы банту, як коса, зулу, басута і тсвана. У асноўным утрымлівалі буйную рагатую жывёлу, авечак, коз. Але пры гэтым, усе народы банту, за выключэннем герэра ў Паўднёва-Заходняй Афрыцы, побач з жывёлагадоўляй займаюцца і земляробствам.

5.5. Кайсанскія народы, пігмеі і насельніцтва Мадагаскара

На скрайнім поўдні Афрыкі жывуць кайсанскія народы – бушмены і гатэнтоты. Галоўным заняткам гатэнтотаў з'яўлялася жывёлагадоўля, якая суцэльна знаходзілася ў руках у мужчын. Аднак, жывёла ўяўляла сабой вялікую каштоўнасць і яе практычна не забівалі дзеля мясной ежы, якую здабывалі пераважна паляваннем. Паляўнічай зброяй былі паліцы, коп'і з

жалезнымі наканечнікамі і лукі са стрэламі. Жалеза гатэнтоты здабывалі і апрацоўвалі самастойна.

У адрозненне ад гатэнтотаў, бушмены належаць да самага архаічнага гаспадарча-культурнага тыпу – паляўнічых і збіральнікаў. Жывучы ў суворых кліматычных умовах пустыні Калахары, бушмены выкарыстоўвалі ўсе наяўныя харчовыя рэсурсы, навучыліся здабываць ваду нават у самых засушлівых мясцовасцях (жанчыны з дапамогай доўгіх саломінаў высмоктвалі ваду з падземных ваданосных пластоў). У паляванні бушмены вылучаліся надзвычайнай вынослівасцю і майстэрствам. Часам, паляўнічы мог пераследаваць антылопу на працягу 2 – 3 сутак. Пры паляванні выкарыстоўваліся разнастайныя лавушкі, сілкі, наладжвалі загонны промысел у выглядзе калектыўных аблаў на буйных жывёл. Бушмены пастаянна вандравалі ў пошуках ежы і пастаяннага жылля не мелі. На часовых стаянках будаваліся часовыя заслоны ад ветру, радзей – шалашы. Падчас палявання бушмен мог пераначаваць у яме, вырытай у цёплым пяску.

У бушменаў існуюць этнічныя аб'яднанні – плямёны, але гаспадарчай адзінкай выступалі лакальныя групы, якія ўзначальвалі найбольш вопытныя паляўнічыя. І цяпер бушмены жывуць невялікімі групамі, што аб'ядноўваюць сваякоў па бацькоўскай лініі.

У глыбіні трапічных лясоў, па басэйнах рэк Конга, Аговэ, Ітуры невялікімі групамі пражываюць пігмеі, якія размаўляюць на мовах банту. Пігмеі знаходзяцца на архаічным узроўні соцыя-культурнага развіцця і вядуць паляўнічы лад жыцця; жывёлагадоўля і земляробства ім невядомыя. Пігмеі аб'ядноўваюцца ў невялікія групы, якія ў пошуках харчавання бесперастанна вандруюць у межах строга акрэсленай тэрыторыі. Іх кантакты з банту мелі характар спарадычнага абмену прадуктаў палявання і збіральніцтва на жалезныя нажы, наканечнікі для стрэлаў і коп'яў. Вераванні пігмеяў цесна звязаныя з ладам іх жыцця. Галоўным прадметам ушанавання з'яўляецца лясны дух – гаспадар дзічыны, да якога звярталіся паляўнічыя перад кожнай выправай на промысел. Практычна кожная група мае свой татэм, да якога пігмеі ставяцца з вялікай пашанай, бо ён лічыцца апекуном ўсяго калектыву.

Адасобленай гісторыка-этнаграфічнай вобласцю Афрыкі з'яўляецца Мадагаскар. Асноўную масу яго насельніцтва складаюць малагасійцы, якія ў антрапалагічным і моўным плане заўважна адрозніваюцца ад астатняга насельніцтва Афрыкі і маюць несумненнае падабенства з жыхарамі Інданэзіі. На ўсходзе і ў цэнтральных раёнах Мадагаскара пераважаюць паўднёва-мангалоідныя рысы, а на захадзе – негроідныя. У малагасійскай культуры пераплятаюцца паўднёваўсходнеазіяцкія і афрыканскія элемен-

ты, прыстасаванья да мясцовых геа-кліматыхных умоваў. Гэта назіраецца ў гаспадарцы тутэйшага насельніцтва, аснову якой складае земляробства. У цэнтральнай горнай частцы Мадагаскара з даўніх часоў існуе развітая ірыгацыйная сістэма, без якой немагчыма вырошчваць асноўную сельскагаспадарчую культуру – рыс. Пасадкі рысу размешчаны па схілах гор на шырокіх тэрасах, куды з горных крыніц выводзяцца шматлікія каналы.

На Мадагаскары ёсць і жывёлагадоўчыя раёны на захадзе і на поўдні. Так, сакалава, якія пражываюць на раўнінах захаду, гадуюць коз, авечак і буйную рагатую жывёлу – зебу.

Заданні для самастойнай падрыхтоўкі

1. Ахарактарызуйце мастацкія асаблівасці традыцыйных рамёстваў у народаў Заходняй Трапічнай Афрыкі.
2. Пазначце спецыфічныя рысы рэлігійных вераванняў народаў Афрыкі.
3. Ахарактарызуйце асаблівасці сацыяльнай арганізацыі карэнных народаў Афрыкі.
4. Прааналізуйце уплыў эпохі каланіялізму на сацыяльна-эканамічнае і культурнае развіццё народаў Афрыкі.

Інфармацыйны дадатак Зулусы Паўднёвай Афрыкі

Каля 2 тысяч год назад на ўсходзе Цэнтральнай Афрыкі жылі продкі большасці сучасных чорнаскурых паўднёваафрыканцаў – нгуні. Невядома, што прымусіла іх пакінуць сваю містычную дзяржаву Эмба і рушыць на поўдзень. Новай радзімай для многіх нгуні стала ўрадлівая даліна ракі Тугела на ўзбярэжжы Індзійскага акіяна. Яны выцяснілі адтуль карэнных жыхароў бушменаў (сан) і заняліся ўладкаваннем свайго жыцця.

У сям’і аднаго з перасяленцаў нарадзіўся хлопчык, якога назвалі Зулу, што значыць “неба”. З цягам часу Зулу стаў главой новага сямейнага клану, у якім паводле традыцыі ўсе нашчадкі насілі імя свайго родапачынальніка.

Пунга, Магеба, Ндаба, Джама – наступным у гэтым шэрагу стаў Чака. Менавіта дзякуючы яму зулусы перасталі быць прымітыўнымі туземцамі і ператварыліся ў кансалідаваны народ – “людзей неба”. А потым была створана і цэнтралізаваная дзяржава з 50-тысячнай арміяй і вялізнай тэрыторыяй. І ўсё гэта адбылося за часамі праўлення Чорнага Напалеона – Чакі.

Нарадзіўся ён у 1787 годзе. А паколькі быў пазашлюбным дзіцём, то яго хацелі кінуць на з’яданне сабакам. Але Чака выжыў і адпомсціў усім

сваім крыўдзіцелям. Да 1816 г., калі памёр яго бацька, Чака здабыў сабе славу адважнага і ярага воіна, а таму без асаблівых цяжкасцяў узяў уладу ў свае рукі. 30-гадовы правадыр аб'яднаў мноства варагуючых плямёнаў і стварыў у 1818 г. канфедэрацыю плямёнаў у правінцыі Наталь, якая стала асновай для магутнага Каралеўства Зулусаў. Гэты чалавек валодаў безумоўным дарам вайсковага стратэга і тактыка, што і дазволіла яму атрымаць безліч перамог не толькі над суседнімі плямёнамі, але і над добра ўзброенымі англічанамі, якія нават былі вымушаны заключыць з каралём зулусаў мірнае пагадненне.

Да з'яўлення ў зулусаў *асегаяў* (кароткіх баявых коп'яў для бліжняга бою) і вялікіх шчытоў сутыкненні паміж плямёнамі адбываліся на адлегласці каля 50 м. Апаненты закідвалі адзін аднаго малаэфектыўнымі паляўнічымі коп'ямі. А яшчэ Чака прыдумаў для сваіх войскаў новае пастраенне – “рогі быка”. Армія падступала да праціўніка шырокім простакутнікам, затым левы і правы флангі нечакана аддзяляліся і абыходзілі праціўніка з абодвух бакоў, далей адбывалася яго поўнае акружэнне і знішчэнне. Гэтая вайсковая хітрасць дазволіла зулусам паспяхова перамагаць у войнах з іншымі плямёнамі. За 10 гадоў войскі Чакі знішчылі такім чынам каля 2 млн. сваіх ворагаў.

У 1827 г. памерла маці Чакі і ён, як мяркуюць гісторыкі, звар'яцеў, палічыўшы, што смерць стала вынікам злоснага чарадзеяства. Шукаючы таемных ворагаў і змоўшчыкаў, Чака забіў і закатаваў больш за 10 тыс. аднапляменнікаў, пакуль яго самога ў 1828 г. не забіў зводны брат. Смерць Чорнага Напалеона стала пачаткам канца Зулускай дзяржавы.

У нашыя дні засталася не так шмат тыповых зулускіх паселішчаў – “умузі”, якія знаходзяцца на іх гістарычнай радзіме, у паўднёваафрыканскай правінцыі Квазулу-Наталь. Вёска Экабазіні – класічны ўзор зулускага паселішча. Традыцыйна гэтыя паселішчы “умузі”, ці, як іх называюць еўрапейцы, “краалі”, складаюцца з некалькіх паўкруглых трысняговых іглупадобных пабудов “ікукване”. Памеры некаторых з іх дазваляюць размясціць да 20 – 30 чалавек. Будуецца іх з доўгіх тонкіх прутаў, высокай травы альбо трыснягу. Усё гэта звіваецца, пераплятаецца і ўмацоўваецца вяроўкамі. Сама пабудова вельмі гарманічна ўпісваецца ў навакольны краявід. На ноч уваход у яе закрываўся спецыяльным шчытом.

Зулуская вёска – гэта маленькая крэпасць, здольная адбіць раптоўны напад ворагаў. Уся вёска агароджана па кругу драўляным валам з адной ці некалькімі вартавымі вежамі, на якіх раней кругласутачна неслі варту воіны. Вартавыя сачылі, каб да іх дамоў не падкраўся знянацку вораг, калі ўсе астатнія спяць у сваіх хіжынах на трысняговых цыноўках, падклаўшы пад галаву адмысловыя зэдлікі.

Па ўнутраным перыметры вала ў строгай іерархіі размяшчаліся пабудовы: дом маці главы клана, потым – самога правадыра, яго першай, другой, трэцяй жонак, маладых людзей і г.д. У цэнтры паселішча знаходзіўся круглы загон для жывёлы. І тут жа хаваюць памерлых. Лічыцца, што жывёлы ахоўваюць дух нябожчыкаў. Да таго ж каровін навоз захоўвае целы пахаваных ад бактэрыяў і рознай жамыры. З гэтай жа практычнай мэтай падлогі ў хіжынах зулусаў час ад часу пакрываюць каровіным навозам. Калі ён высыхае, то ператвараецца ў шчыльную корку, якая абараняе людзей ад розных паразітаў.

Зулусу адносяцца да хатняй жывёлы з рэдкай любоўю. Бо яна ўвасабляе для зулуса усе даброты чалавечай долі: багацце, сілу, здароўе, уладу, ежу, вопратку, камфорт. Статус чалавека ў калектыве вымяраецца колькасцю рагатай жывёлы, а калі ў цябе няма аніводнай каровы, значыць, ты самы апошні бядняк. Удзень жывёлу звычайна выганяюць з унутранага загону на пашу. Пры гэтым пастушы занятак – назіранне, як каровы шчыплюць траву, – лічыцца надзвычай прыемным заняткам, якім не цураюцца нават правадыры кланаў. А ўжо дойка кароў ператвараецца ў сапраўдны рытуал, выконваць які дазваляецца выключна мужчынам.

Апрача чэрапа буйвала яшчэ адным сімвалам улады і сілы з’яўляецца скура леапарда ці накідка з яе. Насіць такую адзежу дазваляецца толькі знаным асобам – каралям, ваенным правадырам ці старшыням сямейных кланаў. Усім астатнім дазволена насіць толькі невялікія павязкі на клубах і галаўныя ўборы. Аднак, у дзень вяселля і шараговым зулусам дазваляецца выкарыстаць маленькае ўпрыгожанне са скуры леапарда.

Кожны элемент адзення зулусаў, як мужчынскага, так і жаночага, мае сваё значэнне. Па знешнім выглядзе жанчыны можна вызначыць, замужам яна ці не, колькі ў яе дзяцей і хто яе муж. Традыцыйныя ўпрыгожанні з бісеру таксама могуць шмат расказаць чалавеку, які ведае ў іх толк. Тое ж датычыцца і адзення мужчын. Галаўную павязку з птушыных пер’яў, напрыклад, можа насіць толькі жанаты мужчына. Да таго ж у мужчынскім убранні існуе мноства дробязяў, маларазумелых старонняму чалавеку, якія расказваюць пра статус чалавека ў грамадзе і яго ролю ў рытуалах ці паляванні.

Адметнай рысай зулускіх рытуалаў з’яўляюцца калектыўныя танцы, якім навучаюць ужо з дзяцінства. Танцы суправаджаюць усё жыццё зулусаў, пачынаючы ад звычайных, будзённых сітуацый і скончваючы складанымі рытуаламі напярэдадні палявання ці бітвы. Існуе шмат відаў абрадавых танцаў: паляўнічы танец для мужчын і жанчын, “танец быкоў”, застрашальны вайсковы танец са шчытом і кап’ём, танец з маленькім шчытом і

інш. Галоўным элементам зулускіх танцаў з'яўляецца рэзкі пад'ём нагі вышэй галавы і моцны, гучны ўдар ёю па зямлі. Асабліва эфектна гэты прыём выглядае, калі танец выконвае некалькі дзясяткаў ці сотняў чалавек. Няцяжка ўявіць, што адбывалася з ворагам, калі такі танец выковала шматтысячная зулуская армія. Воіны практычна ўваходзілі ў транс, а ў праціўніка ўзнікала рэальнае адчуванне, што пад нагамі дрыжыць зямля. Такая “псіхалагічная апрацоўка” была неад'емным элементам падрыхтоўкі да бітвы і грала не апошнюю ролю ў перамогах зулусаў.

Паводле: Воздвиженский, Д. Люди неба // Вокруг света. – 2001. – № 10.

Пытанні на засваенне матэрыялу

1. Дзякуючы якім фактарам узнікла Каралеўства Зулусаў?
2. У чым заключаецца спецыфіка ваеннага майстэрства зулусаў?
3. Да якога гаспадарча-культурнага тыпу можна аднесці зулусаў?
4. Якім чынам жыццёвы ўклад зулусаў звязаны з іх вераваннямі?

Пытанні да семінару

1. Этна-культурная спецыфіка народаў Паўночнай (Арабскай) Афрыкі.
2. Гаспадарчы ўклад і духоўная культура народаў Заходняй Афрыкі.
3. Народы Усходняй Афрыкі: адметнасці гаспадаркі і духоўнай культуры.
3. Этна-культурная спецыфіка народаў Паўднёвай Афрыкі.

Тэматыка дакладаў і рэфератаў

1. Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва народаў Заходняй Афрыкі.
2. Традыцыйныя вераванні народаў Афрыкі.
3. Еўрапейскі каланіялізм у Афрыцы: сутнасць і вынікі.
4. Канцэпцыя “негрыцюд”, як феномен афрыканскай ідэялогіі.

Літаратура па тэме

Абавязковая

1. Этнография / под ред. Ю. В. Бромляя, Г. Е. Маркова. М., 1982.
2. Кирей, Н. И. Этнография народов Африки. Учебное пособие. Краснодар, 1983

Дадатковая

3. Арсеньев, В. Р. Звери-боги-люди. М. : Политиздат, 1991.
4. Асоян, Б. Р. Все еще удивительная Африка. М. : Мысль, 1987.
5. Африка: взаимодействие культур. М., 1989
6. Африка: культурное наследие и современность. М., 1985.
7. Африканская деревня вчера и сегодня. Традиционные и современные формы хозяйства. М., 1987.
8. Брайант, А. Т. Зулусский народ до прихода европейцев М., 1953.
9. Бьерре, И. Затерянный мир Калахари. М., 1964.
10. Гернбек, Л. На неисследованном Мадагаскаре. М., 1969.
11. Грин, Л. Последние тайны старой Африки. М., 1966
12. Гэсо, П. Д. Священный лес. М., 1979.
13. Иорданский, В. Б. Звери, люди, боги: очерки африканской мифологии. М., 1991.
14. Исмагилова, Р. Н. Народы Нигерии. Этнический состав и краткая этнографическая характеристика. М., 1963.
15. Исмагилова, Р. Н. Этнические проблемы современной Тропической Африки. М., 1973.
16. Калиновская, К. П. Скотоводы Восточной Африки в 19 – 20 вв. М., 1989.
17. Киселев, Г. С. Хауса: очерки этнической, социальной и политической истории (до 19 ст.). М., 1981.
18. Корабевич, В. У народов Восточной Африки (Сафари Минги). М., 1965.
19. Корочанцев, В. А. Африка под покровом обычая. М., 1978.
20. Корочанцев, В. А. Бой тамтамов будит мечту. О народах Западной и Центральной Африки. М., 1987.
21. Культура Африки в мировом цивилизационном процессе. М., 1996.
22. Ланда, Р. Г. Страны Магриба: общество и традиции. М., 1988.
23. Львова, Э. С. Этнография Африки: Учебное пособие. М., 1984.
24. Маке, Ж. Цивилизации Африки южнее Сахары. История, тех. навыки, искусства, общества. М., 1974.
25. Обычай фольклор Мадагаскара. М., 1977.
26. Синицына, И. Е. Человек и семья в Африке (по материалам обычного права). М., 1989.
27. Традиционные культуры африканских народов: прошлое и настоящее. М. : Восточная литература, 2000.
28. Этническая история Африки: доколониальный период. М., 1977.

Тэма 6. Народы Азіі

Азія займае большую частку Еўразійскага кантыненту і вылучаецца вялікай разнастайнасцю геа-кліматых зон, этнічных і гістарычных традыцый. У Азіі пражывае больш за 60% усяго чалавецтва (40 % прыходзіцца на Індыю і Кітай). Паводле геаграфічнай класіфікацыі Азія падзяляецца на Заходнюю (Пярэдняю), Паўднёвую, Паўднёва-Усходнюю, Усходнюю і Цэнтральную (Сярэдняю) Азію. Надзвычай складанымі з'яўляюцца этнагенэз і этнічная гісторыя народаў Азіі, іх этнічны склад, моўная і антрапалагічная прыналежнасць.

Паводле меркавання навукоўцаў, у некаторых трапічных рэгіёнах Азіі маглі адбывацца пачатковыя этапы антрапагенэзу, аб чым сведчаць косцевыя парэшткі рамапітэка, выяўленыя ў Паўднёвай Азіі, астанкі піце-кантрапа – найстаражытнейшага прадстаўніка *Homo erectus*, які жыў каля мільёна год таму на Яве.

Напрыканцы мезаліту ў субтрапічных прадгорных раёнах Заходняй, Сярэдняй і, магчыма, Паўднёва-Усходняй Азіі былі адамашнены (даместыкаваны) першыя на зямлі расліны і жывёлы, што мела вялізнае значэнне для далейшай гісторыі чалавецтва. Імкліваму развіццю вытворчых сіл у азначаных рэгіёнах спрыяла выкарыстанне арашальнага земляробства, вынаходніцтва ганчарства і металургіі. На мяжы IV і III тыс. да н.э. узнікае адна з самых старажытных дзяржаў свету – дзяржава Шумераў. Развіваецца ворыўнае земляробства, саадаводства, ткацтва, з'яўляецца пісьмовасць, грошы. Такім чынам, Азія з'яўляецца своеасаблівым цывілізацыйным эпіцэнтрам усяго чалавецтва.

6.1. Народы Заходняй Азіі

Заходняя Азія з'яўляецца сярэдняй гісторыка-этнаграфічнай вобласцю і тэрытарыяльна ўключае ў сябе Малую Азію, Каўказ, Месапатамію, Левант, Аравійскую паўвыспу, Армянскае і Іранскае нагор'е. Заходняя Азія ахоплівае такія сучасныя краіны як: Азербайджан, Арменія, Афганістан, Бахрэйн, Грузія, Ізраіль, Іарданія, Ірак, Іран, Йемен, Катар, Кіпр, Кувейт, Ліван, Аб'яднаныя Арабскія Эміраты, Аман, Саудаўская Аравія, Сірыя, Турцыя. Асноўнымі этнасамі (этнічнымі групамі), якія пражываюць у Заходняй Азіі, з'яўляюцца: абхазы, азербайджанцы, арабы, армяне, габрэі, грузіны, грэкі, курды, персы, пуштуны, туркмены, чэркесы, чачэнцы.

Агульная прыродная характарыстыка Заходняй Азіі – перавага засушлівых ландшафтаў са значнай колькасцю пустыняў і паўпустыняў.

Толькі на ўзбярэжжы Міжземнага, Чорнага і Каспійскага мораў клімат носіць больш спрыяльны, субтрапічны характар. Геа-кліматычныя асаблівасці рэгіёна ў значнай ступені паўплывалі на фармаванне мясцовых гаспадарча-культурных тыпаў.

Паводле **антрапалагічнай класіфікацыі** амаль усё насельніцтва Заходняй Азіі належыць да розных расавых тыпаў вялікай еўрапеоіднай расы. Толькі на Аравійскай паўвыспе сустракаюцца негроіды – выхадцы з Афрыкі. Мангалоіды – хазарэйцы Афганістана.

Моўная класіфікацыя вылучае ў рэгіёне наступныя моўныя сем'і:
Индаеўрапейская (пераважна прадстаўлена Іранскай групай моў: персы, талышы, курды, таджыкі, пуштуны, хазарэйцы, белуджы);
Семіта-Хаміцкая (Семіцкая група: арабы, габрэі і асірыйцы);
Алтайская (Цюркская група: туркі, азербайджанцы, туркмены, узбекі);
Каўказская (Картвельская група: грузіны).

Гаспадарча-культурныя тыпы Заходняй Азіі

У Пярэдняй Азіі пераважаюць два гаспадарча-культурныя тыпы: *во-рыўнае земляробства і намадызм* (качавая жывёлагадоўля), якія маюць розныя падтыпы і пераходныя формы.

Засушлівы клімат Заходняй Азіі амаль паўсюдна ў рэгіёне абумовіў існаванне арашальнага (ірыгацыйнага) земляробства, якое, у залежнасці ад канкрэтных ландшафтных умоў і гісторыка-культурных традыцый той ці іншай мясцовасці, мае некалькі відаў.

У рачных далінах Месапатаміі, Турцыі, Ірана і Афганістана вада дастаўляецца на палеткі з дапамогай адвадных каналаў, плацін, дамб, але пры гэтым вада можа ісці як самацёкам (калі сельскагаспадарчыя ўгоддзі знаходзяцца ніжэй узроўню ракі), так і перакачвацца з дапамогай водапад'ёмных збудаванняў (плацін, дамб). Часам, калі размова ідзе пра невялікія рэчкі і ручаі, яны наўпрост выводзяцца на палеткі, дзеля чаго часова змяняюць іх рэчышча.

Кярызнае земляробства практыкуецца ў мясцовасцях, дзе адсутнічаюць і рэкі, і ручаі. Кярызы ўяўляюць сабой сістэмы вадазборных падземных галерэй, па якіх грунтовыя воды выводзяцца на дзённую паверхню. Пры будаўніцтве кярыза капаюць ланцуг калодзежаў, аддаленых адзін ад аднаго на некалькі дзесяткаў метраў. Калодзежы злучаюць паміж сабой падземнай вадазборнай галерэяй. Самы глыбокі калодзеж – верхні на схіле, кожны наступны больш плыткі і ў рэшце рэшт вада выходзіць на поле ў выглядзе ручая. Даўжыня кярызаў можа дасягаць 5 – 6 кіламетраў і, адпа-

ведна, іх будаўніцтва патрабуе шмат высілакаў і сродкаў, а таксама перыядычнага і кваліфікаванага дагляду. Невыпадкова, што існуюць цэлыя дынастыі майстроў, якія займаюцца будаўніцтвам, доглядам і рамонтам кярызаў. Некаторыя з такіх гідра-тэхнічных канструкцый дзейнічаюць ужо напрацягу некалькіх стагоддзяў і спраўна дастаўляюць ваду на бязводныя, але ўрадлівыя землі.

У пустынных і засушлівых раёнах з невялікімі сельскагаспадарчымі ўчасткамі палеткі арашаюцца з дапамогай штучных вадаёмаў, дзе збіраецца талая ці дажджавая вада, а таксама з калодзежаў. Пры гэтым, ваду дастаўляюць гужавым (цяпер аўтамабільным) транспартам у спецыяльных ёмістасцях і размяркоўваюць па полі па спецыяльных драўляных латках.

Багарнае земляробства мае месца ў некаторых горных мясцінах Ірана і Афганістана. Пры ім поле не паліваецца ўвогуле і ўсе спадзяванні земляроба ўскладаюцца на ападкамі. Калі дажджоў было мала ці яны не выпалі ўвогуле, то атрымліваюць нязначны ўраджай ці пасевы папрост гінуць. Аднак, калі дажджоў бывае дастаткова, то багарныя пасевы даюць вельмі высокія ўраджаі.

Сярод найбольш распаўсюджаных сельскагаспадарчых культур у краінах Заходняй Азіі вылучаюцца пшаніца, ячмень, фінікавая пальма, рыс, цытрусавыя. У субтрапічных рэгіёнах сталае развіццё мае вырошчванне разнастайнай садавіны, значная частка якой ідзе на экспарт.

Жывёлагадоўля ў Пярэдняй Азіі прадстаўлена некалькімі тыпамі. Земляробы гадуюць хатнюю жывёлу як цяглуую сілу, так і на мяса, для атрымання малака і воўны. Большая частка сялян трымае валоў, коз, авец, аслоў, птушку. Коней маюць толькі заможныя гаспадары і выкарыстоўваюць іх пераважна на выезд. Вярблюдаў гадуюць некаторыя групы земляробаў на Аравійскай паўвыспе, радзей у Турцыі, Іране і Афганістане.

У пустынях, паўпустынях і гарах Заходняй Азіі распаўсюджаны качэўніцкі гаспадарча-культурны тып, які ўключае ў сябе качавую, напаўкачавую і напаўаселую жывёлагадоўлю (частка арабаў, курдаў, пуштунаў, некаторыя плямёны Ірана і Афганістана, туркмены).

Качаванне вядзецца ў трох формах: “мерыдыянальнай”, “вертыкальнай” і “стацыянарнай”.

- Пры качавой “мерыдыянальнай” жывёлагадоўлі сезонныя перамяшчэнні статкаў адбываюцца ў мерыдыянальным накірунку, часам на значныя адлегласці. Так, некаторыя групы арабаў-бедуінаў здзяйсняюць у год перакачоўкі на 2 – 2,5 тыс. км. Летам жывёлу пасвяць звычайна ў паўночных раёнах, паблізу калодзежаў ці каля азисаў. На зіму перакачоўваюць на поўдзень, на пустычныя пашы з добрай травой, дзе ў ямах

трымаюцца талыя і дажджавыя воды. Асноўных сезонных перакачовак звычайна бывае чатыры, у адпаведнасці з парамі года.

Бедуіны Аравіі гадуюць, збольшага, аднагорбых вярблюдаў і ў невялікай колькасці пародзістых скакуноў. Вярблюды выкарыстоўваюцца для наезніцтва, для перавозкі грузаў, ад іх атрымліваюць малако і шэрсць, але мяса іх у ежу не спажываюць.

- “Вертыкальная” качавая жывёлагадоўля (горныя раёны Ірана і Афганістана) заключаецца ў тым, што лета жывёлаводы праводзяць на альпійскіх лугах, а зімой спускаюцца ў даліну.

- У туркмен практыкуюцца “стацыянарныя” перакачоўкі, пры якіх сезонныя перамяшчэнні нязначныя: ад некалькіх да некалькіх дзесяткаў кіламетраў. Аднак і гэты від адносіцца да качэўніцтва, паколькі асноўнай крыніцай існавання з’яўляецца развядзенне жывёлы ва ўмовах выпаса на сезонных пашах.

Заданні для самастойнай падрыхтоўкі

1. Пазначце асноўныя этапы этнічнай гісторыі народаў Пярэдняй Азіі.
2. Ахарактарызуйце спецыфіку матэрыяльнай культуры земляробаў і жывёлаводаў Заходняй Азіі.
3. Пазначце адметныя рысы духоўнай культуры народаў рэгіёна.

Інфармацыйны дадатак Традыцыйныя вераванні сакатрыйцаў

Даведка: Сакатрыйцы – адзін з малых семітамоўных этнасаў Паўднёвай Аравіі, які насяляе архіпелаг Сакотра. Адасоблены лад жыцця дазволіў захаваць сакатрыйцам не толькі адметны гаспадарча-побытавы лад жыцця, але і архаічныя, даісламскія вераванні.

Менавіта за жанчынай сакатрыйцы прызнаюць здольнасць валодаць звышнатуральнай, чарадзейскай сілай. Пераканаўчай ілюстрацыяй можа быць вобраз *гініі*, адна ўзгадка пра якую можа выклікаць непадробны жах у любога сакатрыйца, асабліва ў вечаровыя і начныя часы.

Сакатрыйцы лічаць, што гінія можа выклікаць смерць чалавека, хваробу, нанесці псоту гаспадарцы. Ях’я з вёскі Агемена распавядаў, што, калі быў яшчэ маладым, сустрэў гінію, якая была ў белым адзенні (“як гэта звычайна бывае”), з белым тварам і падыйшла да яго з-за дрэва, за якім хавалася. Ях’е ўдалося выратавацца і ўцячы, але гінія паспела дакрануцца

да яго рукой. Калі юнак прыбег дадому, ён адчуў зубны боль, і ў хуткім часе ў яго разам выпалі ўсе зубы.

Вера ў існаванне гініі ў сакатрыйцаў невынішчальная. Даводзілася бачыць, як даволі сучасныя маладыя людзі, седзячы ля вогнішча ўвечары, палатнелі толькі пры адной узгадцы, што непадалёк можа з’явіцца гінія.

Іса Амер Ахмад распавёў наступнае: “Ёсць такая гінія, якая называецца “з жалезнымі нагамі”. Здалёк яна выглядае як звычайная жанчына і, калі ўбачыш яе, нічога дрэннага не падумаеш, а калі падыйдзеш бліжэй, зразумееш, хто гэта, убачыўшы яе нагу. Нага-та ў яе толькі адна і падобна яна на вялікі жалезны цвік. І пабяжыш тады са страху. А яна пачне скакаць за табой на сваім цвіку. Дабяжыш да аднаго месца, а яна ўжо там, перабяжыш у другое – і там яна, і так паўсюль – не дасць яна табе ўцячы ад яе. То лепей з ёй і не сустракацца”.

Ёсць у сакатрыйскім фальклоры і больш злавесны жаночы персанаж – старая *Йітхаміцін*, якая пажырае ўсё жывое. Старая *Йітхаміцін* у легендах паўстае велізарнай істотай, пачварнага выгляду, з доўгімі ікламі. Старыя горцы казалі, што ведаюць месца, дзе яна пахаваная, і быццам бы яе магіла ў два чалавечых роста. Паводле легенды, мяса жывёлы, якую забіла *Йітхаміцін*, нельга выкарыстоўваць у ежу.

Ёсць паданні і пра добрых духаў. Адным з такіх з’яўляецца *Дзіхек*, які быў “простым сакатрыйцам”. Гэта свайго роду “культурны герой”, які смяротны і ўжо памёр, хаця некаторыя лічаць яго анёлам. Людзі кажуць, што калі ішоў *Дзіхек* і біў па гарах палкай, то там утвараліся зручныя пячоры, а дзе ён праходзіў, утвараліся добрыя пашы і крыніцы. Вера ва ўсемагутнасць *Дзіхека* відавочна супярэчыць ісламу з верай ва ўсемагутнага Алаха.

Звычайных жанчын, якім прыпісваюць здольнасці пераносіцца на вялікія адлегласці, насылаць хваробу на людзей і скаціну, называюць *заг-ра’* ведзьма, чараўніца. Пры выяўленні такіх, з імі вельмі жорстка распраўляліся. Яшчэ да рэвалюцыі 1967 г. адбываліся адмысловыя суды над ведзьмамі, шмат у чым падобныя на еўрапейскія сярэднявечныя працэсы.

Аднак, ёсць людзі, якія могуць супрацьстаяць чараўніцам. Сакатрыйцы называюць такіх людзей *маколе’* знахар, вядун. *Маколе* можа выгнаць з чалавека джына, вылячыць ад хваробы прыпальваннем ці замовай, зняць насланыя чары, знайсці заблукаўшага чалавека ці жывёлу. Колішнія пацыенты распавядалі, што *маколе* здзяйсняў складаныя маніпуляцыі, напрыклад, акунаў галаву ў вадзі і пры гэтым прамаўляў замову. Лячэнне магло адбывацца і завочна, дзеля чаго трэба было падрабязна апісаць стан хворага і даць *маколе* прыналежную таму рэч. Выкарыстоўваліся ў лячэнні і раслінныя сродкі і абкурванне пахкімі рэчывамі.

Паводле: Наумкин, В. В. Сокатрийцы. Историко-этнографический очерк. М., 1988. – С. 241 – 247.

Пытанні на засваенне матэрыялу

1. Якія міфалагічныя персанажы вядомыя сакатрыйцам і ў чым іх сутнасць?
2. У чым прычына захаванасці архаічных вераванняў ва ўмовах іслама?
3. Якія катэгорыі людзей надзяляюцца сакатрыйцамі звышнатуральнымі ўласцівасцямі?

6.2. Народы Паўднёвай Азіі

Да Паўднёвай Азіі адносяцца паўвыспа Індастан і выспа Цэйлон з шэрагам больш дробных выспаў. Паўднёвая Азія займае тэрыторыю 4,5 млн. кв.км. (10% усёй Азіі і 3% усёй сушы), але яе насельніцтва (каля 1,4 млрд. чалавек) складае 40 % насельніцтва Азіі і 22% насельніцтва свету. У дадзеным рэгіёне знаходзяцца наступныя краіны: Рэспубліка Індыя, Рэспубліка Бангладэш, Ісламская Рэспубліка Пакістан, Рэспубліка Шры Ланка, Каралеўства Бутан і Мальдзіўская Рэспубліка.

У Паўднёвай Азіі пераважаюць трапічныя і субтрапічныя (у прадгор'ях) кліматычныя ўмовы, у выніку чаго на значнай частцы рэгіёна выпадае шмат ападкаў. Аднак, на паўночным-захадзе і захадзе субкантынента (Белуджыстан, Сінд) знаходзяцца засушлівыя, пустынныя вобласці.

Вельмі багатыя і разнастайныя флора і фауна Паўднёвай Індыі. На думку аўтарытэтнага біёлага М.Вавілава, менавіта ў дадзеным рэгіёне былі культываваныя важнейшыя сельскагаспадарчыя культуры. За некалькі тысячагоддзяў да нашага часу тут вырошчвалі рыс, пшаніцу, цукровы трыснёг, бабовыя, маслічныя і тэхнічныя культуры.

Дагэтуль застаецца спрэчным пытанне, ці ўваходзіла Паўднёвая Індыя ў зону пачатковага антрапагенэзу. Як мяркуюць даследчыкі, ужо каля 1 млн. год таму назад на поўдні Індастана жылі людзі. Аднак пэўныя звесткі пра этнічны склад насельніцтва адсутнічаюць да III – II тыс. да н.э., калі на дадзеныя тэрыторыі пачалі пранікаць і рассяляцца плямёны, што размаўлялі на дравідзійскіх мовах і мовах мунда.

У II тыс. да н.э. у Паўночнай Індыі пачалі рассяляцца паўднёвыя еўрапеоіды-арыі, якія размаўлялі на індаарыйскіх мовах. Індаарыі былі жывёлаводамі і аселымі земляробамі і значна пераўзыходзілі дравідзійскае насельніцтва паводле гаспадарча-культурнага развіцця. Арыі пачалі пра-

соўванне на поўдзень, выпцяняючы мясцовае насельніцтва, і стварылі шэраг дзяржаў з складанай (каставай) структурай грамадства і высокай духоўнай культурай.

На паўночным-усходзе Індастана яшчэ ў старажытнасці фармаваліся мангалоідныя паводле антрапалагічнага тыпу групы, якія размаўлялі на мовах тыбецка-бірманскай сям'і.

У сярэдзіне I тыс. да н.э. на выспу Шры Ланка перасяліліся продкі сучасных сінгалаў, якія размаўлялі на індаарыйскіх мовах. Амаль адначасова з імі туды пранікаюць дравіды, продкі тамілаў. Перасяленцы вельмі цесна кантактуюць з карэнным вядоідным насельніцтвам, у выніку чаго яно было ў значнай ступені асімілявана.

Паводле **антрапалагічнай класіфікацыі**, насельніцтва поўначы Індастана належыць да паўднёвых еўрапеоідаў. Антрапалагічны тып дравідаў (поўдзень Індастана) спалучае паўднёвыя еўрапеоідныя і аўстралоідныя рысы. На паўночным-усходзе Паўднёвай Азіі пражывае мангалоіднае насельніцтва. Вельмі шмат пераходных і змяшаных антрапалагічных тыпаў. Да ліку маларослых аўстралоідных пігмейскіх народаў могуць быць аднесены андамандцы. Прадстаўнікі вядоіднага антрапалагічнага тыпу аўстралоіданай расы – веды, фізічныя рысы якіх фіксуюцца ў многіх сучасных антрапалагічных груп Паўднёвай Азіі.

Моўная класіфікацыя падзяляе мовы рэгіёна на некалькі асноўных груп. Найбольш прадстаўнічай у колькасным плане з'яўляецца *індаеўрапейская моўная сям'я* (2/3 усяго насельніцтва Паўднёвай Азіі), якая падзяляецца на індаарыйскую і іранскую галіны. Да моў індаарыйскай галіны належаць хіндзі (афіцыйная мова Рэспублікі Індыя), урду (афіцыйная мова Пакістана), бенгалі (афіцыйная мова Бангладэш), непалі (афіцыйная мова Непала), сенгальская (афіцыйная мова Шры Ланкі), пенджабская, маратхская і інш. Да іранскай галіны адносяцца мовы пушту, белуджская і інш.

Дравідзійская сям'я уключае такія мовы, як тэлугу, тамільская, канара і шэраг больш дробных. На мовах *аўстраазіяцкай і кітайска-тыбецкай сем'яў* размаўляе параўнальна невялікая частка насельніцтва паўднёвай Азіі.

Гаспадарча-культурныя тыпы Паўднёвай Азіі

Разнастайнасць прыродна-кліматыхных умоў рэгіёна абумовіла і разнастайнасць гаспадарча-культурных тыпаў і падтыпаў.

Ворыўнае земляробства ў спалучэнні з жывёлагадоўляй і рамеснай вытворчасцю з'яўлялася найбольш распаўсюджаным гаспадарча-культур-

ным тыпам яшчэ да пачатку нашага часу. У раннефеадальны час ворыўнае земляробства стала пануючым гаспадарча-культурным тыпам у Паўднёвай Азіі. Разам з тым, ад старажытнасці і да нашага часу ворыўнае земляробства ў рэгіёне ўключае ў сябе мноства тыпаў і падтыпаў.

Земляробчыя вобласці размешчаны пераважна па пладародных далінах рэк Індыі, Пакістана, Бангладэш, Шры Ланкі, па прадгор'ях і далінах Непала. Здавён земляробамі з'яўляюцца ўсе індаеўрапейскія народы. Асноўныя сельскагаспадарчыя культуры: рыс (на поўначы – пшаніца), прасяныя, бабовыя. Вялікае значэнне маюць плантацыйныя і тэхнічныя культуры: бавоўна, цукровы трыснёг, джут, маслічныя, каучуканосы, какосавая пальма, а таксама гарбата. Большасць культур мае экспартнае значэнне.

Індыя займае першае месца ў свеце па пагалоўі буйной рагатай жывёлы. Аднак, размова ідзе пра непрадуктыўны статак, але пра вялізную колькасць жывёлы (кароў), забіваць якую не дазваляюць рэлігійныя прадпісанні індуізма.

Ворыўнае земляробства Паўднёвай Азіі ўключае ў сябе менш развіты падтып, уласцівы плямёнам санталаў і гондаў у Цэнтральнай Індыі. Яны карыстаюцца прымітыўнымі арашальнымі сістэмамі і менш дасканалымі прыладамі працы. Гаспадарка носіць экстэнсіўны, малатаварны характар. Пры гэтым, у жыцці плямёнаў захоўваецца мноства архаічных рыс побытавай і духоўнай культуры.

Гаспадарча-культурны тып качавых і паўкачавых жывёлаводаў склаўся на рубяжы нашай эры на паўночным-захадзе Паўднёвай Азіі, у засушлівых і пустынных абласцях. Гэты тып гаспадарання даволі шырока распаўсюджаны ў сучаснасці сярод бялуджаў і пуштунаў. Іх гаспадарка заснавана на развядзенні дробнай рагатай жывёлы, коней, вярблюдаў і сезонных перакачоўках, падобных на перакачоўкі жывёлаводаў Заходняй Азіі. Пшаніцу, рыс і іншыя прадукты земляробства качэўнікі атрымліваюць узамен на прадукты жывёлагадоўлі. Займаюцца яны таксама транспарціроўкай караванаў і іншымі дапаможнымі відамі гаспадарчай дзейнасці.

Гаспадарча-культурны тып матыжных земляробаў быў шырока вядомы ў старажытнасці, але не страціў свайго значэння і ў наш час. Вылучаюцца дзве яго разнавіднасці: матыжнае земляробства з выкарыстаннем штучнага арашэння і больш архаічнае ляднае земляробства на выпаленых дзялках лесу.

Матыжныя земляробы, якія вядуць ірыгацыйную гаспадарку, даволі часта апрацоўваюць тэрасныя палі (бхоціі Непала, кхасі Асама). Часам, матыжнае земляробства спалучаецца з ворыўным. Санталы, гонды, нага вырошчваюць рыс, проса, бабовыя, гародніну і тэхнічныя культуры. У кхасі і нага значнае развіццё атрымала саадаводства.

Ляднае матыжнае земляробства захоўваецца ў некаторых лясных і горных гондаў, горных мунда, палаянаў і ўладанаў Паўднёвай Індыі, горных бхоціяў Непала і інш. Яшчэ 100 – 150 год таму ляднае земляробства вялося на вялікіх плошчах, але ў выніку прыняцця прыродаахоўчага заканадаўства і забароны на выпал лясоў, вобласці распаўсюджання гэтага гаспадарча-культурнага тыпу нязменна скарачаюцца. Значную дапаможную ролю ў разгляданых народаў адыгрывала і адыгрывае дагэтуль паляванне, збіральніцтва і рыбалоўства. Нярэдка збіральніцтва вядзецца ў вузкасפעцыялізаванай форме, калі нарыхтаваныя каучук, камфара і каштоўная драўніна прадаюцца скупшчыкам.

Своеасаблівы гаспадарча-культурны тып, заснаваны на *абшчыннай адгоннай жывёлагадоўлі*, да нядаўняга часу бытаваў у тода Нільгірыйскіх гор. Яны гадавалі буйную малочную жывёлу, якая з'яўлялася ўласнасцю ўсёй грамады. Самі тода жывуць асела, а малочныя статкі групы пастухоў адганяюць на сезонныя пашы. Малочная прадукцыя была прадметам абмену з земляробчымі народамі, ад якіх тода атрымлівалі раслінную ежу і іншыя тавары.

Найбольш старажытны і архаічны *гаспадарча-культурны тып паляўнічых, збіральнікаў і рыбаловаў* быў шырока распаўсюджаны ў Паўднёвай Азіі, але цяпер захаваўся толькі ў андамандцаў і часткі “горных” ведаў. Промысел адбываецца на строга вызначаных участках трапічнага лесу, дзе збіраецца ўсё, што можа быць выкарыстана для харчавання. Практыкуецца рыбная лоўля, паляванне на марскіх чарапах і іншых жывёл. Гэтыя плямёны маюць складаны арсенал паляўнічых прылад, сярод якіх вылучаецца S-падобны андамандскі лук і вялікі асартымент стрэл для розных відаў палявання. Распаўсюджаным заняткам было першабытнае бортніцтва – пошук дуплаў з дзікімі пчоламі і здабыванне адтуль мёду. Метал гэтыя народы здабываць не ўмелі і атрымлівалі яго пасродкам “нямога абмену” (без непасрэднага кантакту бакоў) ці, як андамандцы, здымаючы жалеза з караблёў, што пацярпелі крушэнне, і апрацоўваючы яго халодным “неалітычным” спосабам.

Заданні для самастойнай падрыхтоўкі

1. Ахарактарызуйце спецыфічныя рысы традыцыйнай матэрыяльнай культуры народаў Паўднёвай Азіі.
2. Пазначце адметнасці сацыяльнай арганізацыі народаў Індыі, патлумачце прычыну іх фармавання.
3. Ахарактарызуйце этна-рэлігійныя асаблівасці духоўнай культуры народаў Паўднёвай Азіі.

Інфармацыйны дадатак Каста “недатыкальных” у Індыі

У Індыі лёс чалавека вызначае каставая сістэма. Ад самага нараджэння кожны індыец ведае, на што ён мае права, карацей кажучы – ці ён брахман, кшатрыі, вайш’я, шудра, ці ачхут – недатыкальны. Брахманы належаць да самай высокай касты, недатыкальныя – да ніжэйшай. На іх прыходзіцца самая цяжкая і няўдзячная праца. Але ці пачуваюцца яны самі “прыніжанымі і зняважанымі”?

Больш за 2 тысячы гадоў таму ў Індыі сфармавалася вядомая сістэма, падзяліўшая грамадства на замкнёныя прафесійныя групы. Ад тых часоў кожны індыец нараджаецца членам адной з іх, усё жыццё займаецца прадвызначанай работай, якой займаўся яго продкі, і не мае ніякай магчымасці змяніць свой лёс. Законы жыцця кожнай касты запісаны ў рэлігійна прававых тэкстах (дхармашастрах) і ў той ці іншай ступені выконваюцца дагэтуль.

Да недатыкальных (на хіндзі – ачхут) адносяцца тыя, хто выконвае цяжкую фізічную працу, напрыклад – прыбіральшчыкі і гарбары. А яшчэ – рыбакі, мяснікі, прастытуткі, вандроўныя артысты, вулічныя рамеснікі. Самым цяжкім у іх становішчы спрадвеку была не беднасць, але сацыяльная ізаляцыя. Закон забараняў ім харчавацца ў звычайных сталовых, насіць святочнае адзенне, браць вадзі з грамадскіх калодзежаў, працаваць на зямлі і атрымліваць адукацыю. Лічыцца, што недатыкальныя нясуць на сабе “бруд” сваёй прафесіі і могуць зняважыць сваім дотыкам чалавека альбо ежу, а сваёй прысутнасцю – дом альбо храм.

Вядома, кожнай традыцыі можна знайсці рацыянальнае тлумачэнне. У Індыі, як вядома, пытанні гігіены з’яўляюцца пытаннем жыцця і смерці. Тыя, хто займаецца бруднай работай, – патэнцыйныя разносчыкі заразы. Аднак з цягам часу справа зайшла значна далей, чым проста разумнае абмежаванне кантактаў. Так, у некаторых паўднёвых раёнах нячыстымі былі абвешчаны не толькі дотык, але нават цені і сам выгляд недатыкальнага, і ім пад страхам смерці забаранялася выходзіць з дому ўдзень.

Дык чаму гэтыя людзі на працягу стагоддзяў падпарадкоўваюцца такім жорсткім законам жыцця? Адказ заключаецца ў выключнай рэлігійнасці пераважнай большасці індыйцаў. Больш за 80% насельніцтва краіны вызнае індуізм, у аснове якога – ідэалогія дхармы. Гэтае шматграннае паняцце ўключае ў сябе катэгорыі маралі, права і вызначае кола абавязкаў кожнага чалавека. Іх выкананне забяспечвае шчасце ў наступным зямным жыцці. Для дасягнення святасці зусім неабавязкова сыходзіць у манастыр,

пактыкаваць аскезу і шматгадзінныя малітвы. Дастаткова проста строга наследаваць сваёй дхарме, ісці шляхам продкаў. Насупраць, невыкананне дхармы вядзе да пакутаў у будучым жыцці. Страх перад імі нагэтулькі моцны, што пераважае усе перавагі раўнапраўя.

Падобная ідэалогія не проста дазваляе ніжэйшым кастам змірыцца са сваім становішчам як з дадзенасцю, але і тлумачыць яго першاپрычыну. Калі ж ты пакорай і цяжкай працай здолееш выкупіць свае грахі, то ў далейшых перараджэннях зможаш узяцца троху вышэй па каставай лесвіцы.

Сёння колькасць харыджан (“божыя людзі” – назва недатыкальных, уведзеная Махатмай Гандзі) у Індыі пераўзыходзіць па колькасці ўсё насельніцтва Расіі і складае 16 % ад мільярднага насельніцтва краіны. Безумоўна, за апошнія паўстагоддзя нешта перамянілася. З тых часоў, калі ніжэйшыя касты абараняе канстытуцыя (1936), ім адкрыты доступ у храмы, крамы і розныя забаўляльныя ўстановы. У вёсках ім дазволена карыстацца калодзежамі і апрацоўваць зямлю. Больш таго, у асобным артыкуле гаворыцца, што дзяржава бярэ недатыкальных пад сваю апеку, бясплатна выдзяляе і гарантуе ім пэўны адсотак месцаў не толькі ў органах улады, але і ва універсітэтах. Што казаць, калі з 1997 па 2002 год нават прэзідэнтам Індыі быў “недатыкальны” – Качарыл Раман Нараянан.

І ўсё ж адна справа – закон, а другая – жыццё. Адна справа – дзяржаўныя чыноўнікі, другая – сяляне, для якіх асновай жыцця застаецца закон продкаў, дхармашастры. Так, недатыкальных пусцяць у кавярню, але есці там яны будуць са спецыяльнага посуду. Так, ім можна купляць у крамах, але адмысловым чынам: яны кажуць, што ім трэба, кладуць грошы на парог і з парога ж забіраюць свой тавар. Так, іх дзеці могуць хадзіць у школу, аднак не маюць права самастойна наліць сабе вады – каб не зняважыць яе – і абавязаны чакаць, пакуль ім не дапаможа прадстаўнік другой касты. Усё гэта – нягледзячы на тое, што паводле закона 1955 г., у любых выпадках дыскрымінацыі, ці то забарона на ўваход у храм, ці то забарона карыстацца ў кавярні звычайным посудам, парушальнік мусіць быць пакараны турэмным зняволеннем да 6 месяцаў ці буйным грашовым штрафам. Нават славесная абраза гэтых людзей забаронена, хаця ў апошні час усё больш распаўсюдзілася слова “даліт” – папіраемы нагамі.

Людзі, не вельмі адукаваныя, і да сёння нагэтулькі баяцца рытуальна забрудзіцца, што не прымуць ваду з рук недатыкальнага, нават паміраючы ад смагі. Аднак, апрача рэлігійных прычын падобныя адносіны маюць і прагматычны грунт. Калі ніжэйшыя касты атрымаюць рэальнае раўнапраўе, то хто тады будзе выконваць за іх усю брудную работу? Наўрадці

нехта дабраахвотна пагодзіцца чысціць выграбныя ямы, прыбіраць трупы жывёл з гарадскіх вуліц. Таму, каб недатыкальныя не аселі на зямлі, ім часта падсоўваюць кепскія неўрадлівыя ўчасткі, а школы для іх дзяцей падпальваюць.

Харыджане – толькі адно звяно вялікай каставай праблемы. Як паказвае жыццё, прасцей змяніць рэлігію, чым змагацца з сістэмай прадвызначэння. Людзі даволі масава пераходзяць з індуізму ў будызм, іслам ці хрысціянства, і іх становішча ў індыйскім грамадстве аўтаматычна паляпшаецца: мусульманіну ў вёсцы карыстацца калодзежам можна рэальна, а недатыкальнаму – толькі на паперы.

Пра кансалідацыю недатыкальных дзеля барацьбы за свае правы размова не ідзе. Бо ўнутры іх таксама існуе іерархія – адны лічацца “чысцейшымі”, другія – “бруднейшымі”. На самым нізкім узроўні – чысцільшчыкі выграбных ям і прыбіральняў. Свая іерархія існуе нават у межах канкрэтнай касты. Так, сярод гарбароў найгоршае становішча ў тых, хто здымае скуры з трупаў жывёл і займаецца іх першаснай апрацоўкай. Усё гэта перашкаджае харыджанам адчуць сябе таварышамі па няшчасці і перайсці ў наступленне.

З другога боку, большасць недатыкальных задаволена сваёй жыццёвай доляй, бо яшчэ з дзяцінства засвоіла прынцыпы структуры і іерархіі каставай сістэмы. Якая мае і свае плюсы – чалавек забяспечаны работай і падтрымкай братоў па касце да самай смерці. А што датычыцца жорсткай пазіцыі артадаксальных брахманаў, то харыджане і самі не надта жадаюць кантактаваць з імі і нават пасмейваюцца над іх ляютнасцю і няздатнасцю да фізічнай працы.

Калі ўжо на тое пайшло, у Індыі недатыкальныя – далёка не самыя няшчасныя людзі. Самы незайздросны лёс у ўдоваў, якія не маюць права працаваць, абавязаны галіць галаву і насіць простую адзежу, могуць мець кантакты толькі з бліжэйшымі сваякамі. Лічыцца, што кантакты з удавой наклікаюць на чалавека страшэнныя праклёны – страшнейшыя за тыя, якія можа прынесці недатыкальны...

Паводле: Кузнецов, Д. Отверженные // Вокруг Света. – 2007. – № 8.

Пытанні на засваенне матэрыялу

1. Чым абумоўлена існаванне каставай сістэмы ў Індыі?
2. Які сацыяльны і прафесійны статус маюць ачхут у індыйскім грамадстве?

3. Чаму юрыдычныя і рэальныя правы недатыкальных так моцна разыходзяцца?

4. Якім чынам можна можна выйсці з каставых сацыяльных адносін і чаму большасць недатыкальных не хоча гэтага рабіць?

6.3. Народы Паўднёва-Усходняй Азіі

У склад Паўднёва-Усходняй Азіі ўваходзяць паўвыспа Індакітай з Малакай і Сінгапурам, Інданезійскі (Малайскі) архіпелаг, Ірыян-Джая (заходняя частка выспы Новая Гвінея) і Філіпінскія выспы. Агульная плошча рэгіёна складае каля 4 млн. кв. км., насельніцтва налічвае каля 600 млн. чалавек (8% насельніцтва Зямлі). Паўднёва-Усходняя Азія складаецца з мацерыковай і астраўной частак, характарызуецца моцна перасечаным рэльефам і пераважнай часткай знаходзіцца ў трапічным поясе. У старажытнасці амаль уся тэрыторыя была пакрытая трапічнымі лясамі, але ў выніку падсечна-агнявога (ляднага) земляробства і вырубкі каштоўных парод дрэваў плошчы лясоў значна скараціліся.

Паўднёва-Усходняя Азія ўваходзіць у зону пачатковага антрапагенэза, пра што сведчаць знаходкі піцекантрапа на Яве. Археалагічныя дадзеныя сведчаць, што ў рэгіёне існавалі даволі развітыя культуры каменнага веку. У глыбокай старажытнасці Паўднёва-Усходняя Азія злучала Азіяцкі кантынент з Аўстраліяй і ўяўляла з сябе мост, па якім у познім палеаліце адбывалася засяленне апошняй.

Этнічны склад большасці рэгіёнаў Паўднёва-Усходняй Азіі істотна адрозніваўся ў старажытнасці ад сучаснага. Да канца III тыс. да н.э. насельніцтва Малайскага архіпелага, Малакі і Філіпін адносілася да аўстралоіднай расы. У наш час архаічныя антрапалагічныя рысы захоўваюцца ў аэта Філіпін, семангаў Малакі і папуасаў Ірыян-Джая.

У першай палове II тыс. да н.э. у рэгіён пачынаецца пранікненне паўднёвых мангалоідаў, аўстранезійцаў паводле моўнай прыналежнасці. Міграцыі мангалоідаў расцягнуліся на працяглы час, да пачатку нашага часу. Вынікам гэтых працэсаў стала ўтварэнне разнастайных расавых тыпаў, этнічных груп і паступовая перамога аўстранезійскіх моваў. Каля сярэдзіны I тыс. н.э. стала фармавацца складаная этнічная супольнасць малайцаў, прадстаўнікі якой шырока расселены ў Інданэзіі і на Малаке.

У пачатку нашага часу адбываецца перасяленне на Яву і Суматру пэўнай колькасці выхадцаў з Паўднёвай Азіі і як вынік гэтага – распаўсюджанне еўрапеоідных рысаў сярод некаторых этнічных груп, новых рэлігій (брахманізм, індуізм, будызм) і многіх культурных навыкаў. З XI –

XII стст. у Інданэзію пачынае пранікаць іслам, які ўрэшце рэшт выцясніў усе астатнія рэлігіі.

Паводле **моўнай класіфікацыі** народы Паўднёва-Усходняй Азіі належаць да *кітайска-тыбецкай* (падзяляецца на кітайскую і тыбета-бірманскую групы), *тайскай* (сіамцы, лао, шань), *аўстраазіяцкай* (в'еты, кхмеры, моны, семангі) і *аўстранэзійскай* (інданэзійцы, філіпінцы) сем'яў.

Гаспадарча-культурныя тыпы Паўднёва-Усходняй Азіі

У Паўднёва-Усходняй Азіі распаўсюджаны самыя разнастайныя віды гаспадарчай дзейнасці, існуе вялікая разнастайнасць гаспадарча-культурных тыпаў – ад вельмі прымітыўных да высокаразвітых.

Вандроўныя паляўнічыя і збіральнікі. Гэты архаічны гаспадарча-культурны тып бытаваў у горных раёнах Малакі, Суматры, Явы і Філіпінаў яшчэ ў пачатку XX ст. Вандроўным паляваннем і збіральніцтвам займаліся невялікія племянныя групы: семангі (Малака), сеноі (Суматра), кубу (Ява), аэта (Філіпіны). Здабыванне сродкаў існавання было звязана для іх з вялікімі цяжкасцямі, бо харчовыя рэсурсы трапічных лясоў даволі бедныя. З-за пастаяннага недахопу харчавання ў ежу выкарыстоўвалі практычна ўсё ядомае. Скрайняя экстрэнсіўнасць падобнага тыпу гаспадарання, беднасць харчовых рэсурсаў патрабавалі надзвычай вялікіх прамысловых угоддзяў. Групы паляўнічых і збіральнікаў не маглі пракарміцца на адным месцы і вымушаны былі пастаянна вандраваць у пошуках здабычы. Амаль увесь дзень яны перамяшчаліся ў трапічным лесе, спыняючыся толькі для адпачынку і начлегу. Кожная група рухалася па сваіх “уладаннях” канцэнтрычнымі коламі, вяртаючыся на пройдзенае месца толькі праз некалькі месяцаў, калі там натуральным чынам аднаўляліся харчовыя рэсурсы. Апрача палявання і збіральніцтва гэтыя народы займаліся вырабам зброі, упрыгожання, цыновок, посуду з дрэва, каменя, костак і ракавін. Металургія і ганчарства ім былі неведомыя. Пры гэтым пэўнымі металічнымі вырабамі (наканечнікі коп'яў, упрыгожанні) яны карысталіся, але атрымлівалі іх ад суседзяў у гатовым выглядзе. Абмен, ва ўмовах ізаляванасці паляўнічых груп на вялізных абшарах трапічных лясоў, меў абмежаванае распаўсюджанне і, як правіла, адбываўся ў “нямой” форме, без непасрэднай сустрэчы абодвух бакоў.

У наш час вандроўныя паляўнічыя і збіральнікі усё часцей пераходзяць да прасцейшых формаў матыжнага земляробства і апрацоўваюць невялікія ўчасткі зямлі пад пасевы галоўным чынам клубневых раслін.

Матыжнае земляробства ў Паўднёва-Усходняй Азіі вядзецца ў ляднай форме, калі пасля завяршэння сезону дажджоў мужчыны высакаюць дзялку лесу і спальваюць ссечаныя дрэвы. На атрыманых лядах і ўгноеных попелам участках палкамі ці матыгамі выкопваюць ямкі, у якія саджаюць рыс, кукурузу ці клубневыя. Гэтую частку работы выконваюць жанчыны. У залежнасці ад традыцый і навыкаў насенне альбо прыкопваецца, альбо пакідаецца незасыпаным. У апошнім выпадку, частка сям'ян знішчаецца птушкамі, што значна збядняе будучы ўраджай. Далёка не ўсе матыжныя земляробы даглядаюць пасевы, у выніку чаго палеткі зарастаюць трапічнай расліннасцю і ўраджай атрымліваецца вельмі нішчымны. Гэта змушае займацца дадатковымі промысламі: паляваннем, рыбалоўствам, збіральніцтвам. Апошняе часта носіць спецыялізаваны характар, калі прадметам промыслу з'яўляюцца камфара, каучук, а таксама скуру змей – асабліва папулярны на мясцовых рынках тавар. Аднак, знішчэнне вялікіх колькасцяў змей мае зваротны эфект – павялічэнне папуляцыі грызуноў, якія знішчаюць пасевы і ўраджай.

Праз два-тры гады, калі распрацаванае поле канчаткова зарастае і страчвае сваю ўрадлівасць, распрацоўваюцца новыя ляды на большай адлегласці ад паселішча. У выніку палі настолькі аддаляюцца ад вёскі, што яе даводзіцца таксама пераносіць.

У наш час матыжным земляробствам займаецца даволі значная колькасць этнічных груп: частка горных манаў і кхмераў, горныя таі, частка нага ў Індакітаі, большасць даякаў ў Інданэзіі і Малайзіі, папуасы Заходняга Ірыяна і інш.

Асноўным заняткам пераважнай большасці насельніцтва Паўднёва-Усходняй Азіі з'яўляецца *ворыўнае земляробства*. Спрыяльныя прыродныя ўмовы – урадлівыя глебы, вільготны і гарачы клімат – дазваляюць весці інтэнсіўную гаспадарку і атрымліваць па два ўраджаі на год. Галоўная харчовая культура ў дадзенам рэгіёне – рыс. Вырошчваюць таксама бабовыя, клубневыя, кукурузы і тэхнічныя культуры.

Земляробства вядзецца ў паліўнай і заліўнай формах на раўнінах і на тэрасах па схілах гор. Вада з крыніц на вяршыні выкарыстоўваецца спачатку для арашэння спачатку верхніх, а потым ніжніх тэрас.

Заданні для самастойнай падрыхтоўкі

1. Ахарактарызуйце асаблівасці традыцыйнай матэрыяльнай культуры народаў Паўднёва-Усходняй Азіі.
2. Пазначце спецыфічныя рысы духоўнай культуры народаў усходне-азіяцкага рэгіёна.

Інфармацыйны дадатак Рыс у жыцці балійцаў

Даведка: Балі – адна з самабытнейшых выспаў Інданэзіі, дзе захавалася каларытная культура, якая ўвабрала ў сябе элементы брахманізма, індуізма, будызма і традыцыйных вераванняў.

Рытм жыцця балійца суаднесены з прыроднымі рытмамі і воляю багоў. Гэты рытм мае мноства праяўленняў, але найбольш выразна і сутнасна ён праяўляецца ў адносінах да рысу. Адзін чалавек, які вельмі добра ведае Балі, сказаў: “Рыс – гэта жыццё. Рыс – гэта Балі. Ён сімвалізуе як зямное жыццё, так і нябесны вырай”.

Той, хто бачыў балійца, які мае справу з рысам – на полі, пры зборы ўраджаю, на свяце, падчас прыгатавання рысу, калі ён гатуе ахвярапрынашэнне з рысу і калі ўскладае яго, – той зразумее, што адносіны балійца да рысу – гэта не проста адносіны чалавека да свайго прадукта харчавання.

Рыс успрымаецца балійцам як нешта боскае, можа быць як пупавіна, якая на працягу ўсяго жыцця злучае чалавека з багамі, а пасля яго смерці застаецца ежай душы. Пры шматлікіх рытуалах ачышчэння душы, у часе начных трапез жывых з душамі памёрлых таксама падаюць рыс.

З моманту высадкі саджанцаў на полі і да збору ўраджаю рыс акружаецца клопатам і ўвагай. Паколькі гэта боская расліна – дар святой зямлі, усе фазы яго росту суправаджаюцца шматлікімі рытуаламі. Святы збору ўраджаю і свяшчэннае арашэнне палеткаў пасля яго збору арганічна зліваюцца і рытмічна змяняюць адзін аднаго. Рыс, а таксама вада прысутнічаюць ва ўсіх балійскіх святах і рытуалах. Не тая вада, якую пускаюць на палі таварыствы па размеркаванні, а перш за ўсё *ціртха* – святая вада, без якой, згодна з верай балійцаў, не ўзыйдзе ніводная расліна.

Яшчэ да таго як канчаткова будзе вызначаны парадак арашэння палеткаў для чарговай сяўбы, абраныя мужчыны выпраўляюцца па краіне, каб са святых крыніц і ручаёў, злучаных са свяшчэнным возерам Батур, узяць самай багаслаўленай для палёў святой вады і прынесці яе ў храм рысу, дзе ёю з урачыстымі абрадамі асвецяць алтар. Потым частка святой вады па кроплях размяркоўваецца па палях, каб такім чынам выкарыстаць усе магчымасці асвячэння.

Пачатак работ на рысавых палях вызначаецца жрацамі і знаўцамі зорак, таму што ад гэтага залежыць паспяховае развіццё раслін і збор ураджаю. Калі падыходзіць належны момант, самыя буйныя, адборныя мяцёлкі рысу з апошняга ўраджаю кладуць у грады для прарастання зерня. Гэта

працэдура суправаджаецца малітвамі і невялікімі ахвярапрынашэннямі. Прыблізна праз месяц, калі маладыя расліны дасягнуць 20 см, іх групамі па 4 – 6 саджанцаў акуратна перасаджваюць у загадзя падрыхтаваную глебу. Гэтай рабоце таксама папярэднічаюць складаныя рытуалы. Ахвярапрынашэнні мусяць быць прыемныя для багіні рысу, бо тады яна паспрыяе, каб малады рыс хутчэй рос.

Гірлянды кветак і невялікія пірожныя з рысу, у якія ўтыкаюць курыцельныя палачкі, прызначаныя для астатніх багоў, ад якіх таксама чакаецца дапамога. Духам пекла ахвяруюць пальмавае віно і рысавую гарэлку. Аднак, каб злыя духі не паводзілі сябе на палях надта вольна, то па межах палеткаў запальваюць шалупінне какосавага арэха, каб пасля алкагольнага пачастунку хуценька прагнаць пькельных гасцей.

Гледзячы на палі з маладымі, пшчотна-зялёнымі саджанцамі рысу, балійцы гавораць: “Багіня рысу цяжарная”. У гэты час на палетках ставяць бамбукавыя палкі, расшчэпленыя зверху. У расшчэп устаўляецца плеченая талерка, прызначаная для ахвярапрынашэнняў: тонкіх хустак, садавіны, рысавых пірожных. Сюды таксама прыносяць стравы, якія асабліва любяць цяжарныя жанчыны, – салёную садавіну, фаршыраваны перац, крабаў, розныя слодычы.

Неўзабаве пасля вяселля Багіні рысу кветачкі на растках пачынаюць блякнуць і зеляніна рысавых сцяблін пераходзіць у золата, якое спрачаецца сваёй яркасцю з самім сонцам...

Паводле: Улиг, Г. Бали – остров живых богов. М., 1991. – С.90 – 92.

Пытанні на засваенне матэрыялу

1. Чым можна патлумачыць рэлігійнае ўшанаванне рысу ў балійцаў?
2. Чаму вялікую ролю ў кульце рысу адыгрывае вада? Пракаментуйце свой адказ.

6.4. Народы Усходняй Азіі

На тэрыторыі Усходняй Азіі, якая займае 1/4 частку Азіі, размешчаны Кітайская Народная Рэспубліка, Мангольская Народная Рэспубліка, Карэйская Народна-Дэмакратычная Рэспубліка, Рэспубліка Карэя, Японія. У рэгіёне пражывае 1/4 частка ўсяго насельніцтва Зямлі. На вялізнай прасторы Усходняй Азіі назіраецца значная разнастайнасць прыродных умоваў. Рэльеф складаны: у заходняй частцы – найвышэйшыя ў свеце горныя

сістэмы, ва ўсходняй – невысокія горы, якія чаргуюцца з далінамі. Усходняя частка рэгіёна знаходзіцца ў трох прыродных паясах – умераным, субтрапічным і трапічным. На раўнінах цэнтральнай часткі пераважаюць паўпустыні, на захадзе – пустыні.

Ужо ў I тыс. да н.э. на Сярэднекітайскай раўніне завяршыўся працэс складвання старажытнакітайскага этнаса, што стала перадумовай для палітычнага аб'яднання старажытнакітайскіх царстваў, якія існавалі ў басэйнах рэк Хуанхэ і Янцзы, і ўтварэння цэнтралізаваных імперый Цынь і Хань. Прыкладна ў гэты час у стэпах Манголіі складваецца этнічная супольнасць алтаямоўных качэўнікаў сюну. У выніку працяглых войнаў з Ханьскай імперыяй сюну апынуліся падзеленымі на дзве часткі: адна апынулася ў межах кітайскай дзяржавы і была з цягам часу асімілявана; другая – перамясцілася на паўночны-захад і пазней стала вядома пад імем гунаў. На змену сюну ў лесастэпавую зону Манголіі ў I – III стст. н.э. прыйшлі манголамоўныя сяньбійцы. Прыкладна ў гэты час узнікаюць першыя дзяржаўныя ўтварэнні на тэрыторыі Карэі (царствы Часон і Кагурэ) і Японіі (дзяржава Ямата). Ужо да VII – XII стст. на тэрыторыі Усходняй Азіі склаліся ўсе асноўныя народы, якія могуць разглядацца ў якасці непасрэдных продкаў сучаснага насельніцтва рэгіёна.

Моўная класіфікацыя. Ва Усходняй Азіі прадстаўлены 5 буйных моўных сем'яў – алтайская, кітайска-тыбецкая, аўстранэзійская, тайская і аўстраазіяцкая. *Алтайская сям'я* падзяляецца на тры асноўныя групы: цюркскую (уйгуры, казахі, кіргізы); мангольскую (манголы); тунгуса-маньчжурскую (маньчжуры, эвенкі і арачэны). *Кітайска-тыбецкая сям'я* падзяляецца на дзве групы: кітайскую і тыбета-бірманскую (тыбетцы, хані, насі, лісу і інш. народы паўночна-заходняй часткі Кітая). *Аўстраазіяцкая сям'я* прадстаўлена групамі мяо-яо і мон-кхмер. *Тайская сям'я* падзяляецца на тры групы: тай, кадай і кам-суй (народы Паўднёвага і Паўднёва-Заходняга Кітая). *Аўстраазіяцкая сям'я*, на мовах якой размаўляюць у асноўным па-за межамі рэгіёна, прадстаўлена мовамі карэннага насельніцтва выспы Тайвань.

Паводле **антрапалагічнай класіфікацыі**, пераважная большасць насельніцтва Усходняй Азіі належыць да мангалоіднай расы, першпачатковае фармаванне якой адбывалася менавіта ў гэтым рэгіёне. У сваю чаргу, вялікая мангалоідная раса падзяляецца на дзве малых: ціхаакеанскую і кантынентальную.

Своеасаблівым з'яўляецца антрапалагічны тып айнаў (в.Хакайда), якія вылучаюцца адноснай светласкурасцю і моцна развітым трапічным валасяным пакровам. Айны з'яўляюцца адзіным народам на тэрыторыі

Усходняй Азіі, у фізічным тыпе якога пераважаюць аўстралоідныя (хаця і значна трансфармаваныя) рысы.

На заходняй перыферыі арэала кантынентальных мангалоідаў распаўсюджаны тыпы, якія склаліся ў працэсе метысацыі з еўрапеоідамі (уйгуры, часткова – казахі).

Гаспадарча-культурныя тыпы Усходняй Азіі

Большасць гаспадарча-культурных тыпаў, якія бытавалі ў мінулым у народаў рэгіёна, на сённяшні момант значна змяніліся і могуць быць аб'яднаныя ў 4 групы.

Гаспадарча-культурны тып пал'яўнічых, збіральнікаў і рыбаловаў – гістарычна самы старажытны на тэрыторыі Усходняй Азіі. Ён узнік яшчэ ў эпоху мезаліту, але ў чыстым выглядзе не захавалася ў ніводнага народа. Пэўныя рысы гэтага тыпу гаспадарання можна заўважыць у мон-кхмерскіх народаў Кітая (кава, бэнлун, булан). У паўночна-ўсходняй частцы рэгіёна яшчэ да нядаўняга часу існавалі спецыфічны гаспадарча-культурны тып *збіральнікаў і рыбаловаў ўмеранага поясу* (айны, хэчжэ).

З эпохай неаліту звязана фармаванне *гаспадарча-культурнага тыпу ручных (матыжных) земляробаў*. Гэты тып гаспадарання склаўся на Сярэднекітайскай раўніне яшчэ ў канцы V тыс. да н.э. У поймах рэк з дапамогай капацельных прылад тыпу лэй (двузубая палка з упорам для нагі) вырошчваліся засухаўстойлівыя культуры (чуміза, проса). Для збору ўраджаю выкарыстоўвалі каменныя ці керамічныя жніўныя сярпы. Калі ў Паўночным Кітаі ручное земляробства ў сярэдзіне I тыс. да н.э. змянілася ворыўным, то ў Паўднёвай частцы краіны матыжнае земляробства дагэтуль практыкуецца некаторымі народамі (тайваньскія гаошаню, часткова – мяо і яо). У іцзу і часткова тыбетцаў сфармавалася спецыфічны гаспадарча-культурны тып ручных земляробаў *высокагор'яў*, заснаваны на вырошчванні холадаўстойлівых культур: аўса, ячменя, грачыхі.

Гаспадарча-культурны тып ворыўных земляробаў склаўся ў сярэдзіне I тыс. да н.э. у Паўночным Кітаі, што было звязана з пачаткам шырокага выкарыстання прылад працы, вырабленых з жалеза. Паступова гэты тып гаспадарання стаў пануючым у большасці народаў рэгіёна. Рэгіянальная спецыфіка, абумоўленая геа-кліматэчнымі адрозненнямі, заключаецца ў тым, што на поўначы Усходняй Азіі ў якасці асноўных культур пераважаюць пшаніца, проса, чуміза і соевыя бабы, а на поўдні – рыс.

Гаспадарча-культурны тып жывёлаводаў сфармавалася пераважна ў мангольскіх, цюркскіх і часткова ў тунгуса-маньчжурскіх народаў. Разв'я-

дзенне авечак і коней (у меншай ступені – буйной рагатай жывёлы і вяр-блюдаў) заснавана на сезонных перакачоўках. На высакагорных тыбецкіх плато сфармаваўся гаспадарча-культурны тып качэўнікаў-жывёлаводаў высакагор'яў, спецыфіка якога заключаецца ў развядзенні якаў, добра прыстасаваных да суровых умоў мясцовага клімату.

Заданні для самастойнай падрыхтоўкі

1. Пазначце асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры народаў Сярэдняй Азіі

2. Ахарактарызуйце спецыфіку матэрыяльнай культуры (жытло, адзенне, сістэма харчавання) земляробчых і жывёлаводчых народаў Усходняй Азіі.

3. Пазначце, у чым заключаецца адметнасць традыцыйных рэлігій усходнеазіяцкага рэгіёна.

4. Ахарактарызуйце спецыфіку традыцыйнай сацыяльнай арганізацыі японскага грамадства.

Інфармацыйны дадатак

Выхаванне самурая

На будучае самурая як бясстрашнага і смелага воіна ўскладаліся вялікія спадзяванні, і таму яго выхаванне пачыналася з самага ранняга ўзросту. Галоўнай навукай, якую мусіў спасцігнуць кожны хлопчык з самурайскай сям'і, лічылася неадчувальнасць да страху смерці і ўсяго таго, што было з ёй звязана. Каб прышчапіць гэтую якасць, маленькіх хлопчыкаў выпраўлялі ўночы на могілкі, спецыяльна прымушалі прысутнічаць пры смяротных пакараннях, пасылалі ў месцы, дзе, паводле павер'яў, вадзіліся здані і злыя духі. Пры гэтым ад хлопчыкаў патрабавалася не проста пасіўная прысутнасць. Яны мусілі на месцы казні ці ў “нячыстым месцы” паставіць на знак сваёй абьякавасці ўласную метку – на галаве трупа, на камяні, дзе водзяцца здані і г.д.

Маленькім самураям вельмі часта даводзілася выконваць і цяжкую фізічную працу. Згодна канфуцыянскім традыцыям, дзіця не павінна было сябе шкадаваць дзеля бацькоў. Даходзіла да таго, што хлопчык, у якога захварэлі бацькі, мог у люты мароз растапляваць сваім целам лёд на рацэ, каб здабыць для іх вады. Альбо спаць абсалютна голым, каб галодныя маскіты кідаліся менавіта на яго, а не на бацьку і маці.

Навучанне самурая працягвалася з самага ранняга дзяцінства і да паўналецця. У праграму падрыхтоўкі ўваходзілі тэхнікі валодання рознымі

відамі зброі і рукапашнага бою, фарсіраванне водных перашкод у даспехах, а таксама навучанне прыёму падаўлення маральнага духа праціўніка з дапамогай асаблівага баявога крыку. Для нашчадкаў вядомых радоў абавязковымі дысцыплінамі былі наезніцтва і пераправа цераз рэкі на кані. Не менш важным было вывучэнне класічнай літаратуры і авалоданне навыкамі складання вершаў. Адночы ў размове адзін самурай стаў сцвярджаць, што вершаскладанне – пустая страта часу, на што другі адказаў: “Баявыя майстэрствы – наша правая рука, а літаратура – левая”. І гэта было праўдай, бо ўменне складаць вершы часам магло выратаваць жыццё. Так, вялікі японскі воін Мінамота-но Ёсіэ (1039 – 1108) заўсёды пакідаў жыццё ворагам, якія здолелі трапна адказаць на яго кароткія вершы сваімі вершаванымі радкамі.

Трэба сказаць, што самай пачэснай і прыгожай смерцю для самурая лічылася пагібель на полі боя, дзеля абароны гонару свайго гаспадара. Палон быў страшэннай ганьбай, бо сведчыў за тое, што самурай не здолеў перамагчы пачуццё страху.

Абсалютна супрацьлеглым прыкладам умення валодаць сабой і ігнараваць смерць, каб захаваць уласную годнасць у вачох свайго гаспадара і ворагаў, з’яўлялася ўспарыванне сабе жывата, вядомае пад назвай *сэнюку* (харакіры). Гэты від смерці лічыўся для самурая найбольш ганаровым і пачэсным. Бо далёка не кожны з воінаў мог уласнаручна ўваткнуць сабе ў живот спецыяльны меч і зрабіць спачатку гарызантальны разрэз, які пераразаў вантробы, а потым вертыкальны, які даходзіў да дыяфрагмы. Калі жаданая смерць так і не наступала, самураю даводзілася пратыкаць сабе горла.

Паводле: Самурский, К. Жизнь ради смерти // Вокруг Света. – 2002. – № 3.

Пытанні на засваенне матэрыялу

1. Якія якасці і дзеля чаго выхоўвалі ў самурая з дзяцінства?
2. Якія каштоўнасці былі асноўнымі ў жыцці самурая?

6.5. Народы Сібіры

Сібір – вялікі рэгіён (больш за 13 млн. кв.км.) у паўночнай частцы Азіі, абежаваны з захаду Уральскімі гарамі, з поўначы і ўсходу – акіянамі (Паўночным Ледавітым і Ціхім адпаведна). Падзяляецца на Заходнюю, Усходнюю Сібір і Далёкі Усход. Аднак на велізарных тэрыторыях пражывае адносна невялікая колькасць насельніцтва – каля 39 млн.

чалавек, з якіх карэнныя народы Сібіры налічваюць не больш за 2 млн. чалавек. Найбольш буйныя народы Сібіры па стане на 2002 г. – бураты (каля 450 тысяч), якуты (каля 450 тыс.), тувінцы (больш за 200 тыс.), сібірскія татары (каля 200 тыс.), хакасы (75 тыс.), алтайцы (больш за 60 тыс.), ненцы (каля 40 тыс.), эвенкі (35 тыс.) і ханты (каля 30 тыс.). Астатнія народы па прычыне іх малалікасці і падобных асаблівасцяў гаспадарчых заняткаў былі аднесены да групы т.зв. “малых народаў Поўначы”. Сярод іх вылучаюцца чукчы, эвены, нанайцы, мансі, каракі, якія захоўваюць традыцыйны ўклад, але налічваюць не больш за 20 тысяч чалавек кожны. Астатнія народы Сібіры зусім невялікія (напрыклад, алеуты, энцы, арокі – да некалькі сотняў чалавек), але вылучаюцца самабытнай культурай.

Паводле **моўнай класіфікацыі** карэнныя народы Сібіры ў асноўным належаць да трох моўных сем’яў: Алтайскай, Уральскай і Эскімоса-алеуцкай. *Алтайская моўная сям’я* ў межах Сібіры падзяляецца на чатыры галіны: цюркскую (алтайцы, тувінцы, хакасы, сібірскія татары, якуты і інш. народы), мангольскую (бураты), тунгускую (эвенкі, эвены, нанайцы, арочы, удэ і шэраг інш.) і палеаазіяцкую (чукчы, каракі, італьямены, юкагіры, ніўхі). Да *уральскай моўнай сям’і* адносяцца ханты і мансі (Обска-Іртышскі басейн), селькупы, ненцы, нгасаны і іншыя малалікія народы Сібіры. *Эскімоса-алеуцкая сям’я* прадстаўлена ўласна эскімосамі і алеутамі.

Паводле **антрапалагічнай класіфікацыі** ўсе карэнныя народы Усходняй Сібіры і Далёкага Усходу належаць да вялікай мангалоіднай расы. Як паказваюць дадзеныя археалогіі, мангалоідамі былі і жыхары верхнепалеалетычных стаянак гэтага рэгіёна, але сам мангалоідны тып насельніцтва Сібіры сфармаваўся ў Цэнтральнай Азіі.

У карэнных народаў на захад ад Енісея назіраецца прыкметнае паслабленне мангалоідных прыкмет; тут пераважае Уральская малая раса, якая ўзнікла ў выніку даўняга і неаднаразовага змешвання мангалоідных і еўрапеоідных груп. Розныя варыянты гэтай расы прадстаўлены сярод хантаў, мансі, селькупаў, ненцаў, сібірскіх татараў, паўночных алтайцаў і шорцаў.

Гаспадарча-культурная класіфікацыя вылучае на тэрыторыі Сібіры некалькі лакальных тыпаў гаспадарання: 1) пешых паляўнічых і рыбаловаў таёжнай зоны; 2) паляўнічых на дзікага аленя ў Субарктыцы; 3) аселых рыбаловаў у нізоўях вялікіх рэк (Обі, Амура, а таксама на Камчатцы); 4) таёжных паляўнічых-аленяводаў Усходняй Сібіры; 5) аленяводаў тундры ад Паўночнага Уралу да Чукоткі; 6) паляўнічых за марскім зверам на Ціхаакеанскім узбярэжжы і выспах; 7) жывёлаводаў і паляўнічых Алтая і Саян; 8) жывёлаводаў і земляробаў Паўднёвай і Заходняй Сібіры.

Да **гаспадарча-культурнага тыпу жывёлаводаў і земляробаў лесастэпавай паласы** належаць сібірскія татары, шэраг цюркскіх народаў

(тувінцы, хакасы, алтайцы, шорцы), бураты Прыбайкалля, усходнесібірскія якуты. Ва ўсіх гэтых народаў да прыходу ў рэгіён рускіх жывёлагадоўля была развіта значна больш, чым земляробства. Але ўжо з XVIII ст. земляробчая гаспадарка адыгрывае ўсё большую ролю ў заходнесібірскіх татараў, распаўсюджваецца сярод традыцыйных жывёлаводаў Алтаю, Тувы і Бураціі. Адпаведна змяніліся і матэрыяльна-побытавыя формы культуры: узніклі аселя паселішчы, юрты качэўнікаў і паўзямлянкі былі заменены зрубнымі хатамі. Пры гэтым, у алтайцаў, буратаў і якутаў яшчэ доўгі час бытавалі шматкутныя зрубныя юрты з канічным дахам, якія знешнім выглядам імітавалі войлачную юрту качавых жывёлаводаў.

Спецыфічнымі рысамі характарызуецца **гаспадарча-культурны тып аселях рыбаловаў нізоўяў вялікіх рэк Паўночна-Усходняй Сібіры**. Рыбалоўства ў якасці асноўнага гаспадарчага занятку было ўласціва хантам, мансі, селькупам (басэйн Абі), ніўхам, ульчам, нанайцам (ніжняе цячэнне Амура), ітэльменам (Камчатка), а таксама каракам і эвенам Ахоцкага ўзбярэжжа. Выкарыстоўваліся разнастайныя спосабы і прылады для круглагадовага рыбалоўнага промыслу. Паляванне мела толькі дапаможны характар. Галоўнай мэтай з'яўляўся масавы ўлоў рыбы, яе перапрацоўка і нарыхтоўка для далейшага спажывання. Звычайна рыбу вялілі і сушылі, частку яе захоўвалі ў квашаным выглядзе ў адмысловых ямах. Вытаплівалі рыбін тлушч і змешвалі яго з сушанай рыбай. Рыбіну скуру спецыяльна апрацоўвалі для вырабу адзення і абутку.

З аселям рыбалавецкім побытам былі звязаны такія элементы матэрыяльнай культуры, як калектыўныя зімовыя зямлянкі, наземныя берасцяныя чумы ў якасці жылга, выкарыстанне ездавога (саннага) сабакаводства. Обскія ханты мелі ткацкі станок для вырабу тканін з крапіўных нітак. У XIX ст. рыбаловы нізоўяў Амура сталі пераходзіць да цёплага наземнага жылга, а обскія рыбаловы – да зрубных юртаў, якія ацяпляліся прысценнымі камямі – “чувалам”. Усе этнічныя групы захавалі футравае даўгаполае адзенне, але пачалі насіць і куплёныя рэчы, вырабленыя з тканіны.

Да спецыялізаванага гаспадарча-культурнага тыпу паляўнічых-аленяводаў таёжнай зоны Сібіры адносяцца эвенкі, эвены, юкагіры, арокі і нігедальцы. Промысел гэтых народаў заключаўся ў паляванні на дзікіх аленьяў і ласёў, дробных капытных і футравага звера. Рыбалоўства адыгрывала дапаможную ролю. У адрозненне ад аселях рыбаловаў паляўнічыя-аленяводы тайгі вялі качавы лад жыцця.

Матэрыяльная культура паляўнічых народаў тайгі была цалкам прыстасавана да пастаянных перамяшчэнняў. Так, у эвенкаў у якасці жылга выкарыстоўваўся канічны чум, пакрыты скурамі аленьяў ці сшытымі палосамі вываранай у кіпені бяроствай. Пры частых перакачоўках пакрыццё

чумаў перавозілася ў спецыяльных цюках на хатніх аленьях. Для перамяшчэння па рэках эвенкі выкарыстоўвалі лодкі з бяросты, якія былі нагэтулькі лёгкімі, што іх мог пераносіць адзін чалавек. Выключнымі хадавымі якасцямі вылучаліся эвенкійскія лыжы – шырокія, доўгія і лёгкія – яны дазвалялі хутка перамяшчацца нават па самым глыбокім снезе. Традыцыйная вопратка эвенкійцаў была цалкам прыстасавана да хадзьбы на лыжах і верхавой язды на аленьях. Адзежу шылі з тонкай, але вельмі цёплай скуры аленьяў, паводле крою яна была распашной, з дзвюма пярэднімі полкамі, якія не сыходзіліся, але живот і грудзі закрываліся адмысловым футравым нагруднікам.

Прадстаўнікамі **гаспадарча-культурнага тыпу аленьяводаў тундры** з’яўляюцца ненцы, аленныя чукчы і каракі. У іх гаспадарцы галоўную ролю адыгрывала гадоўля аленьяў, якія з’яўляюцца не толькі крыніцай усіх асноўных сродкаў існавання, але маюць і выключнае транспартнае значэнне. Паляванне і рыбалоўства ў гэтых народаў мела толькі дапаможны характар. Аленьяводы тундры качавалі круглы год і перамяшчаліся са сваямі статкамі з зімніх стойбішчаў (ля мяжы тайгі) на летнія (каля марскога ўзбярэжжа), а восень ізноў адкачоўвалі да межаў лесу. Ненцы мелі спецыяльных сабак-пастухоў, якія дапамагалі ім збіраць статкі аленьяў у месца і ахоўваць іх ад ваўкоў. У любую пару года аленьяводы тундры ездзілі на лёгкіх санках – нартах, якія цягнула тройка-чацьвёрка аленьяў. Матэрыяльная культура народаў тундры вельмі сціплая, але максімальна прыстасаваная да суворых кліматычных умоў. Колькасць прадметаў хатняга ўжытку была зведзена да мінімуму. Жыллём служыў разборны канічны чум, які пакрываўся скурамі аленьяў. Посуд выкарыстоўваўся драўляны, за выключэннем металічных казаноў для варкі ежы, якія аленьяводы набывалі ці выменьвалі ў рускіх.

Жытло качавых чукчаў і каракаў – *яранга* – адрознівалася ад канічнага чума ненцаў тым, што яе каркас будаваўся з шастоў рознай даўжыні і складаўся з дзвюх частак: ніжняй цыліндрычнай і верхняй канічнай. Унутры ярангі, пакрытай скурамі аленьяў, рабілі дадатковы палог – зачыненае з усіх бакоў кубічнае памяшканне са скураў, якое ацяплялася не адкрытым агнішчам, як у ненцаў, а плошкай з тлушчам, дзе гарэў травяны knot.

Гаспадарча-культурны тып арктычных паляўнічых на марскую жывёлу прадстаўлены ў Сібіры эскімосамі, аселямі чукчамі і каракамі, якія жылі не ў тундры, а на марскім узбярэжжы Чукоткі. Увесь іх гаспадарчы цыкл складаўся з промыслу цюленяў (зімой і вясной) і маржоў (вясной і летам). Марскога звера здабывалі з дапамогай гарпуна з паваротным наканечнікам. Зімой паляўнічы пільнаваў здабычу ля палонак,

зробленых у лёдзе цюленямі, а ўвесну і летам выходзіў на промысел у мора на лёгкай лодцы, якая складалася з драўлянага каркасу, абцягнутага скурай.

Калісьці прыморскія жыхары жылі ў зямлянках, якія мелі ўваход зверху, праз дымавую адтуліну, але ўжо ў XIX ст. яны сталі будаваць ярангі такога ж тыпу, як і аленяводы тундры. Традыцыйнае адзенне і тых і другіх была футравай, двухслойнай: ніжняя – шэрсцю да цела, верхняя – футрам навонкі. Адзежа была нераспашной (“глухой”) і апраналася праз галаву.

Заданні для самастойнай падрыхтоўкі

1. Ахарактарызуйце спецыфіку сацыяльнай арганізацыі народаў Сібіры.
2. Пазначце спецыфічныя рысы духоўнай культуры і вераванняў народаў Сібіры.

Інфармацыйны дадатак

Традыцыйныя вераванні народаў Заходняй Сібіры

У народаў Заходняй Сібіры да нядаўняга часу захоўваліся перажыткі ідэалогіі той далёкай эпохі, калі людзі не проста ўяўлялі жывым увесь свет, але і не супрацьпастаўлялі сябе свету. У той час чалавек яшчэ не парваў усіх сувязяў з прыродай і не падзяляў свет на “жывое” і “нежывое”. У свядомасці чалавека яшчэ не існавала межаў паміж раслінай, жывёлай, чалавекам, гарой: ва ўсіх вобразах свету чалавек шукаў і знаходзіў рысы невыпадковага падабенства. Можна быць, менавіта таму ў старажытных пластах духоўнай культуры прасочваюцца контуры глабальнай ідэі аб глыбінным сваяцтве ўсяго жывога. Тут – крані разнастайных рэлігійных уяўленняў пра “сваякоў” чалавека, яго “продкаў”, якія маюць зааморфнае аблічча.

Так, у хантаў існавала даволі тонкая градацыя для “жывых” істот. Камень, які ляжаў нерухома, не выяўляў ніякіх якасцяў жывой істоты. Але варта яму было пакаціцца, упасці ці нейкім чынам змяніць свой стан, як ён “ажываў”. Селькупы лічылі, што камяні могуць нават падарожнічаць, зарывацца ў зямлю, хавацца ад людзей. Мансі, як і іншыя народы Сібіры, праяўлялі падвышаную цікавасць да камянёў і скалаў незвычайнай формы, асабліва калі яна нагадвала чалавека ці нейкую жывёлу. Так, яны ўшаноўвалі выветраныя скалы хрыбтоў Паўночнага Урала, вядомых пад назвамі “*Мань пубы нёр*” і “*Яны пубы нёр*” (Малы і Вялікі хрыбты ідалаў).

Асноўным аб’ектам ушанавання былі гаспадары лясоў і водаў. Гэтыя дзівосныя істоты спалучалі ў сабе рысы прыроды і культуры. Іх дваістая прырода добра адлюстравана ў шматлікіх легендах пра тое, як “лясныя”

спрабуюць уступіць у чалавечы калектыў. У адной з мансійскіх легендаў лясная дзева (*Міс нэ*) робіць паляўнічага надзвычай удалым у промысле і бярэ з ім шлюб. Яны жывуць у паселішчы, сярод людзей, у іх нараджаецца сын. Але людзі не прызнаюць Міс нэ, усяляк крыўдзяць яе, і яна вяртаецца ў лес. Аднак, сыйшоўшы ў лес, яна пакінула ў пасёлку свайго малога сына, прадказаўшы, што ў будучым ён стане самым лепшым паляўнічым сярод людзей. Лясная жанчына надзяляе сына дзівоснымі здольнасцямі: усё бачыць і чуць у лесе.

У гэтай і іншых падобных легендах падкрэсліваецца важная акалічнасць: лясныя духі з'яўляюцца *гаспадарамі* лесу, яны распараджаюцца жыццямі дзікіх звяроў. Толькі наладзіўшы з “ляснымі” прыязны кантакт, паляўнічы мог разлічваць на здабычу і ўласную бяспеку ў тайзе. Часам лясныя духі не толькі пазбаўляюць чалавека здабычы, але і караюць яго за непаважлівыя да сябе адносіны. Духі могуць быць нябачнымі, але гэтая “нябачнасць” своеасаблівая. Гэта не схаваны ад чалавечых вачэй воблік чалавекападобных духаў, а іх знітаванасць з вобразамі прыроды, нявылучанасць з агульнай карціны свету. Дух, які не мае ў канкрэтны момант ніякага аблічча, праз імгненне можа нагадаць пра сябе парывам ветру, шолахам галінак дрэваў ці раптоўным знікненнем сабаля, якога пераследаваў паляўнічы.

Паколькі лес быў “чужой” прасторай, чалавеку належала паводзіць сябе там максімальна паважліва і тактоўна. Паводзіны паляўнічых у лесе – пры ўсёй умоўнасці і сімвалічнасці шэрагу дзеянняў – гэта сітуацыя “у гасцях” з усімі вынікаючымі адсюль наступствамі. Да Гаспадара лесу чалавек звяртаўся з просьбай аб удалым паляванні і ніколі не забываў яго пачаставаць, пакідаючы яму падарунак. Ахвяра магла быць любой: палоска тканіны, мяшэчак шроту, а яшчэ раней – наканечнік стралы.

Больш складанымі былі адносіны людзей з воднай стыхіяй і яе “гаспадарамі”. Кожная рэчка, камяністы парог і вір мелі свайго гаспадара. Чалавек, які няўпэўнена адчуваў сябе на вадзе, заўсёды асцерагаўся свавольства рачных духаў. Паколькі ўсе небяспечныя месцы на рэках звязваліся ў традыцыйных уяўленнях з “валадарамі водаў”, то і ўсе нядобрыя выпадкі, якія здараліся паблізу, тлумачыліся ўмяшальніцтвам міфалагічных насельнікаў глыбіняў. Сярод духаў вады існавала пэўная іерархія: найбольшым ушанаваннем карыстаўся дух – Гаспадар Абі, якога пісьмовая крыніца XVIII ст. называе “Обскім Дзедам” і апісвае наступным чынам: “нос як труба жасцяная, вочы шклянныя, рогі на галаве малыя”. Магчыма, уяўленні пра духаў вады яшчэ ў старажытнасці перапляліся з легендамі пра міфічных звяроў, што жывуць у вадзе. Знаходкі па берагах рэк вяліз-

ных костак і біўняў мамантаў толькі ўмацоўвалі веру ў рэальнасць міфалагічных стот.

Духам вады прыносілі ахвяры, як крывавыя, так і бяскроўныя. Людзі добра ведалі сакральную тапаграфію і, плывучы каля пэўных месцаў, апускалі ў ваду пачастункі гаспадарам рэк, віроў ці небяспечных парогаў. У мансі асабліва шанаваўся водны дух *Vim-xon*, у гонар якога тройчы на год здзяйсняліся ахвярапрынашэнні: пасля ледаходу, у жніўні і кастрычніку, але абавязкова пры маладзіку. Час, калі расце месяц, звязваўся са спрыяльным станам усёй прыроды. Ахвяры вадзяному духу абавязкова прыносіліся і пры будаўніцтве рыбалавецкай загароды на рацэ, каб гаспадар ракі не разбурыў яе, але напоўніў рыбай.

У абодвух выпадках – ушанаванне духаў лесу і ракі – прасочваецца цесная сувязь вераванняў і асноўных гаспадарчых заняткаў насельніцтва. Менавіта на ніжэйшым узроўні пантэону добра відаць, як непадзельнасць чалавечай дзейнасці адлюстроўваецца і ў духоўнай культуры, дзе няма рэзкага супрацьпастаўлення рацыянальнага і ірацыянальнага, рэальнага і фантастычнага.

Паводле: Гемуев, И. Н., Сагалаев, А. М., Соловьёв, А. И. Легенды и были таёжного края. – Новосибирск, 1989. – С. 139 – 145.

Пытанні на засваенне матэрыялу

1. Што з'яўляецца прадметам рэлігійнага ўшанавання ў народаў Заходняй Сібіры і чаму (аргументуйце адказ)?
2. Якім чынам звязаны паміж сабой гаспадарчая дзейнасць і рэлігійныя вераванні народаў Заходняй Сібіры?
3. Ці можна казаць пра экалагічнасць традыцыйных вераванняў (аргументуйце адказ)?

Пытанні да семінарскіх заняткаў

1. Этна-культурныя асаблівасці народаў Заходняй Азіі.
2. Спецыфіка сацыяльнай арганізацыі і духоўнай культуры народаў Паўднёвай Азіі.
3. Паўднёва-Усходняя Азія: адметнасці гаспадарчай і духоўнай культуры.
4. Матэрыяльная і духоўная культура народаў Сярэдняй Азіі.
5. Культура і рэлігія народаў Усходняй Азіі.

6. Гаспадарка, сацыяльная арганізацыя і духоўная культура карэнных народаў Сібіры.

Тэматыка дакладаў і рэфератаў

1. Іслам і яго уплыў на сямейныя звычаі і права народаў Азіі.
2. Рэлігійныя сістэмы Індыі: вытокі, сутнасць, сацыяльная значнасць.
3. Традыцыйная духоўная і матэрыяльная культура в'этаў.
4. Традыцыйныя каляндарныя святы кітайцаў.
5. Сямейны побыт і звычаі японцаў.
6. Шаманізм як феномен духоўнай культуры карэнных народаў Сібіры.
7. Руская каланізацыя Сібіры: характар і вынікі.

Літаратура па тэме

Абавязковая

1. Этнография / под ред. Ю. В. Бромлея, Г. Е. Маркова. – М., 1982.
2. Народы мира: Историко-этнографический справочник. – М., 1988.

Дадатковая

3. Алексеев, В. И., Макаренко, В. А. Страна тамилы. М., 1965.
4. Аристова, Т. Ф. Материальная культура курдов 19 – пер. пол. 20 вв.: проблемы традиционно-культурной общности. М., 1990.
5. Арутюнов, С. А., Щебенков, В. Г. Древнейший народ Японии: судьбы племен айнов. М., 1992.
6. Арутюнов, С. А. Современный быт японцев. М., 1968.
7. Археологические, этнографические и антропологические исследования в Монголии. Новосибирск, 1990.
8. Банчиков, Г. Г. Брак и семья у монголов. Улан-Удэ, 1964.
9. Баранов, И. Г. Верования и обычаи китайцев. М., 1999.
10. Гансковский, Ю. В. Народы Пакистана. М., 1964.
11. Гусева, Н. Р. Индия: общество и традиции. М., 1990.
12. Гусева, Н. Р. Индия: тысячелетия и современность. М., 1971.
13. Демин, Л. М. Остров Бали. М., 1964.
14. Еремеев, Д. Е. На стыке Азии и Европы: очерк о Турции и турках. М., 1980.
15. Жуковская, Н. Л. Категории и символика традиционной культуры монголов. М., 1988.
16. Жуковская, Н. Л. Судьба кочевой культуры. Рассказы о Монголии и монголах. М., 1990.

17. Западная Азия: этнополитическая ситуация. М., 1993.
18. Календарные обычаи и обряды народов Восточной Азии: годовой цикл. М., 1989.
19. Культура народов зарубежной Азии. Л., 1972.
20. Латышев, И. А. Семейная жизнь японцев. М., 1985.
21. Маркарьян, С. Б., Молодякова, Э. В. Праздники в Японии. М., 1990.
22. Марков, Г. Е. Народы Индонезии. Учебное пособие. М., 1966.
23. Ментемашвили, А. М. Курды: очерки общественно-экономических отношений, культуры и быта. М., 1984.
24. Мир по-японски: эстетические и этические ценности в японской культуре. СПб., 2000.
25. Мифы, культы и обряды народов зарубежной Азии. М., 1986.
26. Народы Восточной Азии. М.-Л., 1965.
27. Народы Передней Азии. М., 1957.
28. Народы Юго-Восточной Азии. М., 1966.
29. Народы Южной Азии. Индия. Пакистан, Непал, Сикким, Бутан, Цейлон и Мальдивские острова. М., 1963.
30. Наумкин, В. В. Сокотрийцы: историко-этнографический очерк. М., 1988.
31. Никитин, В. Курды. М., 1964.
32. Одежда народов зарубежной Азии. М., 1977.
33. Символика культов и ритуалов народов зарубежной Азии. М., 1980.
34. Сычев Л.П. Китайский костюм: символика, история. М., 1975.
35. Традиционная обрядность монгольских народов. Новосибирск, 1992.
36. Традиционное мировоззрение у народов Передней Азии. М., 1992.
37. Этнография питания народов стран зарубежной Азии: Опыт сравнительной типологии. М., 1981.

Тэма 7. Народы Еўропы

Еўропа – асобная частка свету – буйнейшая паўвыспа мацерыковай Еўразіі з плошчай каля 10 млн. кв. км. і насельніцтвам 733 млн. чалавек. Прычына вылучэння гэтага рэгіёна ў асобную частку свету не абумоўлена геаграфічна, бо няма натуральных межаў (праліва ці водападзелу), якія б яго апраўдвалі. Этымалагічна ж назва пазначае толькі геаграфічны арыентыр: старажытна грэцкае Эўропэ (ад асірыйскага Эрэб) азначае “краіна захаду”, у дадзеным выпадку – захад Еўразіі. Толькі велізарная роля народаў Еўропы ў сусветнай культуры і гісторыі народаў Зямлі ляжыць у аснове прызнання Еўропы часткай свету.

Еўропу звычайна падзяляюць на Паўночную і Паўднёвую, Заходнюю і Усходнюю, а таксама Цэнтральную. Падзел гэты даволі ўмоўны, дзе значную ролю адыгрываюць не толькі геаграфічныя, але і палітычныя фактары. За савецкім часам падзел Еўропы на Усход і Заход меў выразны палітычны кантэкст. Да Усходняй Еўропы адносілі ГДР, Польшчу, Чэхаславакію, Венгрыю, Румынію, Албанію, Югаславію і СССР, да Заходняй Еўропы – усе астатнія дзяржавы. Пры гэтым Гішпанія, Партугалія, поўдзень Францыі, Італія, Мальта, Кіпр і Грэцыя належалі да Паўднёвай Еўропы, а Ісландыя, Нарвегія, Швецыя, Данія і Фінляндыя – да Паўночнай.

На сённяшні дзень, пасля распаду СССР, Чэхаславакіі і Югаславіі, да Цэнтральнай Еўропы адносяць Польшчу, Чэхію, Славакію, краіны былой Югаславіі, Румынію, Венгрыю, Аўстрыю, часам – Беларусь, краіны Прыбалтыкі і Украіну. Да Усходняй Еўропы – еўрапейскую частку Расіі, Малдову і, як адзін з варыянтаў, – Беларусь і Украіну. Да Заходняй Еўропы – Вялікабрытанію, Францыю, Нямеччыну, Ірландыю і іншыя краіны.

Антрапалагічны склад. Карэнныя народы Еўропы ў пераважнай сваёй большасці належаць да еўрапеоіднай вялікай расы, што адзначыў яшчэ ў XVII ст. Франсуа Бернье. Выключэнне складаюць лапары, што пражываюць на поўначы еўрапейскай часткі Расіі, саамы (паўночная Еўропа), народы Волга-Камскага міжрэчча (удмурты, чувашы, татары і інш.), якія ў расавых адносінах спалучаюць рысы еўрапеоідаў і мангалоідаў, а таксама ненцы – прадстаўнікі мангалоіднай расы.

Паводле **моўнай класіфікацыі**, народы Еўропы належаць да наступных сем'яў: Індаеўрапейскай (самая прадстаўнічая), Уральскай і Алтайскай. На асобнай мове, якая не адносіца ні да якой сям'і, размаўляюць баскі – народ, які пражывае ў паўночна-заходняй частцы Пірэнеяў.

Паколькі індаеўрапейскія народы складаюць асноўнае насельніцтва Еўропы, ахарактарызуем больш падрабязна гэтую моўную сям'ю, якая падзяляецца на шэраг груп.

Германская група налічвае зараз каля 600 млн. чалавек, якія размаўляюць на блізкароднасных мовах. Да сучасных германскіх моваў належаць: англійская, нідэрландская (ці галанда-фламандская), дацкая, ісландская, нарвежская, фарэрская, фрызская і шведская. На англійскай мове як на роднай размаўляе больш за 300 млн. чалавек, але, галоўным чынам, у Аўстраліі, на Брытанскіх выспах, у Канадзе, Новай Зеландыі, ЗША і Паўднёвай Афрыцы; апрача таго мільёны людзей у свеце карыстаюцца ёй як другой ці замежнай мовай. Нідэрландская мова (якую называюць галандскай у Нідэрландах і фламандскай – у Бельгіі ці ў французскай Фландрыі) з'яўляецца роднай прыблізна для 20 млн. чалавек. Фрызская – родная мова

для некалькіх сотняў жыхароў правінцыі Фрысландыя ў Нідэрландах. На шведскай мове гавораць каля 9 млн. чалавек у Швецыі і ў некаторых раёнах Нарвегіі і Фінляндыі, на дацкай – каля 5 млн. чалавек у Даніі і паўночнай частцы Шлезвігу, а таксама ў Грэнландыі, на нарвежскай – каля 5 млн. у Нарвегіі, а на ісландскай – каля 300 тыс. у Ісландыі.

Раманская група – мовы, якія генетычна ўзыходзяць да латыні. Этналінгвістычны тэрмін “раманскі” узыходзіць да лацінскага прыметніка *romanus*, утворанага ад слова *Roma* – «Рым». Пачаткова гэтае слова мела пераважна этнічнае значэнне, аднак пасля распаўсюджання права рымскага грамадзянства на ўсё шматмоўнае насельніцтва Рымскай імперыі (212 г. н.э.) набыло палітычны сэнс (*civis romanus* азначала “рымскі грамадзянін”), а ў эпоху распаду Рымскай імперыі і ўтварэння на яе тэрыторыі “варварскіх” дзяржаў стала агульнай назвай для ўсіх лацінамоўных народаў. Калі разыходжанне паміж класічнымі нормамаі лацінскай мовы і народнымі гаворкамаі раманізаванага насельніцтва значна павялічылася, то апошняе атрымлівае агульную назву *romana lingua*. Упершыню выраз *romana lingua* быў выкарыстаны як сінонім *lingua latina* ў актах Турскага сабора (813 г.), які пастанавіў чытаць пропаведзі не на латыні, а на “народных” – раманскіх і германскіх мовах. Як саманазва народа і ўласнай мовы вызначэнне *romanus* увасобілася ў слове “румынскі” (*român*). Сучасны лінгвістычны тэрмін “Раманія” пазначае вобласць распаўсюджання раманскіх моваў. Адрозніваюць “Старую Раманію” – краіны, што захавалі раманскую мову з часоў Рымскай імперыі (Партугалія, Гішпанія, Францыя, частка Швейцарыі, Італія, Румынія, Малдова), і “Новую Раманію” – вобласці, раманізаваныя ў выніку іх каланізацыі раманамоўнымі дзяржавамаі (Канада, Цэнтральная і Паўднёвая Амерыка, шмат якія краіны Афрыкі і некаторыя выспы Ціхага акеану).

Налічваецца 11 раманскіх моваў: партугальская, галісійская, гішпанская, каталанская, французская, правансальская (аксітанская), італьянская, сардзінская (сардская), рэтраманская, далмацінская (знікла ў канцы XIX ст.), румынская і шэсць разнавіднасцяў раманскай мовы, якія разглядаюцца як прамежкавыя паміж мовай і дыялектам: гасконская, франка-правансальская, румынская, меглена-румынская, істра-румынская і малдоўская.

Славянскія мовы, група моваў, на якіх размаўляе каля 440 млн. чалавек у Цэнтральнай, Паўднёвай і Усходняй Еўропе, а таксама ў Паўночнай і Цэнтральнай Азіі. Налічваецца 13 славянскіх моваў, якія падзяляюцца на тры групы: 1) усходнеславянская група ўключае беларускую, украінскую і рускую мовы; 2) заходнеславянская – польскую, чэскую, славацкую, кашубскую (невялікі народ на поўначы Польшчы), верхне- і ніж-

нелужыкую мовы (на усходзе Нямеччыны); 3) у паўднёваславянскую ўваходзяць: сербахарвацкая, славенская, македонская і балгарская мовы. Апрача таго, вядомы і тры мёртвыя мовы – славінская (знікла ў пачатку XX ст.), палабская (вымерла ў XVIII ст.) і царкоўнаславянская, у аснове якой ляжаў адзін са старажытных паўднёваславянскіх дыялектаў і якая выкарыстоўвалася ў багаслужэннях праваслаўнай царквы, але ніколі не з’яўлялася мовай паўсядзённага ўжытку.

Балтыйскія мовы, галіна індаеўрапейскай моўнай сям’і, якая ўключае ў сябе наступныя мовы: літоўскую, латышскую, прускую (знікла ў др. палове XVII ст.), курляндскую (вымерла на мяжы XVI – XVII стст.), земгальскую (існавала ў Сярэднявеччы ў басэйне рэк Муша і Ліелупэ) і селонскую (распаўсюджана ў сярэднія вякі ў раёне сучаснага Дзвінска (Даўгаўпілса). Таксама ў якасці асобнай балтыйскай мовы некаторыя даследчыкі разглядаюць і латгальскую мову (Усходняя Латвія). Пруская мова – адзіны прадстаўнік заходне-балтыйскіх моваў, астатнія адносяцца да усходне-балтыйскіх. Жывымі балтыйскімі мовамі зараз карыстаюцца каля 5 млн. чалавек, з іх каля 3 млн. размаўляюць па літоўску, каля 2 млн. – на латышскай мове, а каля 150 тыс. чалавек лічаць сваёй роднай мовай латгальскую.

Кельцкія мовы, група моваў індаеўрапейскай сям’і, на якіх размаўляюць у паўночнай і паўночна-заходняй Шатландыі, на Гебрыдскіх выспах, у Ірландыі, Уэльсе і Брэтані. Кантынентальныя кельцкія мовы прадстаўлены гальскай; астраўныя мовы падзяляюцца на 2 групы: брыцкую (валійская, корнская і брэтонская мовы) і гайдэльскую (ірландская, гэльская і мэнская мовы). У наш час на кельцкіх мовах размаўляе каля 2 млн. чалавек, што жывуць пераважна ў Брэтані (Францыя), ва Уэльсе і на заходніх узбярэжжах Ірландыі і Шатландыі. Ва ўсіх выпадках кельцкія мовы спалучаюцца з асноўнымі мовамі гэтых тэрыторый.

Асобнае становішча ў індаеўрапейскай моўнай сям’і займаюць **грэцкая** (каля 12 млн. носьбітаў) і **албанская** (каля 7 млн. носьбітаў, з іх менш паловы прыходзіцца ўласна на Албанію, астатнія пражываюць на тэрыторыі сумежных балканскіх дзяржаў) мовы. Да Индаарыйскай групы індаеўрапейскай моўнай сям’і адносіцца мова еўрапейскіх цыганоў.

Уральская моўная сям’я прадстаўлена ў Еўропе ў асноўным народамі Фіна-угорскай групы, да якой належаць венгры, фіны, эстонцы, саамы, карэлы, комі і комі-пермякі, удмурты, марыйцы і мардва. **Аль-тайская моўная сям’я** прадстаўлена пераважна народамі Цюркскай групы: туркамі, чывашамі, татарамі, башкірамі і калмыкамі, якія належаць да Мангольскай групы. Адзіным **семітамоўным** народам Еўропы з’яўляюцца мальтыйцы.

Сучасныя этнацыянальныя працэсы ў краінах Еўропы

Практычна ўсе народы Еўропы з'яўляюцца земляробамі з часоў глыбокай старажытнасці. У гэтым сэнсе, класічная гаспадарча-культурная класіфікацыя пры характарыстыцы этнічных традыцый еўрапейскіх народаў выконвае толькі фармальную функцыю. Этнаграфічная самабытнасць (абрады, звычаі, народныя традыцыі дойлідства, кулінарыі, рамёстваў і г.д.) ва ўмовах постіндустрыяльнага грамадства, калі пераважная доля насельніцтва пражывае ў гарадах, адыгрывае хутчэй ролю своеасаблівага маркера ўласнай нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, служыць грунтам для стварэння адметнага нацыянальнага стылю (адзенне, жыллё, інтэр'еры, арганізацыя адпачынку, грамадскага харчавання, музычная (постфальклорная) культура і г.д.), але ўжо практычна не існуе ў “жывым”, аўтэнтычным выглядзе ў заходнееўрапейскіх краінах. Але пры гэтым трэба ўлічваць, што ў краінах Цэнтральнай і асабліва Усходняй Еўропы працэс мадэрнізацыі вёскі яшчэ далёка не завершаны і традыцыйная этнічная культура з'яўляецца не музейфікаваным аб'ектам, але жывой, рэальна функцыянуючай з'явай. Так, напрыклад, калі знахарскія традыцыі, архаічная ў сваёй аснове пахавальная абрадаваць і культ святых крыніц дагэтуль з'яўляюцца неад'емнай часткай народнай культуры беларускіх вясцоўцаў, то для Швецыі ці Францыі падобныя з'явы – рэаліі XVIII-XIX стст. Здавалася б, “жывыя карані” самабытнай этнічнай культуры з'яўляюцца ўнікальнай з'явай у сучаснай постіндустрыяльнай Еўропе і павінны аўтаматычна гарантаваць захаванне народа як адметнай культурнай адзінкі чалавецтва. Аднак, аўтаматычнага пераносу этнічнай адметнасці ў структуру нацыянальнай самаідэнтыфікацыі не адбываецца. На прыкладзе Беларусі бачна, што сама наяўнасць значнай колькасці носбітаў традыцыйнай культуры (па дадзеных перапісу 1999 г., каля 1/3 этнічных беларусаў пражывала ў сельскай мясцовасці) спарадзіла ў грамадстве некалькі рознакіраваных тэндэнцый.

Як і ў савецкі час, кіруючыя эліты разглядаюць вясковую супольнасць у памерах усёй краіны як частку насельніцтва, сацыяльная значнасць якога вымяраецца занятасцю ў аграрным сектары эканомікі. Аўтэнтычная культурная кампанента ўспрымаецца ў дадзеным выпадку як другасная і неабавязковая, захаванне і рэтрансляцыя якой адбываецца ў лубачных, псеўдафальклорных формах (“Дажынкі”), што натуральным чынам спараджае недавер, скепсіс і непрыняцце з боку гарадскога насельніцтва. Праблема мае і другі аспект: аўтэнтычная культура беларусаў натуральным падмуркам функцыянавання мае толькі беларускую мову. Такім чынам, культываванне дзяржаўнымі інстытутамі (адукацыйнымі, асветніцкімі, куль-

турнымі, інфармацыйнымі) этнічнай мадэлі быцця ва ўмовах сучаснага грамадства вымагае карэннай змены моўнай палітыкі з прыярытэтнай падтрымкай на ўсіх узроўнях беларускай мовы.

Другая тэндэнцыя заключаецца ў тым, што практычна ўвесь спектр палітычных партый і рухаў, арыентаваных на еўрапейскія дэмакратычныя каштоўнасці, займаюць адносна беларускай традыцыйнай культуры пазіцыю, характэрную для канца XIX – пачатку XX ст., калі ў Цэнтральнай Еўропе адбываўся працэс станаўлення мадэрных нацый (літоўцаў, славакаў, латышоў і інш). На той час галоўнай задачай было стварэнне гарадскіх нацыянальных эліт, культуры, адукацыйных і інфармацыйных сістэм і якаснае дыстанцыянаванне ад “вясковай спадчыны”, што разглядалася як кансерватыўная перашкода на шляху нацыятварэння. На сённяшні момант, калі ва ўсіх народаў Еўропы назіраецца абвостраная цікавасць да ўласнай этна-культурнай спадчыны, якая не толькі задавальняе духоўныя запатрабаванні еўрапейцаў, запаўняе іх светапоглядны вакуум ва ўмовах глабалізацыі, але і рэпрэзэнтуюе нацыянальны стыль у сусвеце, ігнараванне беларускімі палітыкамі ўласнай этнічнай спадчыны выглядае безумоўным анахранізмам.

Трэцяя тэндэнцыя звязана з культурніцка-навуковым пераасэнсаваннем самога феномена беларускай этнічнай культуры. У савецкі час большасць народазнаўчых даследаванняў ставілі мэтай навукова абгрунтаваць нейкі усярэднены тып беларускай традыцыйнай культуры ў асобных сегментах яе праяўлення (пераважна матэрыяльных і фальклорных). Разам з тым, асабліваасцю беларускага этна-культурнага ландшафту з’яўляецца наяўнасць шэрагу унікальных сваёй гісторыяй і культурнай самабытнасцю рэгіёнаў: Падзвіння, Падняпроўя, Панямоння, Палесся, у межах якіх вылучаюцца больш дробныя арэалы. Лакальная разнастайнасць беларускай этнічнай традыцыі, якая захавалася дагэтуль, стала спрыяльным грунтам для актывізацыі шырокага краязнаўчага руху, калі гісторыя і культура Беларусі ўспрымаецца праз прызму унікальнасці і непаўторнасці “малой радзімы”. З другога боку, усё большае значэнне набываюць не панарамныя, апісальныя даследаванні, якія былі пашыраны ў нядаўнім мінулым, але полідысцыплінарнае вывучэнне не толькі фармальных прыкмет народнай культуры, але і яе ўнутранага (ментальнага) зместу – сістэмы базавых светапоглядных каштоўнасцяў, нормаў і ўяўленняў, якія, у адрозненне ад лапцей, не страцілі свайго значэння і ў сучасным свеце.

Папярэдняя тэндэнцыя шмат у чым абумовіла і актыўны працэс пошуку ўласнай нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, асабліва ў маладзёжным асяродку. Агульнабеларуская ідэнтычнасць, што мае грунтам ідэнтычнасць

моўную і палітычную (дзяржаўную), дапаўняецца самавызначэннямі, якія ўлічваюць гісторыка-культурную адметнасць канкрэтнага рэгіёна, дзе нарадзіўся і вырас канкрэтны чалавек. Усё большую колькасць прыхільнікаў сярод моладзі маюць “крыўская”, “ліцьвінская”, “паляшчкая” ідэнтычнасць, якая не адмяняе, але дапаўняе беларускае самаўсведамленне.

Акцэнт і актуалізацыя рэгіянальнай самабытнасці і ідэнтычнасці ўласцівы не толькі Беларусі, але і большасці краін Еўропы. У першую чаргу, гэта выклікана тым, што прынцып “адна нацыя – адзін народ – адна дзяржава”, які быў вызначальным у Еўропе з часоў Вялікай Французскай рэвалюцыі, рэалізоўваўся “тытульнымі нацыямі” (французамі, ангельцамі, гішпанцамі) за кошт нівеліроўкі культурных традыцый т. зв. малых народаў: баскаў, каталонцаў, галісійцаў у Гішпаніі, брэтонцаў і аксітанцаў у Францыі, ірландцаў, валійцаў, шатландцаў у Вялікабрытаніі. Асобным жа этнаграфічным рэгіёнам у межах аднаго этнаса увогуле не надавалася ніякай увагі, апрача вузканавуковай. Але ва ўмовах пасляваеннай інтэрнацыяналізацыі і глабалізацыі эканомікі, стварэння сусветнай інфармацыйнай сеткі, масавай безаблічнай культуры і адначасова духоўнага крызісу, выкліканага падзеннем аўтарытэту і ўплыву хрысціянскай царквы, менавіта “малая радзіма”, “свой рэгіён” і яго культура становяцца для сучаснага еўрапейца гарантам стабільнасці і ўласнай этна-культурнай адметнасці, прадметна ўвасабляюць яго ўключанасць у непаўторную і ўнікальную традыцыю. Адсюль, мы бачым, што барацьба “малых народаў” Еўропы за сваю мову, культуру і, часам, поўную палітычную незалежнасць не толькі не заціхае, але робіцца ўсё больш арганізаванай і настойлівай.

Для заходнееўрапейца праблема пошуку свайго этнічнага “Я” звязана не толькі з пошукам “малой радзімы” ў пэўных адміністрацыйных межах. Задача захавання і развіцця еўрапейскай культурнай традыцыі куды больш складаная. Перадусім, гэта звязана з масавым прытокам эмігрантаў, які адбыўся ў другой палове XX ст. Дынаміка прыросту нееўрапейскага насельніцтва ўражвае. Так, па дадзеных Арганізацыі эканамічнага развіцця і супрацоўніцтва на першым месцы па прытоку эмігрантаў стаіць Нямеччына. Там эмігранты складаюць ужо амаль 10% насельніцтва (каля 8 млн. чалавек, з іх каля 2 млн. турак). Пастаянна расце колькасць эмігрантаў у Гішпаніі, дзе ў 2005 г. іх налічвалася 3,7 млн. чалавек (8,7% насельніцтва). У Італіі з 2001 па 2004 гады колькасць эмігрантаў узрасла з 1,3 млн. да 2,7 млн. чалавек, у Вялікабрытаніі прыкладна 3 млн. эмігрантаў, у асноўным, выхадцы з Індыі.

Вялікая колькасць эмігрантаў, якія пражываюць замкнёнымі анклавамі, захоўваюць свае культурныя і рэлігійныя традыцыі, але не выяўля-

юць імкнення далучыцца да еўрапейскіх каштоўнасцяў, вылучаюцца і значна вышэйшым узроўнем нараджальнасці ў параўнанні з карэннымі народамі, што ў недалёкім будучым можа прывесці да карэннай змены этнакультурнага ландшафту Еўропы. Дэмакратычныя правы асобы і славітая “паліткарэктнасць” пачынаюць набываць ужо небяспечныя для еўрапейскай культурнай адметнасці формы. Так, напрыклад у Вялікабрытаніі у праграме школьнага навучання была афіцыйна забаронена казка “Тры парасёнкі” з тым, каб не пакрыўдзіць рэлігійныя пачуцці дзяцей з мусульманскіх сем’яў, а напярэдадні Новага года з той жа матывацыяй забаранілі ўстаноўку калядных елачак у офісах, дзе працуюць прадстаўнікі розных рэлігій. У сваю чаргу, эмігранты далёка не вылучаюцца лаяльнасцю да еўрапейскіх традыцый і заканадаўства. Варта прыгадаць тэрарыстычныя акты з мноствам ахвяр, арганізаваныя ваяўнічымі ісламістамі ў Парыжы, Мадрыдзе і Лондане.

Такім чынам, далейшы лёс Еўропы залежыць не толькі ад узважаных заканадаўчых мер па строгім кантролі за эміграцыйнымі працэсамі, але ў значнай ступені і ад таго, наколькі еўрапейцы здолеюць выкарыстаць велізарны патэнцыял сваёй культуры ў бліжэйшай і далёкай перспектыве.

Заданні для самастойнай падрыхтоўкі

1. Ахарактарызуйце традыцыйную духоўную культуру народаў Паўночнай Еўропы.
2. Пазначце асноўныя рысы этна-культурнай спецыфікі балтыйскіх народаў.
3. Ахарактарызуйце традыцыйную духоўную культуру ўкраінцаў і рускіх.

Інфармацыйны дадатак Рэлігія і вера брэтонцаў

Даведка: Брэтонцы – этнас, які населяе Брэтань на паўночным-заходзе Францыі і налічвае каля 1 млн.чалавек (1992). З’яўляюцца нашчадкамі кельцкага племяні брытаў, якія перасяліліся на кантынент пад націскам англа-саксаў, і мясцовых раманізаваных кельтаў.

Моцна развітая рэлігійнасць – гэта адна з самых характэрных асаблівасцяў духоўнага складу брэтонцаў, якая прадвызначыла адметнасць іх фальклору, абрадаў і звычаяў, традыцыйных рысаў побыту і сямейнага жыцця, народных форм мастацтва.

Каталіцызм у Брэтані вельмі складана пераплёўся з дахрысціянскімі вераннямі, з культуам камянёў і дрэваў, з культуам мясцовых святых. Знешне гэта праяўляецца ў вялікай колькасці культуавых помнікаў розных эпох, якія сустракаюцца паўсюдна і складаюць неад’емную рысу культурнага ландшафту Брэтані. Манастыры і саборы, вясковыя цэрквы і капліцы ў гонар мясцовых святых, каменныя крыжы на ростанях дарог і кальверы (скульптурныя помнікі з выяваю евангельскіх сцэн) суседнічаюць з пахавальнымі помнікамі эпохі неаліту і бронзы, дальменамі і менгірамі.

Яшчэ ў XIX ст. брэтонскія маракі і сяляне карысталіся прыёмамі магій, звяртаючыся да мегалітаў: хворыя дакраналіся старажытных камянёў з надзеяй атрымаць выздараўленне, маладыя сужонкі прыходзілі да іх праціць здаровых дзяцей, жонкі маракоў выконвалі ля мегалітаў спецыяльныя магічныя абрады, каб іх мужчыны паспяхова вярнуліся дадому.

Асаблівае месца ў рэлігійных уяўленнях брэтонцаў займае культ святых. Кожная мясцовасць у Брэтані мае свайго святога апекуна; усе аспекты жыццядзейнасці асобнага чалавека і калектыва былі пад апекай таго ці іншага святога; вялікая колькасць святых надзялялася народнай свядомасцю здольнасцю пазбаўляць ад разнастайных хваробаў. У Брэтоні была створана адмысловая рэлігійная тэрапія, якая займала важнае месца ў сістэме народнай медыцыны. Больш за ўсіх астатніх мясцовых святых брэтонцы шануюць св.Ганну, якая лічыцца апякункай усёй Брэтані. Таксама вялікай папулярнасцю карыстаецца св.Элуры – апякун бедакоў і несправядліва пакрыўджаных. У Брэтані, дзе беднасць была жыццёвай доляй масы насельніцтва, патрэба ў такім апекуну была асабліва вялікай.

Адной з найбольш пашыраных форм народнай рэлігійнасці было паломніцтва да капліцаў мясцовых святых ці да цудадзейных крыніц, якія знаходзіліся пад іх апекай. Паломніцтва адбывалася калектыўна, сем’ямі ці аднаасобна, калі мясцоваму святому (крыніцы) прыносіліся дары ў спадзяванні атрымаць наўзамен спрыянне ў той ці іншай справе ці выздараўленне. Паступова паломніцтвы прынялі форму рэлігійных фэстаў, якія маюць назву *pardons* (“дараванні”).

У кожнай мясцовасці такое свята адзначаецца адзін раз на год, у дзень памяці тутэйшага святога апекуна. Галоўны элемент святочнага рытуалу – гэта калектыўнае паломніцтва з харугвамі і статуэткамі святога да капліцы, асвенчанай у яго гонар. Звычайна жыхары прыходу апранаюцца з нагоды свята ў традыцыйныя строі, якія адрозніваюцца сваім кроем і аздабленнем не толькі ў кожнай вобласці, але і ў большасці царкоўных прыходаў. Асабліва масавым і ўрачыстым было свята ў гонар св.Ганны, калі ў паломніцтве маглі ўдзельнічаць дзесяткі тысяч чалавек.

Гэтыя свята ўяўлялі сабой спецыфічную форму грамадскага жыцця, калі парушалася замкнёная будзённасць вясковага жыцця, адбываліся кір-

машы, сустрэчы з блізкімі і далёкімі сваякамі, абмен навінамі і дэманстрацыя местачковай моды. Невыпадкова, што фэсты ў гонар мясцовых святых сталі ўлюбёным сюжэтам брэтонскай літратуры, фальклора, жывапісу і графікі. Да нашых дзён гэтыя святы дайшлі ў моцна трансфармаваным выглядзе. Рэлігійны змест адступіў на другі план, значнае месца сталі займаць свецкія забавы: выступленні фальклорных калектываў, бардаў, розныя спаборніцтвы, латарэі, танцы і карузэлі.

Сярод рэлігійных уяўленняў, што ў значнай ступені сфармавалі мараль і светапогляд брэтонцаў, адно з галоўных месцаў займае культ продкаў. У адносінах да памерлых брэтонец заўсёды выказвае пашану, увагу і ўдзячнасць. Пра гэта сведчаць шматлікія помнікі пахавальнага культу, а таксама своеасаблівыя ансамблі, якія ўключаюць у сябе трыюмфальную арку, кальвер і асуарый (невялікія каменны саркафаг для захавання костак памерлых), што сустракаюцца ля кожнай цэрквы.

Ушанаванне памерлых складае адзін з важных кампанентаў рэлігійнасці і народнай маралі. Забыцца на сваіх памерлых і закінуць дарогу да іх магіл – гэта азначае выклікаць адназначнае асуджэнне усіх знаёмых і суседзяў. Брэтонец звяртаецца да продкаў не толькі ў дні памяці па памерлых, але і ў хвіліны радасці. Так, вячанню ў царкве папярэднячае спецыяльная мяса ў гонар усіх памерлых з роду маладога і маладой.

Культ продкаў увабраў у сябе архаічныя ўяўленні кельтаў, паводле якіх, свет жывых адзелены ад свету памерлых толькі ўмоўнай мяжой, якая становіцца празрыстай у найбольш значныя святы каляндарнага цыклу. Кантакт паміж паміж продкамі і нашчадкамі ў гэты час лічыўся абавязковым, бо мусіў гарантаваць жывым заступніцтва і спрыянне з боку святых дзядоў. Асабліва пажаданай была дапамога з боку продкаў на мяжы новага аграрнага году (згодна кельцкаму календару – 1 лістапада), калі, паводле народных уяўленняў, дзяды вяртаюцца на палеткі, якія калісьці апрацоўвалі пры жыцці. Для памерлых у гэты дзень пякуць бліны, ставяць асобны посуд на святочны стол, таксама ходзяць на могілкі да блізкіх, прыбіраюць іх, аздабляюць кветкамі.

Таксама звычай ушанавання продкаў прыпадае ў брэтонскай традыцыі і на свята Пальмавай нядзелі (Вербніцы), калі асвенчаныя ў храме галінкі самшыту патыркаюць на палетках і на могілках продкаў. Гэты звычай трывала захоўваецца да нашых дзён, бо вечнажылыя галінкі, як вераць брэтонцы, увасабляюць вечнажывыя душы дзядоў.

Зварот да продкаў быў абавязковым і на свята Сэн-Жана (блр. Купале, Іван Купала) – 24 чэрвеня. Вакол рытуальных вогнішчаў, якія распальваліся на пагорках, брэтонцы клалі вялікія камяні – адмысловыя крэслы для дзядоў, якія, па народных уяўленнях, прыходзілі пагрэцца ля вогнішча і паглядзець, ці правільна выконваюць абрад іх жывыя нашчадкі.

Прысутнасць продкаў ля святочнага агню мусіла гарантаваць урадлівасць палеткаў і сямейны дабрабыт для ўсіх удзельнікаў рытуалу.

У калядную ноч чакалі продкаў да хатняга ачагу з тым, каб яны прынялі нябачны ўдзел у святочнай вячэры. Лічыцца, што запалены хатні ачаг – гэта месца, да якога душы памерлых вяртаюцца асабліва ахвотна. Па перакананні брэтонцаў, у кожным доме мусіць быць запалена спецыяльная (вялікая, важкая) “калядная дравіна”, якая гарыць усю ноч і дае магчымасць продкам удосталь пагрэцца.

Уяўленні пра тое, што памерлыя могуць у любы час нябачна прыйсці ў родны дом, вельмі шырока бытавалі сярод брэтонцаў. Каб даць магчымасць дзядам заходзіць у дом, ніхто не зачыняў уночы дзвярэй на засаўку, і нават цяпер не прынята зачыняць дзверы на ключ. У дзень свята душы памерлых заўсёды маглі разлічваць на запалены ачаг і пачастунак – рэшта святочнай трапезы пакідаліся на стале на ўсю ноч і прыбіралася толькі раніцай. Стагоддзямі рэлігія і вера лічыліся грунтам этна-культурнага адзінства брэтонскага народа. Сінтэз архаічных кельцкіх вераванняў і хрысціянскага веравучэння, у яго каталцкай форме, культ продкаў, адухаўленне прыроды і яе сакралізацыя вызначылі ўвесь традыцыйны лад жыцця брэтонцаў.

Паводле: Покровская, Л. В. Бретонцы // Современные этнонациональные процессы в странах Западной Европы. – М., 1981. – С. 109 – 112.

Пытанні на засваенне матэрыялу

1. Ахарактарызуйце змест рэлігійнасці брэтонцаў.
2. У чым праяўляецца сінтэз язычніцкіх і хрысціянскіх элементаў у духоўнай культуры брэтонцаў?
3. Якое месца ў светапоглядзе брэтонцаў займае культ продкаў?

Пытанні да семінарскага занятку

1. Моўная класіфікацыя народаў Еўропы.
2. Этна-культурная спецыфіка народаў Цэнтральнай Еўропы і Балты.
3. Этна-культурныя працэсы ў сучаснай Еўропе.

Тэматыка дакладаў і рэфератаў

1. Традыцыйная духоўная культура народаў Паўночнай Еўропы.
2. Балты і славяне: праблемы міжэтнічнага ўзаемадзеяння ў эпоху ранняга Сярэднявечча.

4. Традиційна духоўная культура украінцаў.
3. “Неаязычніцтва” у краінах сучаснай Еўропы: вытокі, формы і сутнасць.

Літаратура да тэмы

Абавязковая

1. Этнография / под ред. Ю. В. Бромлея, Г. Е. Маркова. М., 1982.
2. Народы мира: Историко-этнографический справочник. М., 1988.

Дадатковая.

3. Анохин, Г. И. Общинные традиции норвежского крестьянства. М., 1971.
4. Брак у народов Западной и Южной Европы. М., 1989.
5. Брак у народов Северной и Северо-Западной Европы. М., 1990.
6. Брак у народов Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1988.
7. Грацианская, Н. Н. Этнографические группы Моравии. М., 1975.
8. Древняя одежда народов Восточной Европы. М., 1986
9. Зеленин, Д. К. Восточнославянская этнография. М., 1991.
10. Из культурного наследия народов Восточной Европы. СПб., 1992.
11. Календарные обычаи в странах зарубежной Европы: исторические корни и развитие обычаев. М., 1983.
12. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы, к. 19 – н. 20 вв.: Весенние праздники. М., 1977.
13. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы, к. 19 – н. 20 вв.: Зимние праздники. М., 1973.
14. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы, к. 19 – н. 20 вв.: Летние и осенние праздники. М., 1978.
15. Культура и быт народов зарубежной Европы. Этнографические исследования. М., 1967.
16. Народы зарубежной Европы. М., 1964, Т. 1.
17. Народы зарубежной Европы. М., 1965, Т. 2.
18. Рождение ребенка в обычаях и обрядах. Страны Европы. М., 1997.
19. Современные этнонациональные процессы в странах Западной Европы. М., 1981
20. Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы. М., 1968.
21. Этнические меньшинства в современной Европе. М., 1997.
22. Этнография народов Восточной Европы. Л., 1987.

КАРОТКІ СЛОЎНІК ЭТНАЛАГІЧНЫХ ТЭРМІНАЎ

А

Адаптацыя (позналац. *adaptatio* – “прыстасаванне”), у этнаграфіі – прыстасаванне чалавека або *этнічнай групы* да кліматычных, геаграфічных, сацыяльна-эканамічных, культурна-бытавых і інш. умоў жыцця.

Адносіны жартоўныя – у традыцыйным грамадстве сукупнасць замацаваных звычаем, свядома несур’ёзных, смехавых (але не сатырычных) узаемаадносінаў, закліканых зняць псіхалагічную напружанасць і няўпэўненасць, якая ўзнікае ў неспрыяльны, драматычны для калектыва ці асобы перыяд жыцця.

Акультурацыя этнічная – працэс і вынік узаемаўплыву этнічных культур, які заключаецца ва ўспрыняцці адной з іх (звычайна менш развітай) элементаў другой культуры. У выніку А.э. адбываецца частковая альбо поўная *асіміляцыя*.

Анімізм (ад лац. *anima* “душа, дух”) – вера ў існаванне душ і духаў, як унутранага першаснага змесціва ўсіх праяў (рэчы, стыхіі, з’явы) існага Космасу; адна з найбольш ранніх форм рэлігіі.

Антрапалогія – біялагічная навука аб паходжанні і эвалюцыі фізічнай арганізацыі чалавека і яго рас. У заходняй традыцыі разумеецца як сукупнасць навук пра чалавека і уключае ў сябе этнаграфію, культурную і сацыяльную антрапалогію.

Апатрапей (абярэг, кудмень, амулет), прадмет, выява або дзеянне, якім прыпісвалі магічную здольнасць засцерагаць ад няшчасцяў і злых духаў; вядомы ад эпохі Палеаліту

Асіміляцыя (ад лац. *assimilatio* “прыпадабненне”) – від аб’яднальных *этнічных працэсаў*, які суправаджаецца засваеннем адным народам мовы, культуры і інш. этнічных прыкмет другога народа (сацыяльна больш развітага ці дэмаграфічна пераважаючага) да поўнага зліцця з ім.

Арнамент (ад лац. *ornamentum* “упрыгожанне”) – узор з рытмічна упарадкаваных элементаў для аздаблення твораў выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, архітэктурных збудаванняў, прадметаў хатняга ўжытку. Пачаткова А. выконваў магічныя функцыі *апатрапея*, якія з цягам часу замяшчаюцца мастацка-эстэтычным прызначэннем.

Ахвярапрынашэнне – рытуал, закліканы залагодзіць або аддзячыць суб’ектаў сакральнай сферы (багоў, духаў, продкаў) шляхам прынясення дароў, у т.л. і жывых істот. У найбольш чыстым выглядзе А. бытвала ў дахрысціянскую эпоху. Памеры А. залежалі ад значнасці, прадухіляемай, чакаемай ці здзейсніўшайся падзеі (з’явы), а таксама ад статуса аб’екта, якому яна прызначалася.

Б

Бікультуралізм – своеасаблівы суплёт культур розных этнасаў, які, як правіла, узнікае ў выніку *акультурацыі*, пры якім паміж разнароднымі этнічнымі элементамі узнікае падзел сфер уплыву.

Білінгвізм (ад лац. *bis* “двойчы” + *lingua* “мова”), двухмоўе – функцыянаванне дзвух моў для абслугоўвання патрэб этнічнага калектыва, якое дазваляе карыстацца рознымі мовамі ў разнастайных жыццёвых сітуацыях.

Г

Гаспадарча-культурны тып – комплекс асаблівасцяў гаспадаркі і культуры, які склаўся ў розных народаў, што знаходзяцца на адным узроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця і ў падобных геа-кліматычных умовах.

Генацыд (ад грэц. *genos* “род, племя” і лац. *caedere* “забіваць”) – планамернае вынішчэнне асобных груп насельніцтва па расавых, этнічных, нацыянальных ці рэлігійных матывах.

Гістарычная памяць народа – важнейшы кампанент духоўнай культуры этнаса, які дазваляе падтрымліваць непарыўнасць этнічнай эвалюцыі; пераемнасць культуры этнаса.

Гісторыка-этнаграфічны рэгіён – тэрыторыя, у насельніцтва якой на аснове сацыяльна-эканамічнай агульнасці, працяглых сувязяў і ўзаемаўплываў узніклі падобныя культурна-бытавыя (этнаграфічныя) асаблівасці.

Грамада, абшчына – самакіраваны гаспадарчы і сацыяльна-бытавы калектыў у дакласавым (радавая грамада) і дакапіталістычным класавым грамадствах (суседская ці сялянская грамада); характарызуецца пэўнай ступенню калектыўнай уласнасці на сродкі вытворчасці, асаблівасцямі працэсу вытворчасці і сацыяльнага жыцця. Як устойлівая форма сацыяльнай арганізацыі людзей, Г. узнікла ў першабытнаабшчынную эпоху.

Д

Духоўная культура – сукупнасць духоўных каштоўнасцяў, выпрацаваных чалавечым розумам у працэсе гістарычнага развіцця. У сферу Д.к. уваходзяць вытворчыя навыкі, народныя веды, традыцыі і звычаі, розныя віды народнага мастацтва і творчасці, рэлігійныя ўяўленні і вераванні. З падзела працы на фізічную і разумовую Д.к. пачала існаваць у двух відах – прафесійная (літаратура, адукацыя, права і г.д.) і народная, якія знаходзяцца у пастаянным узаемадзеянні і ўзаемапранікненні. У Д.к. найбольш выразна увасоблены этна-культурныя асаблівасці любога народа.

Дыскрымінацыя (ад лац. *discriminatio* – “адрозніванне”) – абмежаванне ці пазбаўленне правоў пэўнай катэгорыі грамадзян па прыкмеце расавай, этнічнай, нацыянальнай прыналежнасці, па полавай прыкмеце, па рэлігійных, палітычных перакананнях і г.д.

Дыяспара (ад грэц. diaspora – “рассейванне”) – частка народа, якая пражывае па-за межай краіны свайго паходжання.

Дывергенцыя этнічная (ад лац. divergere – выяўляць разыходжанне) – падзел падзел этнасу і ўзнікненне новых народаў. Можа адбывацца шляхам адасаблення ад этнаса якой-небудзь яго часткі, на аснове чаго фарміруецца новы народ.

Дыфузіянізм – навуковы накірунак у этналогіі, які вывучае прасторавыя характарыстыкі культуры і працэсы пераймання культурных элементаў паміж народамі.

Дэмаграфія (ад грэц. demos “народ” + grapho “пішу”) – навука пра насельніцтва, заканамернасці яго развіцця, структуру і размеркаванне на пэўных тэрыторыях.

Дээтнізацыя – працэс страты народам ці яго асобнымі прадстаўнікамі сваіх этнічных рыс; пачынаецца са страты роднай мовы, потым нацыянальнай (этнічнай) самасвядомасці і этнічнай ідэнтыфікацыі.

I

Ідэнтыфікацыя этнічная (ад лац. identificare “атаясамляць”) – псіхалагічны працэс атаясамлення індывідам сябе з этнічнай супольнасцю. Гэ.адбываецца на аснове прынцыпа самавызначэння этнічнай прыналежнасці. Згодна гэтаму прынцыпу, чалавек прыналежыць да той этнічнай супольнасці, з якой ён лічыць сябе звязаным агульнасцю мовы, культуры, быту.

Іміграцыя (ад лац. immigrans “той, хто засяліўся”) – прыезд у краіну на часовае ці пастаяннае пражыванне грамадзян іншай дзяржавы (імігрантаў).

Інкультурацыя – працэс уваходжання чалавека ў культуру, авалоданне этнакультурным вопытам.

Інструменталізм -- падыход пры вывучэнні этнаса, калі ўвага звяртаецца толькі на функцыю (уклад) народа у сферу культуры.

Інтэграцыя міжэтнічная – працэс збліжэння розных этнасаў без зліцця іх у адзінае цэлае. Вынікам І.м.з’яўляецца ўзнікненне пэўнай культурнай, духоўнай, сацыяльна-эканамічнай агульнасці (пры захаванні асноўных этнічных рыс).

K

Кампліментарнасць – адчуванне падсвядомай сімпатыі (антыпатыі) членаў этнічных калектываў, якое ляжыць у аснове падзелу на “сваіх” і “чужых”.

Канвенгерцыя (ад лац. convergo – “набліжаюся, сыходжуся”) у этналогіі, незалежнае ўзнікненне аднолькавых, падобных з’яў (рыс, форм) у

матэрыяльнай і духоўнай культуры, мове, самасвядомасці, сацыяльнай структуры і інш. этнічных прыкмет розных народаў.

Кансалідацыя этнічная (ад лац. *consolido* “умацоўваць, ушчыльняць”) – від аб’яднальных *этнічных працэсаў*, у выніку якога адбываецца зліццё блізкіх па мове і культуры этнасаў ці частак этнасаў у больш буйную этнічную супольнасць (напр., плямён у народнасць) ці ўключэнне ва ўжо сфармаваны этнас блізкай яму *этнічнай групы*.

Канфесіёнiм – назва груп насельніцтва (частак этнаса) паводле іх канфесійнай прыналежнасці (напр., беларусы-католікі, як “палякі, “польскай веры”; праваслаўныя – “рускія”, “рускай веры”). З ростам нацыянальнай самасвядомасці і распаўсюджаннем агульнага этноніма, К. губляе свае значэнне.

Касмапалітызм (ад грэц. *cosmopolitis* – “грамадзянін свету”) – адмаўленне ідэі “нацыянальнай глебы”, нацыянальнай культуры, патрыятызму; у палітыцы – непрыняцце дзяржаўнага і нацыянальнага суверэнітэта, ігнараванне нацыянальных інтарэсаў.

Ксенафобія (ад грэц. *xenos* “чужы” + *phobos* “страх”) – негатыўнае, варожае ці агрэсіўнае стаўленне да чужаземцаў і да ўсяго чужога – мовы, ладу жыцця, стылю мыслення і да т.п.

Культ продкаў – рэлігійнае ўшанаванне памерлых бацькоў і ўсіх родзічаў. Развіваўся як сямейны культ на стадыі распаду родавай абшчыны. Генетычна звязаны з першабытнымі анімістычнымі ўяўленнямі і вераваннямі аб продках як ахоўніках роду, нашчадкаў, гаспадаркі.

Культура этнаса – сукупнасць кампанентаў матэрыяльнай, духоўнай і сацыя-нарматыўнай культуры, якія сфармаваліся ў рамках дадзенага этнаса, з’яўляюцца спецыфічнымі і вылучаюць яго сярод іншых этнасаў.

Культурны рэлятывізм – сцвярджанне роўнасці усіх тыпаў культур, адмаўленне ад вылучэння любой культуры ў якасці больш высокай.

М

Магія – агульнае найменне шырокага комплексу сімвалічных дзянняў і вербальных (славесных) формул, здольных, паводле міфалагічнага мыслення, звышнатуральным чынам уплываць на навакольны свет (прыроду, жывёл, чалавека).

Маргінальнасць (ад лац. *marginis* – “мяжа, край, ускраіна”) – стан чалавека ці групы людзей, адарваных ад звыклага этна-культурнага асяродка і лада жыцця і не прыняўшых новага, знаходзячыхся ў прамежкавым, памежным стане.

Матэрыяльная культура – сукупнасць матэрыяльных каштоўнасцяў, створаных пэўным этнасам у працэсе гістарычнай грамадска-карыснай дзейнасці: прылады працы, жыллё, адзенне, ежа, транспартныя сродкі,

культавыя і бытавыя рэчы і інш. М.к. адлюстроўвае ўзровень вытворчых сіл і экалагічнага асваення прыроды чалавекам; арганічна звязана з **духоўнай культурай** у адзінай функцыянальнай сістэме.

Менталітэт этнічны (фр. mentalite – “мысленне”) – глыбінны ўзровень калектыўнай і індывідуальнай свядомасці (які ўключае і неўсвядомленае), дзе фіксуецца сукупнасць уяўленняў, вераванняў, стэрэатыпаў, каштоўнасных арыентацый, якія складаюць цэльную карціну свету і ўмацоўваюць адзінства культурнай традыцыі.

Міграцыя насельніцтва (ад лац. migro – “пераходжу, перасяляюся”) – тэрытарыяльнае перамяшчэнне людзей (мігрантаў), звязанае з пераменай месца жыхарства.

Міксацыя этнічная (ад лац. mixatio – “змешванне”) – від аб’яднальных этнічных працэсаў, змешванне некалькіх няроднасных этнасаў ці іх частак, у выніку чаго ўзнікае новы этнас.

Міф (грэц. mithos – “паданне, апавяданне”) – сказанне, дзе адлюстраваны архаічныя ўяўленні аб паходжанні свету, з’яў прыроды, сацыяльных норм і інстытутаў, пра багоў, культурных герояў і інш.; узніклі ва ўсіх народаў на ранняй стадыі развіцця, як прадукт спасціжэння сусвету архаічнай свядомасцю.

Міфалагічная свядомасць – навуковае паняцце, пад якім разумеецца асаблівы лад архаічнай чалавечай свядомасці, найбольш рэльефна адлюстраваны ў тэкстах міфалагічнага характару. Вызначальнай рысай М.с. лічыцца яе дыфузнасць, якая выяўляецца ў невыразнасці супрацьстаўлення чалавека і прыроды, жывога і мёртвага, аб’екта і суб’екта, прасторы і часу і г.д. Адсюль вынікае ачалавечванне навакольнага свету (“глабальная антрапамарфізацыя”), усеагульная персаніфікацыя ў міфах прыродных і культурных (сацыяльных) з’яў і аб’ектаў.

Міфалогія – 1) сукупнасць міфаў, якія належаць адной гісторыка-культурнай традыцыі (напр., хецкая, ст. грэцкая М.); 2) навуковая дысцыпліна, якая вывучае міфы і міфалагічныя сістэмы.

Н

Народ – суб’ект гісторыі; сукупнасць класаў і сацыяльных груп грамадства; насельніцтва дзяржавы, краіны; у этнаграфічным сэнсе тое ж, што *этнас*.

Народнасць – гістарычны тып *этнаса*, які прыходзіць на змену *плямёнам* і папярэднічае *нацыі*. Фарміруецца на аснове інтэграцыі і кансалідацыі суседніх, як правіла роднасных, плямён, абшчын, тэрытарыяльных і іншых груп насельніцтва ў выніку актывізацыі палітычных, сацыяльна-эканамічных, этнакультурных і інш. фактараў.

Нацыя – вышэйшая форма гістарычнай арганізацыі *этнаса*, якая прыходзіць на змену *народнасці* ва ўмовах капіталістычнага спосабу вытвор-

часці і ўяўляе сабой устойлівую супольнасць людзей, што складваецца і ўзнаўляецца на аснове агульнасці тэрыторыі, эканамічнага жыцця, мовы, культуры і псіхалагічнага складу.

Нацыяналізм – 1) у заходняй этналогіі – тэрмін, які азначае прыхільнасць і адданасць людзей каштоўнасцям сваёй нацыі (этнаса), ідэялогію і групавыя паводзіны, заснаваныя на ўяўленні аб першаснасці нацыянальных інтарэсаў свайго этнаса; 2) у савецкай, постсавецкай этнаграфіі – ідэялогія, псіхалогія, сацыяльная практыка, светапогляд і палітыка падпарадкавання адных нацый другім, прапаганда нацыянальнай выключнасці і перавагі.

Нацыянальная самасвядомасць – сукупнасць поглядаў, меркаванняў і адносін, выяўляючых змест і асаблівасці ўяўленняў прадстаўнікоў нацыянальнай супольнасці аб сваёй гісторыі, сучасным стане і перспектыве свайго развіцця, а таксама месцы сярод аналагічных супольнасцяў і характары ўзаемаадносін з імі.

Нацыянальны гонар – эмацыйна афарбаваныя адносіны людзей да ўнёску сваёй нацыі (этнаса) у сацыяльны прагрэс і сусветную культуру.

Нацыянальны нігілізм – адмоўнае стаўленне, недаацэнка ці поўнае ігнараванне нацыянальнай спецыфікі (мовы, культуры, гісторыі і інш.). Шырокае распаўсюджанне Н.н. у грамадстве з'яўляецца вынікам крызіса механізма нацыянальнай самаідэнтыфікацыі і ўзнаўлення, сведчаннем нізкага ўзроўню нацыянальнай самасвядомасці.

П

Палітонім (ад грэц. *politeia* “дзяржава” + *онума* “імя”) – назва народа адпаведна яго дзяржаўна-палітычнай прыналежнасці. На тэрыторыі Беларусі адным з першых П. была назва “палачане”, што ў X-XIII ст.ст. вызначала насельніцтва Полацкага княства.

Племя – першы гістарычны тып этнічнай супольнасці і сацыяльнай арганізацыі людзей, уласцівы першабытнаабшчыннаму ладу. П. узнікае ў эпоху развітога радавога грамадства і храналагічна папярэднічае народнасці.

Побыт, быт – сукупнасць спосабаў і форм жыццядзейнасці ў пазавытворчай сферы, непасрэднае задавальненне матэрыяльных і духоўных патрэб людзей у харчах, адзенні, жыллі, падтрыманні здароўя, спорце, адпачынку, забавах і інш. П. надзвычай цесна звязаны, як з матэрыяльна-гаспадарчай, так і з духоўнай сферай (абрады, звычаі, святы, рэлігійныя вераванні, народная мараль і этыкет і інш.) этнічнай культуры.

Прафанны – паўсядзённы, звычайны, супрацьпастаўлены *сакральнаму*.

Псіхічны склад этнаса – спецыфічны спосаб успрыняцця і адлюстравання прадстаўнікамі этнічнай супольнасці навакольнага свету і сукупнасць псіхічных рыс, уласцівых этнасу.

Р

Раса – гістарычна склаўшаяся група людзей, аб’яднаная агульнасцю паходжання, якая выяўляецца ў агульнасці спадчынных, перадаваемых нашчадкамі, другасных знешніх фізічных асаблівасцяў (колера скуры, вачэй, валасоў, абрысы галавы і г.д.).

Расізм – ідэялогія і грамадская псіхалогія, сутнасцю якіх з’яўляюцца ўяўленні аб біялагічнай перавазе ці, наадварот, непаўнаважнасці асобных расавых груп.

Род – калектыў кроўных родзічаў, якія вялі сваё паходжанне па адной лініі (мацярынскай або бацькоўскай), у большасці выпадкаў усведамлялі сябе нашчадкамі агульнага продка (рэальнага ці міфічнага) і мелі агульнае родавае імя Р. узнік на мяжы ніжняга і верхняга палеаліту, прыкладна 40 тыс. гадоў таму назад; на Беларусі існаваў амаль да канца жалезнага веку.

Рытуал, абрад – вышэйшая форма сімвалічных паводзін чалавека (калектыва), замацаваных традыцыяй і закліканых урэгуляваць найбольш значныя ці крытычныя (пераходныя) моманты ў жыццядзейнасці індывіда (Р. сямейнага цыклу: Радзіны, Вяселле, Пахаванне) ці сацыюма (каляндарныя Р.), якія ўзнікаюць перыядычна.

С

Сакральны – святы, свяшчэнны, суаднесены са сферай рэлігійнага культа ці светам багоў.

Самаідэнтыфікацыя этнічная – сацыяльна-псіхалагічны працэс усведамлення этнічнай групай сваёй тоеснасці (адзінства ўсіх членаў на аснове якіх-небудзь прыкмет), а асобным індывідам – сваёй прыналежнасці да пэўнага этнасу.

Сацыяльная структура этнасу – сукупнасць класаў, пазакласавых, унутрыкласавых і дэмаграфічных груп, розных сацыяльных слаёў, якія ўтвараюць канкрэтны этнасацыяльны арганізм; адзін з асноўных фактараў развіцця этнасацыяльных працэсаў.

Свята – адно з галоўных паняццяў народнага календара, «сакральны» час, супрацьпастаўлены паўсядзённаму, «прафаннаму» часу будняў. Падчас С. паводзіны і дзеянні чалавека (калектыва) носяць падкрэслена сімвалічны, рытуальны характар, што павінна выправіць існуючыя парушэнні жыццяду і спрыяць дасягненню аптымальнага гарманічнага светапарадку.

Сімвал (ад грэц. *simbolon* – “знак, прыкмета”) – прадметна-вобразнае ўвасабленне тых ці іншых ідэй і ідэалаў як вышэйшых каштоўнасцяў і сэнсаў, якімі жыве чалавек (калектыў) і якімі абумоўліваецца трываласць і стабільнасць функцыянавання *культуры*.

Сімволіка нацыянальная – канцэнтравана адлюстраваня пасродкам знакаў і вобразных сімвалаў веды пра народ, яго гісторыю, нацыянальныя і дзяржаўныя прыкметы і памкненні.

Сімволіка этнічная – сукупнасць з’яў і элементаў матэрыяльнай і духоўнай культуры этнаса, якая выконвае этнавызначальную функцыю і з’яўляецца адметным знакам, які пазначае этнічную прыналежнасць сваіх носьбітаў.

Стэрэатып этнічны – схематызаваны, спрошчаны вобраз пэўнага этнаса ці яго прадстаўнікоў, які фіксуе толькі некаторыя, часам неістотныя рысы, але з’яўляецца надзвычай устойлівым.

Субкультура – сукупнасць норм, каштоўнасцяў, ідэалаў, сімвалаў пэўнай этнічнай ці сацыяльнай групы, якая існуе адносна самастойна ад культуры грамадства ў цэлым (напр., С. шляхты ці рамеснікаў у феадальным грамадстве).

Субэтнас – этнічная сістэма, што ўзнікае ўнутры этнаса і адрозніваецца пэўнымі гаспадарчымі, бытавымі, культурнымі і інш. асаблівасцямі.

Т

Талерантнасць нацыянальная (ад лац. *tolerantia* – “цярпенне”) – спецыфічная рыса нацыянальнага характару, неад’емны элемент структуры менталітэту, які арыентуе на цярпімасць, адсутнасць ці аслабленне рэакцыі на розныя неспрыяльныя фактары ў нацыянальным развіцці ці міжнацыянальных адносінах.

Татэмізм (на мове амер. індзейцаў аджыбве *от-атэм* – літар. “яго род”) – сукупнасць уяўленняў, рытуалаў і звычаяў, заснаваных на веры ў звышнатуральную роднасць паміж групай людзей (родам) і Т.- прадстаўніком жывёльнага ці расліннага свету. Як адна з ранніх форм рэлігіі Т.наибольш характэрны для абшчынна-родавага грамадства.

Традыцыйная культура – тып культуры, дзе прэвалююць звычаі і перадаваныя з пакалення ў пакаленне традыцыі, а змены і навацыі непрыкметныя для жыцця аднаго пакалення. Т.к., як правіла, даіндустрыяльная, непісьмовая (асноўная форма захавання і трансляцыі інфармацыі – фальклор і другасныя знакавыя сістэмы), арыентаваная на натуральную сельскую гаспадарку і арганічнае ўзаемадзеянне з прыродай; яна супрацьстаіць новаўвядзенням і гарантам уласнай самабытнасці разглядае непарушнае захаванне традыцый.

Тытульны этнас – народ, які даў найменне таму ці іншаму нацыянальна-дзяржаўнаму ўтварэнню.

У

Умоўныя мовы – лексічныя сістэмы, якія выкарыстоўваліся для захавання вытворчых, гандлёвых і інш. сакрэтаў, вядомых абмежаваным сацыяльным групам людзей, аб’яднаных рамяством ці родам дзейнасці (напр., У.м. жабракоў ці старцаў).

Урбанізацыя (ад лац. urbanus – “гарадскі”) – працэс росту гарадоў, павелічэння колькасці гарадскога насельніцтва, распаўсюджвання ўзораў, нормаў, каштоўнасных арыентацый, характэрных для гарадскога ладу жыцця.

Ф

Фальклор (англ. folk-lore літар. – “народная мудрасць”) – комплекс славесных, славесна-музычных, музычна-харэаграфічных, гульніх і драматычных відаў народнай творчасці. У заходняй этналогіі Ф. вызначаецца, як калектыўная і заснаваная на традыцыях творчасць груп ці індывідуумаў, якая адлюстроўвае надзеі і спадзяванні грамадства і з’яўляецца адэкватным выяўленнем яго сацыя-культурнай самабытнасці. У гэтым сэнсе, Ф. уключае ў сябе мову, вусную літаратуру, музыку, танцы, гульні, міфалогію, абрады, звычаі, рамёствы, архітэктурную і інш. віды мастацкай творчасці.

Фетышызм (ад партуг. feítico – “амулет”) – вера ў звышнатуральныя ўласцівасці прыродных або зробленых чалавекам неаддухоўленых рэчаў; з’яўляецца састаўным элементам практычна ўсіх рэлігійных сістэм (напр., вера хрысціян у звышнатуральныя ўласцівасці крыжа ці абразоў).

Фрустрацыя этнічная – псіхалагічны стан этнічнай групы, які характарызуецца стратай перспектывы гістарычнага развіцця, трывогай, няўпэўненасцю ў заўтрашнім дні, пачуццём безвыходнасці.

Ч

Чарадзейства, вядзьмарства – у народнай традыцыі – абагульняючае найменне ўсяго комплекса магічных дзеянняў і вербальных (славесных) формул, скіраваных, пераважна, на дэструктыўнае, шкаданоснае ўздзеянне на аб’екты і стыхіі навакольнага свету (надвор’е, расліны, жывёлы, чалавек).

Ш

Шавінізм – скрайняя форма нацыяналізму, якая заключаецца прапагандзе выключнай абранасці пэўнай нацыі і скіравана на распальванне нацыянальнай варажнечы і нянавісці.

Э

Эміграцыя (ад лац. emigrare – “выязджаць, высяляцца”) – выезд, перасяленне грамадзян краіны за яе межы.

Этнаграфічная група – лакальна-тэрытарыяльная група насельніцтва, якая адрозніваецца асаблівасцямі традыцыйнай матэрыяльнай і духоўнай культуры, побыту, часам мовы.

Этнікас (ад грэцк. *ethnicos* – “народны, уласцівы народу”) – тэрмін, які азначае этнакультурнае адзінства прадстаўнікоў аднаго і таго ж народа незалежна ад месца пражывання (напр., беларусы Канады, ЗША, Польшчы і інш. краін разам з беларусамі, што пражываюць у РБ, складаюць адзіны этнікас).

Этнаграфія – гістарычная навука, якая даследуе паходжанне і этнічную гісторыю народа, вывучае фармаванне спецыфічных асаблівасцяў яго культуры, побыту, сацыяльнай арганізацыі і псіхалогіі (ментальнасці); у заходняй сацыя-культурнай антрапалогіі Э. – частка этналогіі, якая вызначаецца апісальным узроўнем даследавання культурна-бытавых і сацыяльных адрозненняў паміж народамі.

Этналогія – навука, якая даследуе працэсы фармавання і развіцця розных этнічных груп, іх ідэнтычнасць, формы іх культурнай самаарганізацыі, заканамернасці іх калектыўных паводзін і ўзаемадзеяння, узаемасувязі асобы і сацыяльнага асяродку; у постсавецкай традыцыі – сінонім этнаграфіі.

Этнас – устойлівая супольнасць людзей, якая гістарычна склалася на пэўнай тэрыторыі і характарызуецца агульнасцю мовы, культуры, побыту, рысаў псіхікі і самасвядомасці, адлюстраванай у адзінай назве і ўяўленнях пра агульнасць паходжання.

Этнічная група – група прадстаўнікоў пэўнага народа (частка этнасу), якая пражывае па-за межамі яго этнічнай тэрыторыі (напр., беларусы ЗША).

Этнічная меншасць – частка этнаса, адасобленая ад асноўнага этнічнага масіва, што пражывае ў іншаэтнічным асяроддзі; у сучасных дзяржавах сінонім нацыянальнай меншасці.

Этнічная самасвядомасць – усведамленне людзьмі сваёй прыналежнасці да пэўнага этнасу; адна з асноўных этнічных прыкмет.

Этнічны тэмперамент – знешняе праяўленне *этнічнага характару*; найбольш яскрава праяўляецца ў асаблівасцях камунікацыі (тэмп маўлення, рухі, жэсты і да т.п.).

Этнічная тэрыторыя – тэрыторыя кампактнага рассялення пэўнага народа, з якой цесна звязаны яго этнагенез і этнічная гісторыя.

Этнічны характар – цэласная структура, якая адлюстроўвае спецыфіку гістарычна склаўшыхся асаблівасцяў псіхікі, што адрозніваюць адзін этнас ад другога.

Этнонім – назва этнаса – саманазва (эндаэтнонім) і назва, якую яму даюць іншыя народы (эксаэтнонім).

ЗМЕСТ

УВОДЗІНЫ	3
МЭТЫ І ЗАДАЧЫ ДЫСЦЫПЛІНЫ	5
ТЭМА 1. ЭТНАЛОГІЯ ЯК НАВУКА, ЯЕ ПРАДМЕТ, МЕТАДЫ І ЎЗАЕМАСУВЯЗЬ З СУМЕЖНЫМІ ДЫСЦЫПЛІНАМІ	14
ТЭМА 2. ГІСТОРЫЯ ЭТНАЛОГІІ ЯК НАВУКІ	26
ТЭМА 3. ЭТНІЧНЫЯ СУПОЛЬНАСЦІ АЎСТРАЛІІ І АКЕАНІІ	46
ТЭМА 4. ЭТНІЧНЫЯ СУПОЛЬНАСЦІ АМЕРЫКІ	56
ТЭМА 5. НАРОДЫ АФРЫКІ	69
ТЭМА 6. НАРОДЫ АЗІІ	82
ТЭМА 7. НАРОДЫ ЕЎРОПЫ	110
КАРОТКІ СЛОЎНІК ЭТНАЛАГІЧНЫХ ТЭРМІНАЎ	122

Вучэбнае выданне

Лобач Уладзімір Аляксандравіч

ЭТНАЛОГІЯ

Вучэбна-метадычны комплекс
для студэнтаў спецыяльнасці 1-21 03 01 “Гісторыя”

Камп’ютэрная вёрстка і тэхнічнае рэдагаванне *В. В. Рудак*

Дызайн вокладкі *В. А. Вінаградавай*

Падпісана да друку 14.10.09. Фармат 60×84 1/16. Папера афсетная. Гарнітура Таймс.
Рызаграфія. Ум. друк. арк. 7,66. Ул.-выд. арк. 7,62. Тыраж 55 экз. Заказ № 1761.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі “Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт”

ЛІ № 02330/0548568 ад 26.06.2009 ЛП № 02330/0494256 ад 27.05.09

211440 г. Наваполацк, вул. Блахіна, 29